

**HARMONIZACE RODINY A ZAMĚSTNÁNÍ - SOUČASNÉ MOŽNOSTI A JEJICH
REFLEXE U MLADÉ RODIČOVSKÉ GENERACE**

Část 3

**Postoje a zkušenosti s harmonizací rodiny
a zaměstnání rodičů dětí
předškolního a mladšího školního věku**

Sylva Ettlerová
Věra Kuchařová
Barbora Matějková
Kamila Svobodová
Anna Šťastná

VÚPSV Praha
2006

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
Praha 2, Palackého náměstí 4
Vyšlo v roce 2007, 1. vydání, počet stran 106
Tisk: VÚPSV

Recenze: PhDr. Věra Haberlová (STEM)
Mgr. Jana Chaloupková (SOÚ AV ČR)
RNDr. Ludmila Fialová, CSc. (PřF UK)

ISBN 80-87007-38-7

<http://www.vupsv.cz>

Tato studie je jednou ze čtyř částí výzkumné zprávy projektu Harmonizace rodiny a zaměstnání - současné možnosti a jejich reflexe u mladé rodičovské generace, který zpracovávalo oddělení pro rodinnou politiku VÚPSV v letech 2004-2006. Při zpracování projektu jsme se pokusili spojit popis vybraných základních kontextuálních podmínek harmonizace profesního uplatnění a rodinného (soukromého) života s analýzou reálných forem sladování těchto sfér, tj. toho, jaké možnosti mají ženy a muži ve volbě strategií pro zvládnutí pracovních a rodinných rolí a jak jsou jim zde nápomocny např. relevantní subjekty či opatření sociální a rodinné politiky. První dvě části výzkumné zprávy jsou založeny na sekundární analýze dat výběrových šetření k dané tematice z posledního období a na analýze statistických dat z oblasti demografie, zaměstnanosti, životní úrovně atd. Části třetí a čtvrtá jsou zpracovány na základě empirických výzkumů, v prvním případě výběrového šetření mezi matkami a otci malých dětí, v druhém případě kvalitativního šetření mezi otci na rodičovské dovolené a jejich partnerkami.

Pokud nebude uvedeno jinak, tabulky a grafy v této studii jsou zpracovány na základě dat šetření „Harmonizace rodiny a zaměstnání“.

Obsah

1. Úvod	7
2. Základní informace o šetření Harmonizace rodiny a zaměstnání	13
3. Rodičovské plány a jejich realizace	16
3.1 Změny od počátku devadesátých let 20. století.....	16
3.2 Reprodukční chování podle výsledků šetření.....	20
3.3 Souhrn	21
4. Vztah zaměstnání, vzdělání a rodičovství	22
4.1. Rodičovské chování podle vzdělání a profese	22
4.2 Souvislost rodinného chování s příjmovou situací.....	31
4.3 Souhrn	38
5. Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání z pohledu každodenního života v rodině	43
5.1 Dělbá práce a spolupráce partnerů	43
5.2 Konkrétní nástroje harmonizace pracovního a rodinného života.....	56
5.3 Mezigenerační pomoc a vztahy v širší rodině	61
5.4 Souhrn	64
6. Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska společenské podpory rodin s dětmi	67
6.1 Mateřská dovolená	67
6.2 Rodičovská dovolená	67
6.3 Podpora při ošetřování člena rodiny.....	84
6.4 Zařízení péče o děti zaměstnaných rodičů	86
6.5 Souhrn	93
Závěr	97
Literatura a zdroje	105

1. Úvod

Harmonizace rodiny a zaměstnání se stala v poslední době poněkud módním tématem, které proniká i do povědomí politiků a veřejnosti, ale především se jím zabývají všechny významné instituce společenskovedního výzkumu. Jejich přístupy mají velmi mnoho společného, náš výzkumný projekt z toho nevyjímá. Předkládáme zde nicméně text, jenž je jedním ze série našich studií, která jako celek chce přinést i specifické pohledy. Je to jednak studie o rodinách s otci na rodičovské dovolené, které reprezentují jednu z dnes kvantitativně okrajových, ale progresivních možností řešení vztahu rodinných a pracovních aktivit [Nešporová, 2005]. Druhým je tato analýza chování matek a otců v době, kdy jejich děti vyžadují zvýšenou péči, což jsme vymezili věkem všech dětí v rodině do 10 let [pozn. 1] (podrobněji viz v dalším textu).

Zájem o problémy sladování rodiny a zaměstnání vychází ze změn v ekonomických podmínkách života rodin, změn na trhu práce, v demografickém chování a také v hodnotově normativním systému, a to na pozadí rostoucí senzitivity ke genderovým otázkám. Tato problematika se dokonce původně sledovala zejména pod hlavičkou genderových studií, ale postupně nabývala na významu v kontextu zvyšování zaměstnatelnosti vybraných ohrožených skupin na trhu práce. Akcelerující zájem k sobě přitahuje také v rámci rodinné politiky reagující na změny demografického chování, charakterizované snižováním porodnosti a stárnutím populace. Např. „klasik“ klasifikace tří základních typů sociálního státu Esping-Andersen v rozpracování své typologie sociálního státu z roku 2002 klade do centra diskusí o welfare state právě rodinnou politiku [pozn. 2].

Vzhledem k ní podtrhává nutnost reflektovat tyto jevy: nové rodinné formy jako jsou neúplné rodiny a dvoupříjmové rodiny; rostoucí zaměstnanost žen včetně matek malých dětí a důležitost pracovních příjmů matek pro materiální zajištění dětí, význam kvality dětství pro osobnostní vývoj, význam odstraňování nebo předcházení chudobě a sociálnímu vyloučení dětí, význam koncepce *harmonizace rodiny a zaměstnání* (zdůraznila V. K.) a rovnosti příležitostí žen a mužů.

V projektu skupiny pro rodinnou politiku VÚPSV na léta 2004-2006 jsme se zaměřili především na to, jaké možnosti mají ženy a muži ve volbě strategií pro zvládání pracovních a rodinných rolí v raných fázích rodinného cyklu a jak jsou jim zde nápomocny např. relevantní subjekty či opatření sociální a rodinné politiky.

Vycházíme z toho, že společenská podpora harmonizace rodiny a zaměstnání je motivována celým spektrem společenských a soukromých zájmů. Proto se uskutečňuje v rámci několika „odvětvových“ politik a není myslitelná bez jejich propojenosti. Stěžejní roli má již z definice sledovaného problému rodinná politika a politika zaměstnanosti. Významnou roli má i sociální politika (např. efektivita dávek nahrazujících ušlý příjem) a politika rovných příležitostí. Nezastupitelný vliv má vzdělávací politika.

Státní **rodinná politika** nabízí souhrn nástrojů vytvářejících systémové podmínky pro sladování rodinných a pracovních povinností. Mají především zajistit možnost výdělečné aktivity rodičů dětí vyžadujících celodenní dohled dospělé osoby, možnost přizpůsobovat zaměstnání měnícím se potřebám rodiny jednotlivce (péče o malé děti, výchova dospívajících dětí, péče o další členy rodiny) a možnost přerušování výdělečné aktivity z důvodu péče o malé děti včetně návratu na trh práce podle potřeb a zájmů rodičů. Patří sem i finanční podpora rodin v životních etapách a situacích, kdy je žádoucí upřednostnit péči o rodinu a kdy se pracovní příjmy z tohoto důvodu stávají nedostatečnými.

Rodina bývala v ČR objektem především sociální politiky (často dokonce v zúženém pojetí), zatímco v kontextu zaměstnanosti bylo předmětem zájmu individuum, což může být jeden ze zdrojů „opožděného“ zájmu o problematiku sladování práce a rodiny. Sociální dávky jsou konstruovány tak, že z velké části podporují „tradiční“ genderovou dělbu práce v rodině

(např. výše rodinných dávek a mzdové rozdíly mezi muži a ženami v neprospěch žen nepodporují vyšší účast otců v péči o malé děti). Sociální služby se stále potýkají s problémy, které komplikují jejich využití z hlediska podpory sladování práce a rodiny (břemeno péče o stárnoucí členy rodiny leží z velké části na rodinných příslušnících, aniž by jejich příp. celodenní péče byla ohodnocena třeba v sociálních příjmech). Služby pro fungování rodiny jsou poskytovány nevelkým počtem subjektů a jejich význam bývá podceňován [srv. Nešporová, Svobodová, 2006; Národní koncepce 2005]. Existující opatření, explicitně nebo implicitně zaměřená na sladování práce a rodiny, ztrácejí (částečně) svůj potenciální efekt pod vlivem nepředpokládaných forem jejich využití [pozn. 3]. Znovu se otevírá otázka dostatečnosti a dostupnosti zařízení denní péče pro děti, zejména do tří let věku, která téměř vymizela. Podstatně se snížila i poptávka po nich, ale není zřejmé, zda je to výsledek rodinné politiky 90. let prosazující delší péči o malé děti v rodině nebo spíše důsledek rušení jeslí z ekonomických důvodů. Soudobá odborná diskuse, stejně jako denní praxe, nenachází vhodné řešení tohoto stavu. Alternativní formy denní péče se překvapivě za posledních 15 let nerozvinuly. Především individuální odborná domácí péče se jeví stále jako drahá a nezískává potřebnou důvěru.

Otázky harmonizace rodiny a zaměstnání se dnes dostávají do centra zájmu rodinné politiky namísto jejího dřívějšího velkého překrývání se sociální politikou. Vyžaduje si to dnešní situace, kdy se náročnost úspěšného zapojení na trhu práce dostává do rozporu s hodnotným výkonem rodičovské role [srv. např. Sirovátka, 1999; Sirovátka, 2006; Saxonberg, Sirovátka, 2005] a odpovídá to i mezinárodním srovnáním, podle nichž země s „nadprůměrnou“ fertilitou tuto politiku v nějaké formě aplikují (a prosazují tzv. „model dvoupříjmové rodiny“). Zmíněné zaměření se ukazuje v podmínkách počátku 21. století jako efektivnější než politika orientovaná na tzv. familialismus (model „obecné podpory rodin“; srv. např. Hoem 2006). Vlády si uvědomují, že náklady na opatření v sociální oblasti nekorrespondují s dosaženými efekty ani v populačním vývoji ani v obecném zlepšování materiální situace rodin. Např. studie Evropské komise *The social situation in the European Union* [EUROSTAT, 2005], která řadí mezi faktory ovlivňující porodnost v jednotlivých zemích EU socioekonomická specifika, kulturní specifika a politiky zaměřené na rodinu a porodnost (s. 100), podtrhuje roli zaměstnanosti žen: „V zemích, kde jsou ženy zaměstnány, ale kde neexistuje ani odpovídající podpora veřejné politiky, ani se muži nepodílejí na rodinných povinnostech, míra porodnosti má tendenci klesat. Naopak tam, kde politiky umožňují ženám skloubit zaměstnání a rodinu a muži na sebe berou větší část péče o domácnost, tam páry chtějí děti spíše splnit svá přání“. Tyto komentáře k prokreativnímu chování poukazují na potřebu státní intervence nejen formou dávek a služeb, ale i vytvářením podmínek pro harmonizaci rodiny a zaměstnání.

Politika zaměstnanosti se v daném kontextu zaměřuje na odstraňování nebo zmírňování nevýhodného postavení některých skupin na trhu práce, u nichž jsou nevýhody způsobeny přímo nebo nepřímo závazky vůči rodině. Jedná se především o matky, příp. otce pečující o velmi malé a malé děti a o osoby dlouhodobě mimo pracovní trh (např. z důvodu péče o jiného člena rodiny), které se na něj chtějí vrátit. Zaměstnanost žen patří v ČR k nejvyšším v Evropě, přitom se ve větší míře než v jiných zemích jedná o plné pracovní úvazky [pozn. 4]. Proto je hlavní zájem upřen na usnadnění dvojí role žen (mj. v podmínkách ne dost rozvinutých a obecně dostupných služeb pro domácnosti) a méně na zvýšení jejich zaměstnanosti. Výjimkou je ovšem závažný problém návratu na pracovní trh po rodičovské nebo mateřské dovolené. Dopady dvojího zatížení žen, příp. mužů, je třeba snižovat nejen změnami na pracovištích (zohlednění rodin zaměstnanců), ale i v domácnostech (větší participací mužů). Brzdou však zde jsou i nerovnosti v odměňování podle pohlaví, které ovlivňují chování mužů i žen.

Jestliže politika zaměstnanosti zabezpečuje dostupnost zaměstnání, zbývají další důležité aspekty pracovního uplatnění osob vázaných rodinnými povinnostmi touto politikou nepokryty. Těm se věnuje především **pracovní právo**, které stanovuje podmínky pracovního volna z „rodinných důvodů“ či přerušení zaměstnání, a také ošetřuje problémy diskriminace z důvodu pohlaví. Ty se týkají odměňování, pracovního postupu a dopadů mateřství a těhotenství. Dále se dotýká úpravy pracovní doby nebo ukončení pracovního poměru. Ošetřuje i oblast ochrany matek a žen, jejíž právní úprava v poslední době reaguje na aktuální požadavky a koncepci rovných příležitostí v zaměstnání, čímž se jakoby oslabuje ochrana matek tam, kde je podle dnešních názorů a objektivních podmínek neopodstatněná a kde stará úprava byla konec konců spíše kontraproduktivní. Důležitou změnu přinesly „proti-diskriminační“ paragrafy v zákonu o zaměstnanosti a zákoníku práce. V druhém případě jsou však tyto paragrafy zaměřené spíše na ochranu matek a těhotných žen než na sladování práce a rodiny.

Do celkové tematiky zaměstnání a povolání náleží **chování zaměstnavatelů**, jejich přístup k zaměstnancům-rodicům malých dětí. Tato oblast je přes svou důležitost jen minimálně zastřešena právními předpisy [pozn. 5]. Není ani příliš „jištěna“ hodnotově-normativním systémem české společnosti, pokud se týká očekávání zaměstnanců ohledně vstřícného přístupu k zaměstnancům s rodinnými povinnostmi. Jak ve veřejném mínění, tak především u většiny zaměstnavatelů přetrvává chápání rodiny jako výsostně soukromé sféry, do které není správné zasahovat zvnějšku a současně nemůže být předmětem zájmu zaměstnavatelů ve smyslu poskytování adekvátních zaměstnaneckých výhod a tolerantního přístupu k zaměstnancům s rodičovskými povinnostmi. Přitom mnozí zaměstnavatelé „zohledňují“ rodinnou situaci v rozporu se zákoníkem práce (zákonem o zaměstnanosti) dotazováním na rodinnou situaci při přijímání nových pracovníků a když dávají přednost mužům nemajícím (byť jen potenciálně) absence z důvodu nemoci dětí.

V rámci tzv. zaměstnaneckých výhod existují opatření, která jsou více využívána nebo efektivněji využívána ve prospěch pracovníků-rodiců. Nebývají však učena výhradně (zejména) jejich potřebami, což může i snižovat jejich účinnost. Stěžejní záležitostí jsou nicméně metody organizace práce, práce s lidskými zdroji, ohodnocení práce atd., tedy oblast, kde zaměstnavatelé svým celkovým pojetím managementu, a zejména personálního managementu, ovlivňují pracovní pozice a profesní kariéru všech zaměstnanců a specificky zaměstnanců-rodiců malých dětí. Častá je ztížená průchodnost opatření zasahujících do autonomních kompetencí zaměstnavatelů, jednak pro „zjednodušeně“ liberální cítění a jednak proto, že nestabilizované podnikatelské prostředí zahrnuje i zaměstnavatele, jež by sociální programy objektivně zatížily až na hranici udržitelnosti podniku. Zaměstnavatelé jsou většinou uzavření vůči akceptování netradičních pracovních režimů a organizace práce, např. umožněných novými technologiemi (homeworking, teleworking), stejně jako k částečným úvazkům.

Vzdělávací politika má mj. napomáhat zlepšování postavení výše zmíněných skupin na trhu práce zaměřením jednak na přechod z profesní přípravy do zaměstnání a jednak na celoživotní vzdělávání, zejména formou rekvalifikací a specializačního vzdělávání, případně podporou neformálního vzdělávání.

Jaksi napříč zmíněnými oblastmi a politikami jde **politika rovných příležitostí mužů a žen**, která jednak prostřednictvím gender mainstreamingu prolíná a konkretizuje ostatní politiky (jejich koncepci a opatření) a jednak se věnuje právě těm sférám, které nejsou politikami či právními předpisy v žádoucí míře pokryty (např. „nepovinné“ součásti přístupu zaměstnavatelů).

Aplikace naznačených přístupů v praxi se projevuje zejména v těchto nástrojích sladování rodiny a zaměstnání:

1. dva hlavní soubory nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti zaměřené (nejen) na rodiče - rekvalifikace (např. po rodičovské dovolené) a flexibilní formy zaměstnání,
2. nástroje v rámci systému pracovního volna z důvodu péče o děti,
3. systém rodinných dávek,
4. pomoc v denní péči o děti zaměstnaných rodičů,
5. vstřícný přístup zaměstnavatelů.

Každá z těchto oblastí má jinou historii a kontext, a proto jsou různě rozvinuté i společensky akceptované. Nejednotná je i míra vnímání naléhavosti uplatňování různých nástrojů napomáhajících harmonizaci.

Efektivita použitých nástrojů je podmíněna i přístupem k harmonizaci té populace, jíž se týká. V české společnosti převažuje genderové rozdělení rolí v rodině, podle něhož se ženám přisuzují větší kompetence v rodině a mužům větší role v pracovní sféře, což je podpořeno jak „tradičním“ myšlením, tak charakterem většiny opatření státní intervence do rodin a způsobem jejich využívání rodinami. Doposud přetrvávající stereotypní chápání mužských a ženských rolí v krajině, ale častěji uchováva situaci, kdy těžiště péče o rodinu zůstává na ženě navzdory jejímu obdobnému pracovnímu vyčerpání, jako má její partner. V naprosté převaze s nejmenšími dětmi zůstávají doma z důvodu celodenní péče ženy. Ženy častěji přizpůsobují při volbě povolání své nároky nutnosti skloubit zaměstnání a rodinu na úkor svobodnější volby atraktivního, lukrativního, prestižního apod. zaměstnání. To má za následek přetrvávající slabší pozici žen na trhu práce a oslabující se postavení mužů (otců) v rodině, zatímco nové přístupy k otcovství a zapojení otců do rodinného života se prosazují a šíří jen pozvolna. Svoji roli hraje nízká prostorová i profesní mobilita českého obyvatelstva (včetně mobility spojené s hledáním zaměstnání). Od devadesátých let se tato situace mění, zejména v postojích nejmladší generace [srv. např. Maříková, Radimská 2003; Kuchařová 2005], ve změnách systému státní podpory rodin a v uplatnění nepřímo intervenujících zákonů [pozn. 6].

Navzdory dlouhodobě vysoké zaměstnanosti žen s dopady na tzv. jejich dvojí roli se stále tomuto faktu málo přizpůsobují postoje k dělbě práce mezi partnery a představy o roli muže a ženy v rodině. Např. zhruba polovina dospělé populace stále požaduje komplementárnost rolí muže a ženy (tabulka 1.1), zatímco současně naprostá většina dotázaných žádá, aby do rodinného rozpočtu přispívali oba partneři (90-95 % mužů i žen ve všech šetřeních). Zřejmě se jedná nejen o rozpornost názorů, ale i o vliv vědomí nevyhnutelnosti dvou příjmů v rodině (s dětmi). Za zmínku stojí rozdílnost názorů mužů a žen. Komplementarita role muže a ženy se týká zejména té etapy rodinného cyklu, kdy jsou děti ve věku největší závislosti na rodičích.

Tabulka 1.1 Kladné odpovědi na otázku o souhlasu s výrokem „Muž má vydělávat peníze a žena se starat o domácnost“ ve vybraných výzkumech *

výzkum	rok	% odpovědí	soubor
Rodina 1994**	1994	53	503 mužů a 521 žena, 18 a více let
Postavení žen a mužů v ČR	1998	48	398 mužů a 602 žen, 20-60 let
Rodina 2001	2001	48	610 mužů a 647 žen, 18 a více let,
Harmonizace rodiny a zaměstnání	2005	69 muži 77 ženy 66	338 mužů a 881 žen, 18-64 let, rodiče dětí ve věku 1-10 let
RZV06			
svobodní jednotlivci	2006	muži 61 ženy 41	274 muži a 270 žen, svobodní, bezdětní, 20-29 let
mladé rodiny		muži 71 ženy 57	244 muži a 256 žen, ženatí, vdané, věk 20-35 let
rodiny se školními dětmi		muži 67 ženy 54	241 muž a 259 žen, ženatí, vdané, věk 36-50 let
rodiny po odchodu dětí		muži 64 ženy 56	245 mužů a 251 žena, ženatí, vdané, věk 45-60 let
neúplné rodiny		ženy 53	500 žen z čistých neúplných rodin

* součet odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím v %

** v roce 1994 byla použita pětistupňová škála, v níž střední stupeň je neutrální; v ostatních výzkumech je škála čtyřstupňová

Pramen: databáze výzkumů Rodina 1994, ZM98, Rodina 2001, HRZ05, RZV06

Oproti tomu zjišťujeme mírný posun v uvědomování si rizik spojených s rodičovstvím v podmínkách, kdy zabezpečení větší rodiny vyžaduje vysoké osobní investice rodičů, kteří chtějí zachovat žádoucí životní úroveň a výchovné prostředí pro své děti a nerezignovat přitom na své profesní aspirace (tabulka 1.2, ve výzkumu HRZ05 tato otázka nebyla položena). Za pozornost stojí, že ačkoliv péče o děti ovlivňuje objektivně více život žen, v těchto postojích se to neodráží, naopak muži tento fakt pocítují mírně častěji.

Tabulka 1.2 Souhlas s výrokem „Mít děti znamená velké omezení svobody rodičů“*

rok	muži	ženy
1994 **	24 (21)	21 (18)
2001	47	36
2006		
svobodní jednotlivci	51	42
mladé rodiny	43	39
rodiny se školními dětmi	29	34
neúplné rodiny	-	43

* součet odpovědí rozhodně souhlasím a spíše souhlasím v % (rozsah škál jako v předchozí tabulce)

** v roce 1994 byla použita pětistupňová škála, v níž střední stupeň je neutrální (neutrální postoj v závorce); v ostatních výzkumech je škála čtyřstupňová

Pramen: databáze výzkumů Rodina 1994, Rodina 2001, RZV06 (stručná definice souborů v tabulce 1.1)

Dnešní česká situace a její změny vyžadují od hierarchického spektra **různých aktérů** jejich specifický a koordinovaný podíl:

Stát (vláda) by měl vytvářet pro prosazování vyvážených vztahů mezi prací a rodinou jak legislativní zázemí, tak obecné podmínky prosazováním ujasněné koncepce příslušných

politik (zaměstnanosti, rodinné aj.) podporou institucionálního zázemí, podílem na vytváření zdrojů a prostředků na prosazování efektivních opatření i podílem na působení na veřejné mínění a postoje hlavních aktérů.

Ačkoliv stále více zaměstnavatelů zařazuje sociální programy do své činnosti, přetrvává malá připravenost velké části zaměstnavatelů (hlavně ze středních a menších podniků) na jejich podíl ve sladování rodiny a práce.

Odbory by si měly upřesnit svoji roli v řešení dané problematiky a hledat nástroje prosazení svého vlivu.

Rostoucí význam a akceptování této problematiky vytváří požadavky na vědecko-výzkumná pracoviště při rozpracování empirického výzkumu i teoretických koncepcí a zejména monitoringu působení zaváděných opatření.

Nevládní organizace a obce v této oblasti teprve nalézají své různorodé role v procesu utváření občanské společnosti.

V této studii se zaměřujeme na to, jaké jsou zkušenosti a strategie rodičů dětí předškolního a raného školního věku při sladování pracovního a soukromého života v kontextu naznačených strukturálních a institucionálních podmínek. Ačkoliv jde o otázky týkající se celé rodiny, ať úplné nebo neúplné, záměrně byl ve výběrovém souboru nadhodnocen podíl žen. Stojí jednak převážně v čele neúplných rodin a jednak mají danou problematiku více „zažitou“. Za důležité však považujeme i vliv dělby rolí v rodině a postoje k ní jak žen, tak mužů, včetně důvodů diskrepance mezi deklarovanými postoji a reálným chováním.

2. Základní informace o šetření Harmonizace rodiny a zaměstnání

Šetření „Harmonizace rodiny a zaměstnání 2005“ (HRZ05) bylo Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí provedeno v lednu 2005 a zaměřovalo se na vztah rodičovství a zaměstnání, a to jak na úrovni postojové, tak v reálném chování. Cílovou populací byli rodiče dětí mladších deseti let. Jednalo se jak o děti navštěvující předškolní a první stupeň školního zařízení, tak o mladší děti, které žádnou vzdělávací instituci zatím nenavštěvují. Výběr byl zvolen tak, aby bylo možné porovnávat strategie harmonizace rodinných a pracovních povinností v počáteční fázi rodinného cyklu v závislosti na konkrétní rodinné situaci odvíjející se od věku dětí v rodině. Záměrný kvotní výběr byl navržen tak, aby byly dostatečně zastoupeny (v zájmu dalšího zpracování) všechny obvyklé typy rodin v dané etapě rodinného cyklu a to z hlediska složení rodiny a z hlediska dílčí etapy rodinného cyklu, a aby respondenti současně již měli zkušenosti s tím, co je předmětem šetření. Data jsou reprezentativní za regiony a velikostní skupiny obcí. Nebylo možné brát ohled na reprezentativitu za nějakou demografickou kategorii, k tomu neexistuje dostupná opora ve statistických datech. V zásadě se jedná o rodiče žijící s dětmi od 1 do 10 let věku.

Standardizovaným rozhovorem bylo v celé České republice dotázáno 1 219 respondentů tak, aby splňovali zadaná kritéria:

**pohlaví* (ženy : muži v poměru 7:3),

**respondent/ka* = osoba ekonomicky aktivní (zaměstnaná, podnikající, nezaměstnaná), žena na mateřské dovolené, rodič na rodičovské dovolené nebo rodič pobírající rodičovský příspěvek po ukončení rodičovské dovolené, tj. (od 3 do 4 let věku dítěte, příp. do 7 let věku dítěte, je-li dítě zdravotně postižené,

**rodina s alespoň jedním dítětem, věk nejstaršího dítěte od 1 roku do 10 let; nejstarší děti podle věkových kategorií v poměru 2 (1-3 roky) : 4 (3,1-6 let) : 3 (6,1-8 let) : 1 (8,1-10 let),*

**úplnost rodiny* (úplná : neúplná rodina v poměru 8:2),

**velikost obce,*

**region.*

Hlavními tématy šetření bylo využívání mateřské a rodičovské dovolené (ženami i muži), způsoby zabezpečení péče o dítě (děti) různého věku (družina, zájmové kroužky, mateřská škola, jesle), skloubení rodinných a pracovních povinností, dělba práce mezi partnery, výpomoc od prarodičů v oblasti péče o děti, charakter zaměstnání (pracovní doba, práce o víkendu, časové nároky, diskriminace atd.) a opatření (ne)nabízená zaměstnavatelem a (ne)využívaná zaměstnanci v zájmu sladění práce a rodiny.

Základní charakteristika souboru

V souboru jsou zastoupeni rodiče malých dětí, jejich průměrný věk je u žen 30 a u mužů 33 let. V případě úplných rodin je 79 % mužů starších než jejich partnerka, 8 % partnerů je stejně starých a ve 13 % případů je starší žena. Pokud je ve vztahu muž starší než jeho partnerka, je průměrný věkový rozdíl vyšší než tam, kde je starší žena - ta je starší v průměru o 2,5 roku (medián 1 rok) v manželských svazcích, v nesezdaných soužitích o 3 roky (medián 2 roky). Je-li starší muž, pak v průměru o 3,6 roku (medián 3 roky) v manželství a o 4,8 roku (medián 4 roky) v nesezdaném soužití.

Rodiče ve zkoumaném souboru byli nejčastěji poprvé ženatí/vdané. Průměrná délka trvání prvního sňatku byla u těchto respondentů necelých 8 let. Ve snaze postihnout jak rodiny manželské, tak i nesezdaná soužití s dětmi a neúplné rodiny, byli do souboru zařazeni rodiče rozvedení, ovdovělí i doposud svobodní. Podíly svobodných a rozvedených jsou pak u žen vyšší než u mužů, mimo jiné díky přetrvávající soudní praxi svěřování dítěte do péče matky.

T a b u l k a 2.1 Rodinný stav respondenta - muži, ženy

rodinný stav	muži		ženy	
	počet	%	počet	%
svobodný(á)	28	8,3	120	13,6
poprvé ženatý/vdaná	266	78,7	583	66,2
opakovaně ženatý/vdaná	13	3,8	32	3,6
rozvedený(á)	24	7,1	142	16,1
ovdovělý(á)	7	2,1	4	0,5
celkem	338	100,0	881	100,0

U těch respondentů/respondentek, jejichž první sňatek skončil rozvodem, byla průměrná délka jeho trvání 5,5 roku u žen a téměř 7 let u mužů. Ti z dotazovaných, kteří uzavřeli po rozvodu či ovdovění další sňatek, tak v průměru učinili po 3,5 letech od konce předešlého manželství (ženy později než muži, rozdíly však nejsou signifikantní a jsou ovlivněny nízkými četnostmi).

Úplnost rodiny byla v šetření jedním z kvótních znaků. V celém souboru tak je 18 % neúplných rodin, z nichž naprostá většina je vedena ženou. Mezi respondenty-muži jich žije pouze 8 % se svými dětmi bez partnerky, ostatní žijí v úplné rodině, ať již v manželství nebo v nesezdaném soužití. Respondentek-žen žije v úplné rodině téměř 80 %, pětina pak žije sama s dítětem/děťmi. V nesezdaném soužití s dětmi žijí převážně lidé dosud svobodní - 81 % mužů a 61 % žen (z osob daného pohlaví žijících v nesezdaném soužití) a dále pak rozvedené ženy (31 % z žen v nesezdaném soužití je rozvedených). Ženy v neúplných rodinách jsou z hlediska rodinného stavu nejčastěji rozvedené (61 %) a svobodné (36 %). Zanedbatelný podíl jich je vdaných a ovdovělých. U mužů jsou počty otců žijících v neúplné rodině s dítětem/děťmi velmi nízké, přesto i zde jsou to většinou rozvedení (67 %), dále pak ovdovělí (26 %).

T a b u l k a 2.2 Typ rodinného soužití respondentů - muži, ženy

typ rodinného soužití	muži		ženy	
	počet	%	počet	%
žijí s manželem(kou) a se svými (našimi) dětmi	279	82,5	606	68,8
žijí s partnerem(kou) v nesezdaném soužití	32	9,5	87	9,9
žijí pouze se svými dětmi bez partnera (neúplná rodina)	27	8,0	188	21,3
celkem	338	100,0	881	100,0

Ve sledovaných rodinách žije nejčastěji jedno nezaopatřené dítě. Jedináčci jsou především v neúplných rodinách a častěji také v nesezdaných soužitích. S nejvyšším počtem dětí se naopak setkáme v úplných manželských rodinách (v průměru 1,5 dítěte oproti 1,1 dítěte v neúplné rodině), kde jsou častěji také děti vyššího pořadí (3 a více).

Z dalších osob, které žijí s rodinami dotazovaných ve společné domácnosti, jsou to nejčastěji rodiče, s jinými příbuznými se setkáme málo (v necelých 4 % případech) a s jinými nepříbuznými členy domácnosti pouze zcela výjimečně (méně než v 1 % případech). S úplnými rodinami žijí rodiče jednoho z partnerů v 10 % domácností (téměř půl napůl se jedná o rodiče ženy a rodiče muže, ani v jedné úplné rodině nežili společně rodiče obou partnerů). Podstatně více jich žije společně s neúplnými rodinami. Stojí-li v čele neúplné rodiny žena, pak ve 37 % žijí v domácnosti ještě její rodiče (nebo alespoň jeden z nich). Je-li v čele neúplné rodiny muž, pak spolu s ním žijí jeho rodiče v polovině případů (zde se však jedná o malé četnosti - pouze 27 mužů ze vzorku žilo v době šetření samo se svými dětmi).

Z hlediska počtu členů žijících v domácnosti jsou neúplné rodiny logicky menší, žije v nich v průměru 2,9 osob, v úplných rodinách je to 3,6 osob. Rozdíl se promítá také v počtu osob výdělečně činných, kdy v úplných rodinách je výdělečně činných průměrně 1,6 osob,

zatímco v domácnostech s jedním rodičem 1,3 osob (rozdíl statisticky signifikantní) - ve 41 % neúplných rodin totiž žijí kromě respondenta a dětí ještě rodiče, jiní příbuzní nebo nepříbuzné osoby. Sledujeme-li výdělečně činné pouze v těch domácnostech, kde kromě respondentů a partnerů nežijí další dospělé osoby, pak se v neúplných rodinách průměrný počet výdělečně činných snížil na 0,8 osob, oproti tomu v úplných pouze na 1,5 osob.

Jedním z výběrových kritérií respondentů byla také jejich ekonomická aktivita, resp. neaktivita. Respondentem tedy měla být osoba v zaměstnaneckém poměru, podnikající, nezaměstnaná nebo žena na mateřské dovolené či rodič na rodičovské dovolené do tří let věku dítěte. Respondentem dále mohl být rodič pobírající rodičovský příspěvek až do 4 let věku dítěte, příp. do 7 let věku dítěte, pečoval-li o zdravotně postižené dítě - tedy po dobu zákonného nároku na rodičovský příspěvek. Partneri respondentů mohli být navíc zařazeni mezi invalidní důchodce či osoby v domácnosti, příp. jim byla nabídnuta „jiná“ varianta.

Naprostá většina (97 %) mužů-respondentů na rozdíl od necelé poloviny (46 %) žen-respondentek byla v době našeho šetření výdělečně činná. Muži i ženy byli nejčastěji zaměstnaní na plný úvazek (83 % ze všech výdělečně činných). Ženy dále pracovaly spíše na zkrácený úvazek (9 %), muži častěji soukromě podnikali (jako podnikatelé bez nebo se zaměstnanci 15 %). Zbývající ženy-respondentky pečovaly o děti nejčastěji formou rodičovské dovolené nebo dále pobíraly rodičovský příspěvek. Ženy byly oproti mužům také častěji nezaměstnané.

T a b u l k a 2.3 Sociálně ekonomické postavení respondenta - muži, ženy

sociálně ekonomické postavení	muži		ženy	
	počet	%	počet	%
zaměstnanec na plný úvazek	272	81,0	331	37,7
zaměstnanec na zkrácený úvazek (méně než 30 hodin týdně)	3	0,9	38	4,3
soukromý podnikatel se zaměstnanci	11	3,3	7	0,8
soukromý podnikatel bez zaměstnanců (OSVČ), svobodné povolání, živnostník, pomáhající člen rodiny	40	11,9	26	3,0
nezaměstnaný/á	8	2,4	54	6,2
žena na mateřské dovolené	x	x	44	5,0
rodič na rodičovské dovolené	2	0,6	270	30,8
rodič pobírající rodičovský příspěvek po ukončení rodičovské dovolené	-	-	108	12,3
celkem	336	100,0	878	100,0

Pozn.: 1 respondent své sociálně ekonomické postavení neuvedl, 2 jsou invalidní důchodci a 2 v domácnosti

Téměř všechny úplné rodiny (resp. alespoň jeden z rodičů) měly příjem z výdělečné činnosti. Zatímco ve 41 % rodin pracovali oba partneři, v dalších 57 % rodin byl výdělečně činný pouze jeden z partnerů, a to v 97 % případů muž. Jeho partnerka byla nejčastěji na rodičovské dovolené. Ve zbývajících 2 % rodin byli partneři buď nezaměstnaní a/nebo pečovali doma o děti. Oba výdělečně činní rodiče přitom měli spíše jedno dítě, kdežto v rodinách se dvěma dětmi byla matka častěji na rodičovské dovolené s mladším dítětem. V 5 rodinách (tj. v 0,5 % úplných rodin) byl na rodičovské dovolené muž - respondent nebo partner respondentky.

V průměru nižší počet výdělečně činných osob v neúplných rodinách odráží relativně nižší ekonomickou aktivitu - rodiče v čele neúplných rodin jsou ve dvou třetinách případů zaměstnaní či podnikají, jednu třetinu tvoří nezaměstnaný rodič nebo rodič pečující o dítě na (po) rodičovské dovolené.

3. Rodičovské plány a jejich realizace

3.1 Změny od počátku devadesátých let 20. století

Od počátku devadesátých let dochází v České republice k postupnému snižování intenzity plodnosti v nejmladších věkových skupinách. Změna v rozložení úrovně plodnosti podle věku se v souhrnu projevila ve vzestupu průměrného věku matek při porodu. Nejvíce se zvýšil věk žen při narození prvního dítěte, mezi roky 1990 a 2004 již celkem o 3,8 roku. Průměrný věk žen při porodu bez ohledu na pořadí dítěte se ve stejném období zvýšil o 3,5 roku.

T a b u l k a 3.1 Průměrný věk žen při narození dítěte podle pořadí narození, 1990-2005

	1990	1993	1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
první dítě	22,5	22,6	23,7	24,6	24,9	25,3	25,6	25,9	26,3	26,6
druhé dítě	25,6	25,9	26,8	27,7	28,1	28,4	28,7	29,0	29,3	29,6
třetí dítě	29,2	29,3	30,2	30,8	31,2	31,5	31,9	32,0	32,2	32,4
celkem	24,8	25,0	26,1	26,9	27,2	27,6	27,8	28,1	28,3	28,6

Zdroj: ČSÚ - Pohyb obyvatelstva

Podle výsledků šetření zaměřených na rodinu a rodinný život [pozn. 7] je v dnešní době za ideální věk pro narození prvního dítěte u žen považováno věkové rozmezí 25-29 let (53 % respondentů). V polovině 90. let však ještě převládal názor, že by ženy měly mít své první dítě do 24 let věku (56 % respondentů) [Šalamounová, Šamanová, 2003: 28]. Reálné hodnoty průměrného věku při narození prvního dítěte (tabulka 1) tedy s těmi ideálními do značné míry korespondují. Také při hodnocení ideálního věku muže při narození prvního dítěte se v názorech lidí projevuje posun směrem k vyššímu věku - v roce 2003 přibližně každý pátý člověk uváděl věk 30 let, více než polovina (57 %) pak uvedla nižší věk, v rozmezí 25 - 29 let. Věk 30 a více let uvedla třetina respondentů [Šalamounová, Šamanová, 2003: 28]. Preferovaný věk pro zakládání rodiny souvisí především se vzděláním, lidé s maturitou nebo s vyšším vzděláním častěji uvádějí vyšší ideální věk pro narození dítěte. Ve výzkumech bylo také opakovaně prokázáno reálné odkládání porodů do vyššího věku v důsledku realizace individuálních studijních, pracovních či jiných plánů.

Názory na ideální počet dětí v rodině jsou v populaci v průběhu času poměrně konzistentní a ideál dvoudětného modelu rodiny má v České republice dlouholetou tradici. Ve výzkumu CVVM se v roce 2003 pro dvě děti vyjádřily 2/3 respondentů, téměř stejný podíl jako v polovině 90. let. Každý pátý člověk považuje za ideální tři děti. Odpovědi jsou ovšem závislé na věku a vzdělání dotazovaných. Početnější rodinu preferují hlavně respondenti důchodového věku, jednodětnou rodinu považují za ideální spíše lidé bez maturity a pouze málo těch s vysokoškolským vzděláním, kteří tak upřednostňují spíše dvě děti v rodině [Šalamounová, Šamanová, 2003: 29].

Tyto údaje reprezentují názory populace starší 15 let, kde však již řada lidí ukončila reprodukční kariéru a nemusí proto o uvedených otázkách uvažovat v reálném kontextu svého každodenního života. Na druhou stranu se však do jejich postojů mohou promítat vlastní zkušenosti a mohou, na rozdíl od představ nejmladších generací, reálněji hodnotit nároky, které na rodiče výchova dětí klade, a také všechna pozitiva, které s sebou rodičovství přináší. Jak se tedy na otázky spojené s rodičovstvím dívá mladá generace? Jaké představy a plány mají ti, kteří ještě vlastní rodinu nezaložili a třeba se ani v nejbližší době ještě založit nechystají? Modifikují nějak své původní představy a ideály spolu s tím, jak získávají vlastní zkušenosti s partnerským a rodinným životem? Na to by měla odpovědět šetření zaměřená na mladé lidi obecně, na mladé svobodné jednotlivce či na partnery nebo manžele a v neposlední řadě také realizovaný výzkum HRZ05 zaměřený na rodiny s malými dětmi.

Také mladí lidé od 15 do 34 let věku chtějí mít nejčastěji dvoudětnou rodinu (více než 2/3), přibližně 14 % lidí chce mít jedno dítě nebo již jedno dítě má a další si nepřeje. Vícedětnou rodinu se třemi, případně i více dětmi chce zhruba desetina respondentů [pozn. 8]. Žádné dítě si nepřeje pouze malé procento mladých lidí, část z těchto odpovědí může být navíc připsána na vrub velmi mladým dospívajícím, kteří toto své deklarované stanovisko pravděpodobně ještě přehodnotí [Šalamounová, Šamanová, 2004: 8].

Z výsledků šetření populačního klimatu „Mladá generace 1997“ [pozn. 9] vyplývá, že **mladí svobodní lidé** považují děti za přirozenou součást svého života a model dvoudětné rodiny zůstává stále zachován jako ideál. Projevily se zde jisté rozdíly mezi ženami a muži. Ženy sice výše hodnotí význam dětí pro svůj život, obecně si však přejí mít méně dětí než muži. Hlavní rozdíl panuje v názorech na to, zda je ideální mít jedno nebo dvě děti, neboť tři a více dětí si přeje zhruba stejný podíl žen jako mužů. Ženami uváděný ideální počet dětí souvisí s výší jejich vzdělání, protože vzdělanější ženy obvykle považují za ideální nižší počet dětí. Vysokoškolačky byly také jedinou skupinou, u které byl ideální počet dětí nižší než dvě [Hamplová, 2000; Fialová a kol., 2000].

Na ideální počet dětí má vliv také to, jakou formu partnerského vztahu jedinec preferuje. Dvoudětný model sice převažuje ve všech skupinách, obecně však lze říci, že čím tradičněji se lidé chovají v partnerských vztazích, tím vyšší počet dětí pokládají za ideální. V průměru nejnižší ideální počet dětí uvádějí lidé, kteří jako způsob partnerského vztahu preferují celoživotní nesezdané soužití. Zde může hrát svou roli i fakt, že nesezdaná soužití se vyznačují nižší stabilitou vztahu. Naopak nejvíce dětí si přáli ti respondenti, kteří chtějí vstoupit do manželství přímo bez předchozího neformálního soužití. Při porovnání uváděného ideálního počtu dětí a počtu skutečně plánovaných dětí se ukázalo, že u většiny respondentů (91 %) se ideál i osobní plány shodovaly. Největší shoda byla zaznamenána při počtu dvou dětí. Naopak největší rozdíl panoval mezi ideálním počtem tří dětí a plánovaným počtem dvou dětí [Hamplová, 2000: 96-97].

Ve výzkumu „Bydlení mladé generace 2003“ [pozn. 10] (BMG03), který se věnoval mimo jiné otázkám reprodukčního chování mladé generace, je možné sledovat preferované počty dětí ve třech typech domácností, resp. soužití: manželství, nesezdaném soužití a u jednotlivců [pozn. 11]. Obecně také v tomto případě **převládá model dvoudětné rodiny**, tu si přeje 42 % mužů a 46 % žen. **Jedno a tři a více dětí** si přeje mít stejný podíl respondentů. Mezi muži to bylo celkem 9 %, projevily se zde však rozdíly podle věku a podle typu soužití. Mladí muži do 25 let, což ve zkoumaném souboru byli především bezdětní samostatně žijící jedinci, oproti starším mužům, kteří ve většině již žili s partnerkou či manželkou, méně často chtějí dvě a více dětí a naopak častěji nechtějí dítě žádné nebo o této otázce vůbec nepřemýšlejí. Respondenti starší 30ti let, kteří ze 70 % již žili v manželství, realističtěji uvádějí, že chtějí mít celkově spíše jedno nebo dvě děti. Obdobně mezi vdanými ženami staršími 30ti let chce mít více než polovina z nich dvě děti. Ženy ve věku 20-24 let si častěji než ženy starší přejí tři a více dětí (17 %), a naopak menší podíl z nich by chtěl mít 1 až 2 děti (pouze 36 % chce 2 děti oproti 55 % mezi ženami staršími 30ti let). V nadpoloviční většině se ovšem jedná o mladé ženy žijící zatím samostatně bez partnera, a je proto otázkou, zda k realizaci uváděných počtů dětí skutečně dojde. Mnohé mladé ženy žijící zatím bez partnera si sice přejí mít dvě i více dětí, ale zároveň mají poměrně vysoké pracovní aspirace a téměř polovina z nich souhlasí s názorem, že mít děti znamená příliš velké omezení svobody rodičů.

Ve chtěném počtu dětí mají však nejčastěji jasno pouze ženy a muži žijící v manželství. U partnerů žijících v nesezdaném soužití a u jednotlivců se častěji setkáme s tím, že sami nevědí, kolik dětí by v budoucnu celkem chtěli mít. Mezi bezdětnými jednotlivci je nerozhodnutých dokonce téměř polovina (u mužů 55 %, mezi ženami 38 % - rozdíl podle pohlaví je statisticky signifikantní), což ovšem není dáno jejich nízkým věkem, neboť podíly těch, co neví, jsou ve všech věkových skupinách téměř totožné. Vliv má v tomto případě spíše

životní situace, ve které se jedinci nacházejí - žijí stále ještě u rodičů nebo samostatně hospodaří, navíc z 98 % se jedná o lidi dosud svobodné, reálné zamýšlení se nad chtěným počtem dětí proto v jejich případě často není aktuální. Nemají zároveň bezprostřední zkušenost, jaké časové, finanční či citové náklady s sebou péče o děti přináší.

Mezi mladými manželskými páry (respondent/ka do 35 let věku) jich více než polovina před sňatkem plánovala, kolik dětí by chtěli mít. Také v předmanželských plánech partneri často kalkulují s dvoudětným modelem - nejčastěji plánují 1 až 2 děti (ve 38 % případů) a dvě děti (26 %). Dalších 16 % uvažuje o 2 až 3 dětech. Potenciální dvoudětný model se tedy objevuje v plánech 80 % nastávajících manželů. Každý desátý pár plánuje mít jedináčka a pouze malý podíl neplánuje děti vůbec nebo jich chce naopak tři a více. Je možné pozorovat nějakou změnu či revizi plánů spolu s tím, jak manželé nabývají zkušenosti s reálnou péčí o děti, které se jim již narodily?

Ukazuje se, že i v průběhu manželství a spolu s tím, jak do rodiny přibývají děti, zůstávají původní plány snoubenců poměrně konzistentní a ti, kteří nebyli pevně rozhodnuti a váhali mezi jedním až dvěma dětmi a dvěma až třemi dětmi, se spíše přiklánějí k vyššímu počtu dětí. Ti z manželů, kteří před sňatkem plánovali mít společně 2 děti a jsou dosud bezdětní, chtějí i nadále ve více než 90 % dvě děti, ti, co již jedno dítě mají, chtějí mít druhé ve více než třech čtvrtinách případů. V těch rodinách, kde jsou již 2 děti, neplánuje další dítě 95 % rodičů. Manželé, kteří váhali mezi tím, zda mít 1 nebo 2 děti, chtějí nyní, v případě, že se stále jedná o bezdětné manželství, 2 děti v 92 %, jednomu dítěti v rodině chce pořídit sourozence 76 % rodin a ve 25 % rodin jsou již dvě děti. Plánovali-li budoucí manželé 2 až 3 děti, chtějí nyníšší bezdětní manželé 3 děti v 65 %, rodiny s jedním dítětem chtějí další dvě v 72 % případů a ti se dvěma dětmi ve 40 % chtějí ještě dítě třetí (téměř polovina pak chce setrvat u dvou dětí).

V průběhu manželství a s novou zkušeností péče o vlastní děti se tedy předmanželské rodičovské plány většinou příliš nemění, pouze mezi těmi, kteří nechtěli mít děti vůbec, trvá na svém původním názoru jen třetina (tato skupina je ovšem velmi slabě početně zastoupená). Mezi respondenty, kteří podle svých slov před sňatkem počet dětí neplánovali, preferuje nyní dvě děti 44 % lidí, 14 % by chtělo 1 dítě a třetina stále není rozhodnutá.

Při rozhodování o počtu prvního dítěte sehrává u poloviny mladých manželských i nesezdaných párů roli velikost a kvalita bydlení (BMG03). Partneri uzavírající sňatek po zkoušce soužití věnovali při rozhodování o počtu dítěte značnou pozornost velikosti bytu, a to bez ohledu na pořadí narození dětí. Manželé po přímém sňatku zohledňovali bydlení při plánování prvního dítěte méně často než při plánování dalších dětí v pořadí.

Pokud se mladých respondentů ptáme na jejich reprodukční plány ve výhledu do blízké budoucnosti, pak mezi skutečnostmi, které jim podle vlastních slov brání pořídit si v nejbližší době dítě, jsou uváděny především citelný nedostatek peněz, nevyhovující bytové podmínky (velikost, kvalita bytu), osobní realizace v rámci finančně či perspektivně zajímavého zaměstnání, nevyřešené otázky vlastnického bydlení a také zdravotní problémy. Nesezdané páry pak kromě materiálních podmínek a neexistujícího či nevyhovujícího samostatného bydlení uvádějí také neochotu mít děti mimo manželství (BMG03). Mladé páry tedy často odkládají rodičovské plány do vyššího věku také z obavy výrazného poklesu životní úrovně. Subjektivně vnímaná životní úroveň domácnosti se téměř u poloviny párů narozením prvního dítěte zhoršila, u víc než 40 % zůstala nezměněná a pouze u desetiny párů s dětmi se v souvislosti s počátkem rodičovství zlepšila (BMG03).

Časování narození dětí

Celkově se prodlužuje doba mezi sňatkem a dnem, kdy si manželé pořizují svého prvního potomka. V roce 1990 se do jednoho roku po svatbě narodilo 67 % prvních dětí, v roce

2003 pouze 44 %. Do tří let od svatby rodičů se v roce 1990 narodilo téměř 93 % prvních dětí, zatímco v roce 2003 jich bylo již pouze 79 %.

Výrazné změny sledujeme i v případě časování druhých a dalších dětí. Také zde dochází k prodlužování meziporodních intervalů. U dětí narozených v manželství je tento nárůst výraznější. V roce 1990 se narodilo 78 % druhých dětí do pěti let od porodu staršího sourozence, v roce 2003 to bylo jen 62 % dětí. U nemanželsky narozených dětí klesla tato hodnota ze 60 % na 50 %.

Děti třetího pořadí se rodí častěji za delší dobu než děti druhorozené. V případě dětí narozených v manželství se každé páte narodí za dobu delší než 10 let od narození druhého dítěte, u nesezdaných rodičů se to týká téměř 30 % dětí. Děti druhého i třetího pořadí nevdaných matek se oproti dětem vdaných žen rodí častěji za krátkou dobu (do 2 let) od narození staršího sourozence a zároveň častěji po dlouhé přestávce (za více než deset let). Z těchto dat [pozn. 12] však nelze blíže porovnávat chování lidí v manželství a v kohabitacích. Kromě nemožnosti zjistit rodinný stav u předešlého porodu není ani možné odlišovat sourozence se stejným nebo případně jiným otcem.

Časování narození prvního dítěte v mladé generaci obecně je možné sledovat ve výzkumu BMG03. Mladí partneři, kteří manželství uzavřeli po předcházejícím společném soužití, přivedli na svět děti obecně ve vyšším věku než ti, kteří vstoupili do manželství přímo. Průměrný věk muže i ženy při narození 1. dítěte byl o 1,8 roku vyšší u sňatků, jimž předcházela kohabitanace, než u sňatků uzavřených přímo. Rozdíl v průměrném věku muže při narození 2. dítěte byl mezi sňatky uzavřenými po zkoušce a přímými sňatky 2,4 let (u ženy 1,4 let). Souvisí to pravděpodobně s touhou nesezdaných partnerů dostatečně si vyzkoušet předmanželské soužití a s menší ochotou vázat se na dítě v nízkém věku.

Naopak průměrný věk při narození prvního dítěte je u nesezdaných párů mladé generace téměř totožný jako u přímých sňatků. V mnoha případech nesezdaní partneři početí dítěte v nízkém věku předem neplánují, podobně jako mnozí mladí manželé, kteří uzavírají přímý sňatek. Rozdíl spočívá v tom, že u zmiňovaných nesezdaných párů těhotenství partnerky nevyvolalo tlak na uzavření manželství.

Z výběrových dat (BMG03) vyplývá, že u mladých manželů je časování narození dětí vzhledem k datu sňatku ovlivněno typem soužití před manželstvím. Mezi manželskými páry s dětmi se 14 % dětí narodilo již **před vstupem do manželství** nebo děti pocházejí z minulých partnerských vztahů. Manželům, kteří již vstupovali do manželství s dítětem, se 1. dítě narodilo v průměru 4,8 let před sňatkem. U přímých sňatků se 1. dítě narodilo v průměru 1,3 roku před sňatkem (u manželů po zkoušce soužití průměrně o 4,8 let dříve).

Většina dětí se však narodila **v manželství** (86 %). Pokud se již první dítě narodilo v manželství, pak u partnerů, kteří uzavřeli sňatek přímo, se tak stalo dříve po sňatku než u manželů, kteří se vzali až po zkoušce soužití. Manželům s dětmi narozenými v manželství se 1. dítě narodilo v průměru 1,4 roku po sňatku (1,2 let od sňatku uzavřeného přímo a 1,5 let od sňatku po zkoušce soužití). Více než polovina prvních dětí v pořadí, která se mladým manželům narodila v manželství, přišla na svět v průběhu prvního roku trvání manželství, dalších 30 % dětí v průběhu druhého roku manželství [pozn. 13]. Manželům s dětmi se 2. dítě v pořadí narodilo v průměru 4,2 let po sňatku a dále 3. dítě v průměru 4,8 let po sňatku.

Podle vyjádření mladých lidí (BIO02) by věkový rozdíl mezi dětmi neměl být příliš velký. Odklad narození prvního dítěte do vyššího věku žen i mužů je zcela zřetelný, v případě druhého dítěte je však možné předpokládat, že ti, kteří se odhodlají mít první dítě, nebudou již druhé příliš odkládat. Svědčí o tom výsledky průzkumu mezi mladou generací, která již jedno dítě má - podíl lidí pouze s jedním dítětem klesá stejně rychle u skupiny ve věku 25 -29 let, jako u skupiny o pět let starší.

3.2 Reprodukční chování podle výsledků šetření

Po stručné rekapitulaci základních tendencí v rodinném chování, které v české populaci můžeme pozorovat od 90. let, se zaměříme na ty charakteristiky, které byly zaznamenány v šetření HRZ05. Úvodem je ještě jednou nutné připomenout zaměření celého výzkumu a z toho odpovídající kvóty pro konstrukci výzkumného vzorku. Výzkum byl zaměřen na rodiče malých dětí, proto se jedná o rodiny, ve kterých je nejstarší dítě ve věku od 1 do 10 let. Zároveň byly stanoveny kvóty na věk nejstaršího dítěte, proto počty dětí v rodinách ani jejich věkovou strukturu nelze širěji zobecňovat. Jak jsou tedy rodiny s dětmi v tomto šetření zastoupeny?

Sledované rodiny mají nejčastěji jedno nezaopatřené dítě. Dvě a více dětí žije nejčastěji v úplných manželských rodinách, jedináčci jsou naopak především v neúplných rodinách a častěji také v nesezdaných soužitích.

T a b u l k a 3.2 Počet nezaopatřených dětí v domácnosti, podle úplnosti rodiny, v %

typ rodiny	počet nezaopatřených dětí v domácnosti			N
	1	2	3 a více	
úplná rodina	58,1	38,2	3,7	1 004
neúplná rodina	86,0	13,5	0,5	215
celkem	63,0	33,9	3,1	1 219

Také v rodinách s dětmi do deseti let převládá preferenční model dvoudětné rodiny. Celkem 2 děti chce mít 57 % respondentů bez rozdílu mezi pohlavími. Jedno dítě by chtělo 15 % respondentů a tři a více dětí každý desátý. 18 % není v této otázce rozhodnuto. Odpověď „nevím“ volili spíše rodiče z neúplných rodin, ti také chtějí častěji mít pouze jedno dítě. Dvě děti chtějí nejčastěji respondenti žijící v manželství (63 % oproti 33 % z neúplných rodin), kteří chtějí mít častěji i 3 a více dětí (12 % oproti 3 % z neúplných rodin).

Z hlediska plánování dalších dětí v 72 % rodin další dítě v nejbližší době nechtějí a 11 % o této otázce nepřemýšlí. Ve 13 % rodin by rádi měli během roku 2005 (během následujících 12 měsíců od konání šetření) další dítě, 4 % žen v dotázaných domácnostech pak bylo těhotných. Logicky chtějí další dítě do rodiny hlavně tam, kde žijí rodiče společně v partnerském soužití, ať již nesezdaném či v manželství. V neúplných rodinách v naprosté většině další dítě nechtějí nebo o této otázce vůbec nepřemýšlejí.

T a b u l k a 3.3 Počet vlastních dětí respondenta, podle pohlaví

počet vlastních dětí	muž		žena	
	počet	%	počet	%
0	4	1,2	4	0,5
1	214	63,3	542	61,5
2	101	29,9	303	34,4
3 a více	19	5,6	32	3,6
celkem	338	100,0	881	100,0

Pozn.: celkový počet vlastních dětí respondenta bez ohledu na to, zda s ním žijí ve společné domácnosti.

V naprosté většině dotázaných domácností žijí pouze vlastní dítě/děti respondenta/ky, alespoň jedno nevlastní, adoptované dítě nebo dítě v pěstounské péči žije v necelých 3 % domácností. V souboru bylo dohromady celkem 1 710 dětí, z nich 33 nevlastních a 5 v pěstounské péči nebo adoptovaných.

Pokud v rodinách, ve kterých žijí pouze vlastní děti respondenta, sledujeme věkový rozdíl mezi sourozenci, pak je obecně věkový odstup mezi prvním a druhým dítětem delší než mezi druhým a třetím. Vezmeme-li však odděleně rodiny se dvěma a rodiny s více dětmi, pak

ve vícedětných rodinách je zřejmě vyšší počet chtěných dětí anticipován již kratším meziporodním intervalem u prvních dvou dětí. Rodiny, které mají pouze dvě děti, mají potomky, kteří jsou od sebe průměrně 3,1 roku, ve vícedětných rodinách je první dítě v průměru o 2,1 roku starší než druhé, druhé dítě pak o 2,2 roku starší než třetí.

Chceme-li obecně sledovat narození dítěte ve vztahu k uzavření sňatku, setkáme se důsledkem zvolených výběrových kritérií s řadou omezení. Předně se dotazujeme na nejstarší dítě žijící v domácnosti, což v případě opakovaných sňatků, a především u mužů, nemusí být respondentovo nejstarší biologické dítě. Omezíme se proto pouze na respondenty prvně ženaté/vdané a budeme sledovat časování narození nejstaršího vlastního dítěte žijícího v domácnosti vzhledem k sňatku. Dalším omezením pak je, zda dotázaní uvedli data požadovaných událostí, tedy datum sňatku a datum narození dítěte.

V analyzovaném souboru uvedlo 849 lidí (226, tj. 79 % mužů a 583, tj. 66 % žen), že jsou prvně vdané/ženatí. Podmínku uvedení data a to, že se jedná o respondentovo biologické dítě, pak splnilo 828 lidí, u kterých budeme sledovat časování porodu v závislosti na sňatku. Z analýzy jsou dále vyloučeny 3 ženy, které se současným partnerem, tedy svým prvním manželem nemají společné dítě, a také ti, jejichž první dítě pochází z předchozích partnerství. Tímto jsme soubor dále redukovali na 821 poprvé ženatých/vdaných respondentů, kteří mají své první dítě se stávajícím partnerem.

V takto vymezeném souboru se naprostá většina prvních dětí (97 %) narodila ve stejný rok, jako bylo uzavřeno manželství nebo později. Ve stejném roce s uzavřením manželství se narodilo 17 % prvních dětí, z nichž nadpoloviční většina byla počata před sňatkem (toto není nikterak překvapující, neboť v současné době se v České republice rodí necelá třetina dětí mimo manželství a z dětí narozených v manželství jich taktéž necelou třetinu tvoří předmanželské koncepce). Nejčastěji se děti rodily ve dvou následujících letech po uzavření sňatku (38 % v roce následném a 20 % napřesrok). Průměrná doba uplynulá mezi sňatkem a narozením potomka je 2 roky, větší vypovídací hodnotu má v tomto případě medián, který činí 1 rok.

Zbývá 3 % dětí se narodila ještě před uzavřením manželství, v průměru o 2 a půl roku dříve (medián 2 roky).

3.3 Souhrn

V posledním desetiletí 20. století došlo v České republice k významným změnám reprodukčního chování, které se mimo jiné výrazně projevily poklesem počtu narozených dětí. Naproti tomu názory na ideální počet dětí v rodině jsou v české populaci v průběhu času poměrně stálé a ideál dvoudětné rodiny je opakovaně potvrzován sociologickými výzkumy. Potvrzuje se, že čím tradičněji se lidé chovají v partnerských vztazích, tím vyšší počet dětí považují pro sebe za ideální. Lidé, kteří jako ideální formu partnerského vztahu preferují celoživotní nesezdané soužití, uvádějí v průměru nejnižší ideální počet dětí, nejvíc naopak uvádějí ti, kteří chtějí vstoupit do manželství přímo bez předchozího společného soužití.

Vedle poklesu počtu narozených dětí se změny reprodukčního chování projevily také v růstu průměrného věku matek při porodu a v prodlužování meziporodních intervalů. Spolu s tím se u manželů rovněž prodlužuje interval mezi sňatkem a narozením prvního dítěte. Z výzkumů přitom vyplývá, že první dítě se v manželství narodí dříve po sňatku u těch partnerů, kteří uzavřeli sňatek přímo, než u manželů, kteří se vzali až po zkoušce soužití. Ve vícedětných rodinách je pak zřejmě vyšší počet chtěných dětí anticipován již kratším intervalem mezi prvním a druhým dítětem (interval je v průměru o rok kratší než u rodin, které mají pouze dvě děti).

4. Vztah zaměstnání, vzdělání a rodičovství

Základní rámec potřeb a strategií harmonizace rodiny a zaměstnání vytváří míra zaměstnanosti a ekonomické aktivity mužů a žen a orientace na rodinu u osob s rozdílnou vzdělaností úrovní a profesním postavením, s rozdílným sociokulturním zázemím a hodnotovými orientacemi. Zde nemůžeme tuto problematiku postihnout v celé šíři, ale zaměříme se na základní charakteristiky socioprofesionálního statusu.

4.1. Rodičovské chování podle vzdělání a profese

Velký zájem odborníků dlouhodobě přitahují otázky determinace rodinného chování vzdělanostní úrovní. Demografické analýzy na reprezentativnějších datech sčítání a pohybu obyvatelstva většinou potvrzují význam vzdělání v tom smyslu, že ženy se základním vzděláním nebo středním bez maturity mají 3 nebo více dětí častěji než ženy s jakýmkoliv vyšším vzděláním [Rychtaříková, 2004: 85]. Nižší porodnost vysokoškolaček ve vyspělých zemích potvrzují i mezinárodní srovnání [D'Addio, D'Ercole, 2005: 29]. Současně zjišťují, že jestliže ve všech vzdělanostních skupinách porodnost v posledních desetiletích klesala, nejsilnější je tento trend u nejméně vzdělaných žen. I tento posun je obdobný v ČR jako v jiných vyspělých zemích. Otázkou je, zda se jedná o trend vyrovnávání fertility různých vzdělanostních skupin. Jde v podstatě o to, na jaké úrovni se „stabilizují“ počty dětí žen s různým vzděláním nebo zda se jen vyrovnají tempa dále pokračujícího poklesu porodnosti vzdělanostních skupin.

Nesporné je, že délka počátečního studia (přípravy na povolání) ovlivňuje věk rodičů v době, kdy se jim rodí první děti, a také platí, že odsun porodu dětí jednotlivých pořadí může vést ke snížení celkového počtu dětí oproti rodičovským plánům [viz mj. Rychtaříková 2004: 78; McDonald, 2002]. To je základní příčinný rámec vzdělanostní diferenciací prokreačního chování. V praxi se střetává obecně převládající potřeba rodičovství (nezávislá příliš na vzdělání) s možnostmi harmonizace rodinných a pracovních povinností u lidí s náročnou profesí, a to v kontextu již nyní dosaženého nízkého průměrného počtu dětí (s převládající „normou“ dvou dětí v rodině), kdy výjimky tvoří spíše specifické sociální skupiny (definované etnicky, nábožensky či nějak profilované svou hodnotovou orientací).

Studie demografických dat J. Rychtaříkové (2004) potvrdila i preferenci dvoudětného modelu bez ohledu na vzdělání, zjišťovanou opětovně i v šetřeních zaměřených na postoje a rodinné plány apod. včetně výzkumu HRZ05 (jehož výzkumný soubor má však specifické parametry). Ve výběrových šetřeních bychom se měli dostat dále i k souvislostem, které demografická statistika nesleduje, jako např. vliv profese, vliv pracovní historie a dosaženého postavení v zaměstnání. V každém šetření však závisí na charakteristikách výběrového souboru. V tom našem převládají muži a ženy mladšího věku, tedy se zdaleka nekončeným reprodukčním obdobím. Sami respondenti v polovině případů plánují alespoň jedno další dítě. Proto jsou počty dětí ovlivněny věkem, tedy fází reprodukčního cyklu, jinými slovy obdobím v rámci životního cyklu individua, který závisí i na délce školní přípravy (vzdělávání).

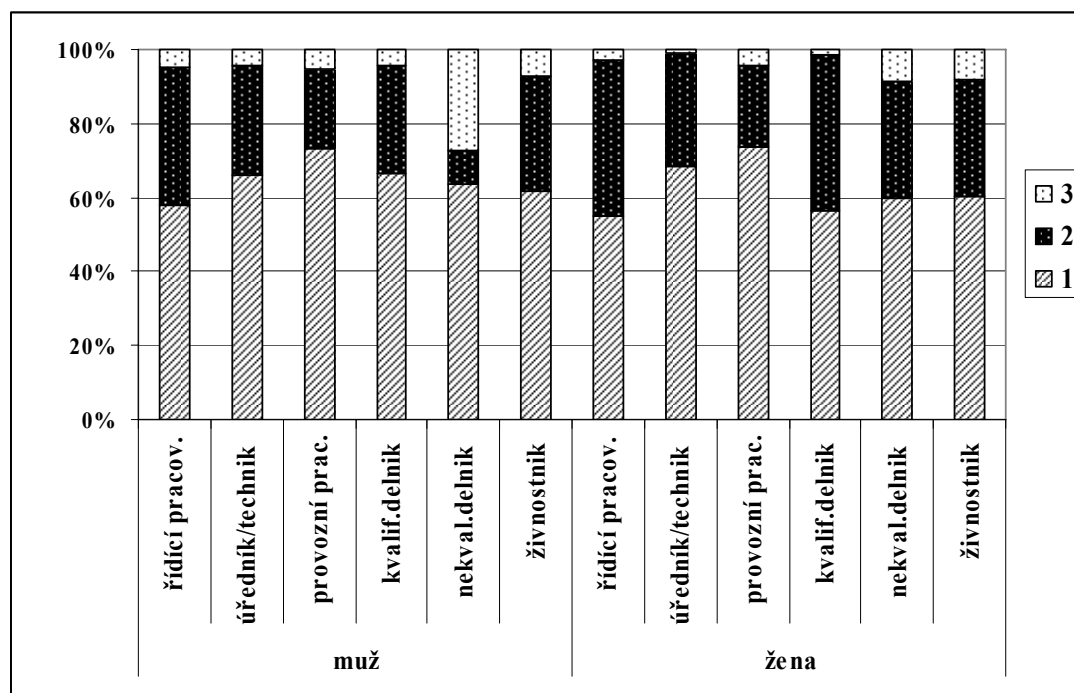
Data HRZ05 ilustrují situaci žen teprve na počátku nebo zhruba v polovině reprodukčního cyklu. Nepřekvapuje proto, že **nepotvrdila souvislost mezi dosaženým vzděláním a aktuálním počtem dětí** ani souvislosti s plánovaným počtem dětí. To může dát přesto podnět k hypotéze, že malá míra naplnění rodičovských plánů, zjišťovaná v řadě výzkumů, je způsobena i tím, že plány na počet dětí jsou založeny „ideálně“, nezávisle na zhodnocení individuálních šancí je naplnit. Data HRZ05 nicméně **prokázala závislost vzdělání a porodnosti z hlediska časování rodičovského startu a závislost vzdělání a chování matek malých dětí z hlediska pracovní aktivity a uplatnění na trhu práce.**

Rodičovské ambice zatím nenaplnila zhruba polovina souboru dotázaných, přičemž zde jsou přirozené rozdíly podle věku zřetelné, ale pouze u lidí s vyšším vzděláním. Obecně

platí, že respondenti starší než 35 let již uskutečnili své plány na počet dětí v 75 %, respondenti do 25 let naopak pouze v necelých 30 % a z respondentů ve věku 26-29 let již má plánovaný počet dětí 40 %. Lidé se základním vzděláním a vyučením však naplnili své plány rovnoměrněji v rozložení podle věku, zatímco lidé alespoň s maturitou je naplňují spíše ve vyšším věku.

Rodičovské plány na počet dětí, které se v době výzkumu nenaplnily, se nepatrně liší podle vzdělání a téměř neliší podle profesního zařazení. Přitom všichni respondenti (mají dnes alespoň jedno dítě) nejčastěji plánují 2 děti (průměrně 1,95; nikdo v souboru rodičů alespoň jednoho dítěte přirozeně neplánuje nemít žádné dítě). Nejvyšší počty deklarují lidé s nejvyšším vzděláním - průměrně 2,04 dětí, mají-li vyšší než střední vzdělání, zatímco průměrně 1,94 uvádějí lidé se základním vzděláním a vyučením. Z hlediska profese jsou rozdíly spojené s nepatrnými diferencemi podle pohlaví. Nejvyšší plánované počty dětí deklarují ženy v řídicích funkcích s průměrem 2,05 a muži technici nebo pracující ve službách a obchodě (2,03). Naopak nejnižší počty zjišťujeme u žen ve službách a obchodě (1,80) a u mužů v řídicích pozicích (1,92). Profese má u mladých lidí větší souvislost s mírou realizace rodičovských plánů ve sledované etapě životního cyklu (graf 4.1) než s plány samotnými.

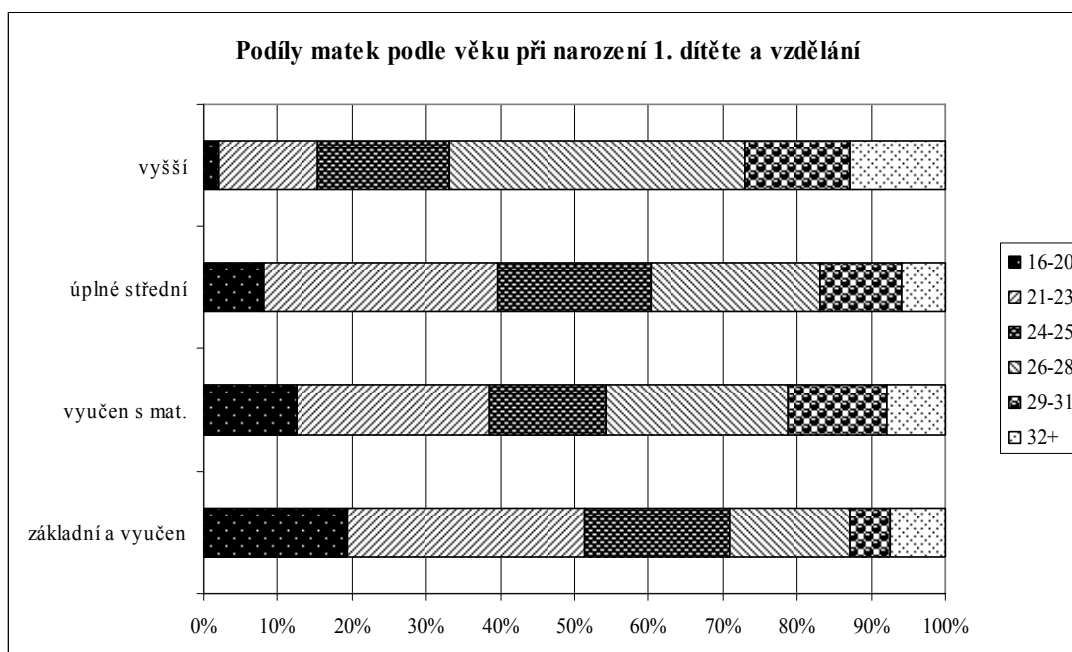
G r a f 4.1 Počet dětí (ve sledované etapě životního cyklu) podle profesní skupiny, v %

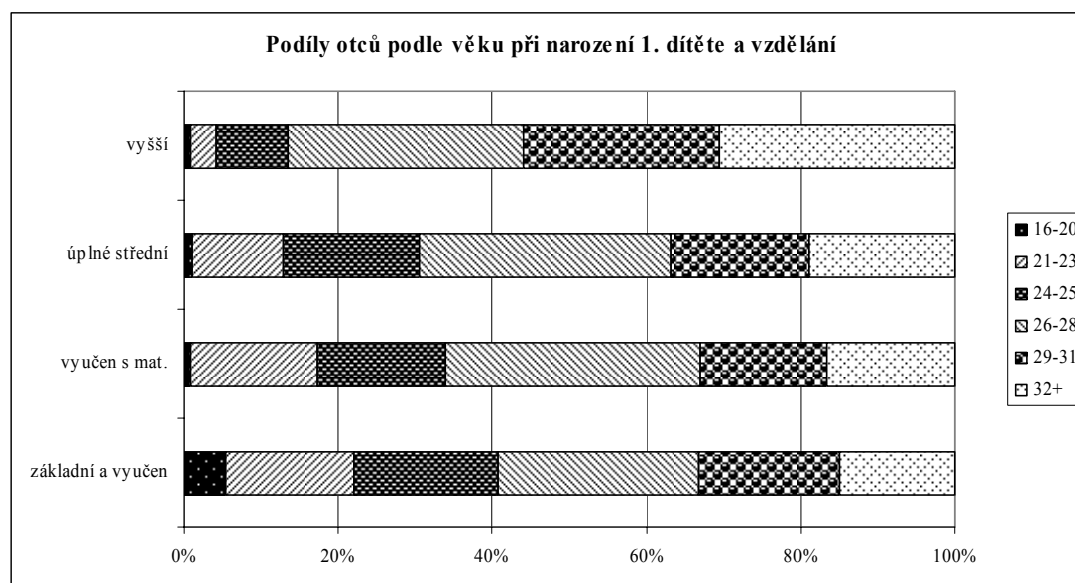
Podstatně větší podmíněnost vzdělanostně profesními charakteristikami zjišťujeme, jak už bylo zmíněno, u **časování plnění rodičovských ambicí**. Prvním ukazatelem je **věk ženy a muže v době narození prvního dítěte** (a dalších dětí). Z grafů 4.2 a 4.3 je patrné několik souvislostí. Kromě obecně známého rozdílu mezi věky mužů a žen se ukazuje, že u obou pohlaví jsou distribuce věku při narození prvního dítěte obdobné u všech vzdělanostních kategorií a výjimku v zásadě tvoří v obou případech pouze vysokoškolsky vzdělaní rodiče. Jenže průběh křivky u vysokoškoláků je odlišný. U žen vypadá tak, že modální kategorie (26-28 let) je vyšší než u ostatních vzdělanostních skupin, relativní podíly žen rodičů v nižším než modálním věku nedosahují úroveň ostatních vzdělanostních skupin a ve věkových kategoriích 29 let a více už podíly vysokoškolaček jen nepatrně přesahují podíly u ostatních kategorií. U mužů jsou jednak dvě modální kategorie, první shodná se „ženským modem“ (26-28 let) a druhá vyšší (32 a více let), ale zatímco odlišnost v nejnižších věkových kategoriích je obdobná jako u žen (specificky nižší četnosti u vysokoškoláků), vyšší početnost vysokoškoláků

oproti všem ostatním vzdělanostním skupinám se udržuje ve všech nejvyšších vzdělanostních kategoriích (od 29 let výše). To stručně znamená, že zatímco ženy s vysokoškolským vzděláním odsunují narození prvního dítěte do vyššího věku, ale pak v krátkém věkovém intervalu většina z nich své mateřské ambice (alespoň z části) naplní, muži odsunutí otcovství do vyššího věku realizují v širokém věkovém intervalu. To lze zdůvodnit tím, že „odsun“ je u nich častější a že otcovství není tolik vázáno na věkově podmíněné biologické dispozice. Odmyslíme-li si fakt, že rodičovství zasahuje kariérní plány a jejich realizaci u žen podstatně zřetelněji oproti mužům, lze uvažovat tak, že ženy jakoby „dohánějí zpoždění“ prvního porodu co nejrychleji a s malým ohledem na dopady na jejich kariéru, pro muže je naopak zřejmě řešení vztahu rodičovství a kariéry méně naléhavé a méně konfliktní. Jinak řečeno, „méně trpí pocitem, že pro kariéru zanedbávají otcovství“ nebo „pro ně otcovství neznamená takový zásah do profesní dráhy“.

G r a f 4.2 Vliv vzdělání na časování rodičovství - ženy, v %

G r a f 4.3 Vliv vzdělání na časování rodičovství - muži, v %

Podrobnější strategie, jako je doba mezi narozením prvního a druhého (druhého a třetího atd.) dítěte nejsou nijak výrazně determinovány. Nicméně první děti z ranějších těhotenství bývají déle samy (3,3 roku), než je průměrný rozdíl mezi narozením prvního a druhého dítěte (2,8 roku). To lze vysvětlit tím, že tato těhotenství bývají neplánovaná a další, častěji plánované dítě, se rodí až po vytvoření lepších podmínek pro rodinný život. Naopak první děti narozené v nadprůměrně vysokém věku přestávají být dříve „jedináčky“, ale chování žen se liší podle vzdělání. Většinou mívají druhé dítě v kratším čase po porodu prvního, ale u žen s vyšším vzděláním je naopak interval mezi narozením dvou dětí větší (přes 3 roky [pozn. 14]). Kromě toho u méně vzdělaných jde spíše o větší diferencovanost chování než o jednoznačně kratší interval. Obdobně je tomu u „hierarchie“ profesí - dělnice se chovají spíše jako řídicí pracovnice než jako středně technické síly, ale je u nich menší stereotypnost chování.

Ohledně vlivu vzdělání lze shrnout, že oproti ostatním vzdělanostním kategoriím **ženy s vyšším vzděláním častěji mají první dítě ve vyšším věku a v kratší době po ukončení nejvyššího vzdělání, zůstávají kratší dobu doma s dětmi na rodičovské dovolené** (podrobněji v kapitole 4.2) **a déle se pak rozhodují o dalším dítěti.** Mají pak častěji méně dětí, protože již nestačí své rodičovské plány realizovat.

Souvislost počtu dětí a profese (skupiny profesí) byla prokázána podle očekávání spíše u žen, a to ne nijak výrazná. Na jedné straně sice počet třetích dětí klesá v závislosti na zvyšujícím se profesním postavení ženy, na druhé straně vyšší počet žen s jedním dítětem nacházíme ve „středních vrstvách“ u úřednic a techniček a zejména u pracovníků ve službách, obchodu a podobných profesích. Přitom profese silně koreluje (přirozeně) se vzděláním [pozn.15] a také (znatelně méně) s věkem, protože nejvyšších pozic dosahují nejvzdělanější a nejstarší ženy. Nejméně matek tří dětí tak nacházíme nejen mezi vzdělanějšími ženami na vyšších pracovních pozicích, ale také mezi nejstaršími, což snižuje pravděpodobnost, že u těchto žen je současný počet dětí jen dočasnou skutečností. Naproti tomu lze očekávat, že naše respondentky se středním vzděláním budou mít ještě alespoň jedno další dítě proti situaci v době šetření.

Větší podíl samostatně podnikajících žen ve vyšších věkových skupinách může vypovídat o tom, že mnohé si zakládají živnost až po narození (prvního) dítěte a dosažení jeho určité „samostatnosti“, i když hlavním důvodem jejího většího výskytu u starších žen bude spíše to, že zakládají živnost až když mají větší profesní zkušenost než mladší ženy.

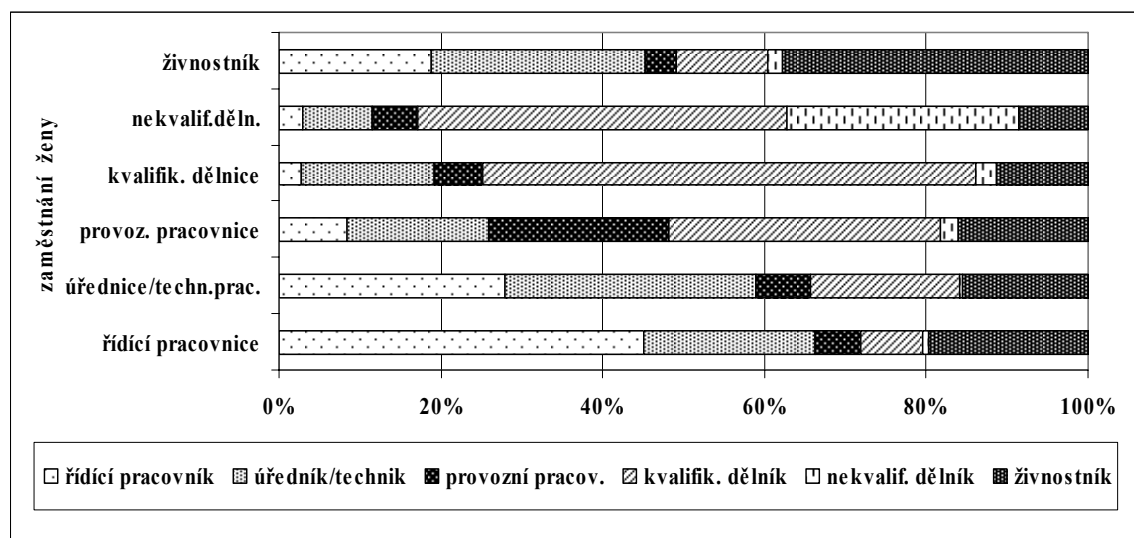
Pokud zjišťujeme vztah mezi profesním postavením muže a počtem dětí, hraje tu jistou úlohu i vzdělanostní a profesní homogamie rodičovských párů.

T a b u l k a 4.1 Profesní a vzdělanostní homogamie manželů (partnerů)

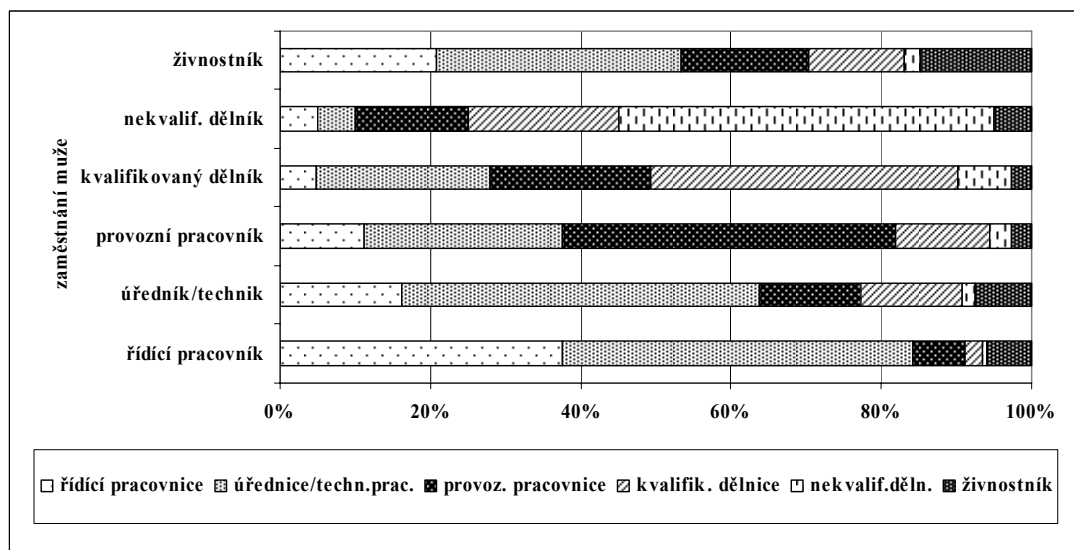
profesní homogamie			vzdělanostní homogamie		
profesní kategorie	shoda „z pohledu“ :		vzdělanostní kategorie	shoda „z pohledu“ :	
	muže	ženy		muže	ženy
řídící pracovník	37,6	45,1	základní a vyučen	61,1	69,2
úředník/technický pracovník	47,6	31,1			
provozní pracovník	44,4	22,4	vyučen s maturitou	28,8	35,5
kvalifikovaný dělník	40,9	60,9			
nekvalifikovaný dělník	50,0	28,6	úplně střední	62,9	45,1
živnostník	14,8	37,7	vysokoškolské	55,3	67,8

Profesní homogamii ukazují grafy 4.4 a 4.5. Je nejvyšší u nekvalifikovaných dělníků (u nich může jít o vliv malých četností) a administrativních a technických pracovníků (v grafu úředníci/technici) při porovnání podle profesní skupiny muže (tabulka 4.1). Vysoká je u řídicích pracovníků/pracovnic, kteří mají zhruba ze dvou pětín za partnerku/partnera člověka na shodné pozici. Naopak muži-živnostníci jsou „rozptýleni“ nejrovnoměrněji mezi ženy všech skupin profesí, nicméně jsou nejčastěji (mimo homogamní páry) partnery řídicích pracovnic.

G r a f 4.4 Míra profesní homogamie manželů (partnerů): zaměstnání ženy podle zaměstnání muže, v %

G r a f 4.5 Míra profesní homogamie manželů (partnerů): zaměstnání muže podle zaměstnání ženy, v %

Z hlediska potenciálně možných větších rozdílů v názorech a hodnotách je teoreticky nejdůležitější heterogamie spojená s odlišnou vzdělaností úrovní a odlišným postavením v profesní hierarchii (např. řídicí pracovník/ice a dělník/ice). Takové páry jsou výjimkou. Toto zjištění o vysoké míře homogamních (manželských) párů má význam pro vysvětlení velké shody v názorech na počet dětí a asi i na způsob soužití, výchovu dětí, životní styl atd. [pozn. 16].

Absence nebo jen slabé projevy závislosti aktuálního a plánovaného počtu dětí na vzdělání a profesi platí zřejmě i vzhledem k těmto skutečnostem v zásadě obdobně pro muže i ženy. Celkově dnes má 51 % dotázaných takový počet dětí, kolik si jich přeje mít, a 42 % si přeje ještě 1 dítě, 6 % ještě 2 děti [pozn. 17]. Velikost zatím nenaplněných plánů na počet dětí závisí kromě jejich aktuálního počtu zejména na věku dotázaných. Souvislost naplněnosti rodičovských plánů s profesí a vzděláním opět není statisticky významná, a to ani u žen ani u mužů. Při podrobnějším členění se ukazuje větší zájem mít další dítě, a to i v případě dnešních dvou či tří [pozn. 18] dětí u mužů a žen s vyšším vzděláním. Lze potvrdit hypotézu, že **vzdělanější ženy častěji nenaplní své rodičovské plány (alespoň ne zhruba do 35 let věku)** a že zde nejspíše hrají roli jejich větší pracovní ambice, potažmo (ne)možnost skloubit rodinu a zaměstnání, a délka přípravy na povolání s následným vyšším věkem při narození prvního dítěte, což snižuje pravděpodobnost narození dětí vyšších pořadí. Přesto některé ženy rodící první dítě po třicátém roku věku (nezávisle na vzdělání) usilují o dosažení svých plánů zkrácením intervalu mezi narozením prvního a druhého dítěte, a to zhruba na 1,6 roku oproti průměrným 2,8 roku.

T a b u l k a 4.2 Rozdíl mezi plánovaným a dnešním počtem dětí podle počtu vlastních dětí a dětí žijících s respondentem v domácnosti

o kolik dětí si přeje mít více než aktuálně má	počet nezaopatřených dětí v domácnosti				počet vlastních dětí			celkem
	1	2	3	4	1	2	3	
0	29,9	86,5	82,1	100,0	29,1	88,7	81,3	51,5
1	60,7	12,4	10,7	-	61,9	10,8	15,6	42,6
2 +	9,4	1,2	7,1	-	9,0	0,6	3,1	5,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	618	347	28	1	612	344	32	988
řádkové četnosti	62,2	34,9	2,8	0,1	61,9	34,8	3,2	100
ženy ve věku 33 a více let *	52,7	43,8	3,4	0	51,6	43,7	4,7	-
průměrný počet plánovaných dětí	1,8	2,1	3,2	4,0	1,8	2,1	3,1	2,0

* řádkové četnosti

Vzdělanější matky jsou spokojenější s přístupem zaměstnavatelů. Přitom při porovnání nabídky opatření ve prospěch lepšího sladění rodiny a zaměstnání a jejich využívání jsou na tom většinou ženy s různým vzděláním obdobně (např. při volbě zkrácených úvazků, získání volna na rodinné záležitosti), některá opatření však ženy vzdělanější mohou nebo využívají častěji než ostatní (zvyšování kvalifikace, možnost pracovat doma). Vzděláním je ovlivněno také chování matek malých dětí a jejich návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené (viz kapitola 4.2). Vzdělanější ženy mj. častěji pracují již během rodičovské dovolené (25 % oproti 15 % ostatních [pozn.19]). Blíže jsme se tomuto tématu věnovali ve studii *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů* [ZPD06, viz Kuchařová..., 2006].

Výzkumná data nezaznamenala výrazný nárůst zaměstnanosti matek na rodičovské dovolené po odstranění bariér paralelní výdělečné činnosti v zákonu o státní sociální podpoře. Zákon byl v době konání výzkumu v platnosti necelý rok a počty matek, které měly nárok na rodičovskou dovolenou v době po změně zákona, nejsou vysoké, takže naše výsledky působnost zákona nepopírají. Zmíněný výzkum ZPD06 zaznamenal zájem žen o paralelní výdělečnou činnost a pobírání rodičovského příspěvku matek dětí okolo třetího roku věku a starších.

Nebyl zjištěn statisticky významný vliv vzdělání na to, v kolika letech začalo první dítě matky navštěvovat předškolní zařízení ani podobný vliv typu dnes vykonávané profese. Přesto se ukazuje, že vzdělanější matky a matky vykonávající řídicí funkce různého stupně nastupují dříve do zaměstnání i za cenu toho, že dítě navštěvuje mateřskou školu. Podle toho lze vyslovit hypotézu, že **nabídka předškolních zařízení má potenciál podpořit sladování rodiny a zaměstnání**. Přitom ale to, zda je v tomto smyslu taková nabídka využívána, závisí na životních okolnostech a na preferencích žen (příp. mužů), jen částečně podmíněných vzděláním a profesí. **Zvýšení počtu zařízení denní péče o děti není tedy řešením samo o sobě. Nabídka forem denní péče o děti zaměstnaných rodičů by měla být dost široká, aby uspokojila jejich různé preference ohledně výchovy dětí.** Přinejmenším pro některé matky nejde jen o dohled nad dětmi, ale denní péče musí přinášet i kvalitu a rozvojové programy pro děti.

Mnohé ženy, které nastoupily do zaměstnání v relativně nižším věku dítěte, řeší péči jinou formou než pomocí mateřské školy. Nevíme však nakolik z nutnosti (ženy chtěly pracovat a volily jedinou dostupnou formu péče o dítě) a nakolik mohly v podstatě svobodně volit mezi různými formami. Možná je i varianta, kdy se naopak nejdříve nabídla možnost, že jim může o dítě pečovat někdo z rodiny či jiná osoba neinstitucionální formou, a pro ženy to bylo impulzem návratu do zaměstnání.

Otázka závislosti mezi zaměstnaností/nezaměstnaností a fertilitou je na mikrosociálních datech těžko ověřitelná, tím spíše, že míra zaměstnanosti českých žen je vysoká a snižuje ji právě hlavně mateřství. Také soubor HRZ05 není pro tyto účely vhodný svým kvótním výběrem. Je třeba si zde pomoci statistickými daty. V makrosociálních analýzách a mezinárodních srovnáních má míra nezaměstnanosti ambivalentní vliv: na jedné straně vyšší nezaměstnanost snižuje porodnost, protože mladí lidé reflektují nejistotu zabezpečení životní úrovně po osamostatnění se z orientační rodiny, na straně druhé může vyšší nezaměstnanost zvyšovat porodnost, protože snižuje tzv. opportunity costs narození dítěte [D'Addio, D'Ercole, 2005: 36].

Ve vztahu ekonomické aktivity a fertility má první ukazatel hlavně postavení závisle proměnné. Data Eurostatu potvrzují vliv počtu a věku dětí na ekonomickou (ne)aktivitu [Hardarson, 2006: 3]. V průměru za 25 zemí Evropské unie byl v roce 2005 u ekonomicky aktivních žen ve věku 25-54 let rozdíl mezi podílem aktivních, mají-li děti do 7 let věku či je nemají, 14 procentních bodů (35 %, respektive 21 %). U mužů tomu bylo mírně naopak (4 % otců malých dětí a 9 % nemají-li takové děti) [pozn. 20]. Vliv počtu dětí ilustrují tato čísla: míra neaktivity matek dvou a více dětí, když alespoň jedno je mladší než 7 let věku, dosahovala v roce 2006 40 %, u žen s jedním takovým dítětem 28 % (tamtéž, s. 5). Pokud byla matka osamělá, byla tato čísla 43 % a 26 %.

Za Českou republiku můžeme udělat za roky 1993 až 2003 porovnání charakteristik zaměstnanosti matek (žen ve věku 20-44 let) s dětmi ve věku 0-4 roky a žen stejné věkové kohorty bez dětí nebo se staršími dětmi [Zaostřeno..., 2004]. Mj. ukazuje rostoucí podíl ekonomicky neaktivních matek nejmenších dětí (z 52 % na 69 %), tak mezi nimi matek pracujících na plný úvazek (ze 79 % na 84 %). To nasvědčuje jednak růstu počtu matek pečujících o děti do jejich vyššího věku, tak omezené možnosti využívání zkrácených úvazků pro zmírnění dopadů přechodu z celodenní péče do zaměstnání. Druhý z těchto jevů je jistým vysvětlením prvního.

Nejen samotná pracovní aktivita či neaktivita ovlivňuje (je ovlivňována) aktivní mateřství, příp. otcovství. Důležitá je i zatíženost profesními aktivitami.

Protože většina objektivních ukazatelů profesního statusu a zaměstnanosti je buď příliš obecná nebo „zatížená“ dalšími vlivy, vytvořili jsme jako nástroj **hrubého měření vytiženosti zaměstnáním** zohledňující paralelní rodinné povinnosti, **index, který shrnuje některé charakteristiky zaměstnání** [pozn. 21]. Nabývá 9 hodnot (kdy jedna znamená minimální náročnost) a koresponduje zajímavě [pozn. 22] s charakterem profese, zejména u žen (např. řídicí pracovníci vykazují průměrnou hodnotu 4,1 u žen a 4,4 u mužů, zatímco úřednice mají průměrný index 3,2, ale muži ve středně kvalifikovaných profesích 4,6; kvalifikované dělnice mají index 3,6 a dělníci 3,5). K zásadním patří rozdíly mezi muži a ženami. Průměrná hodnota náročnosti práce žen je 3,0 a mužů 4,5. Malá je ale korelace se vzděláním, což se dá snadno pochopit, protože index je složen z ukazatelů, které měří spíše časové zatížení, organizaci práce a psychickou/fyzickou zátěž než kvalifikační náročnost, což nicméně neodporuje záměru posuzovat zaměstnání z hlediska skloubení práce a rodiny. Navíc měřené charakteristiky mohou být atributem jak vysoce kvalifikované práce (např. flexibilita na řídicích pozicích), tak naopak nízko kvalifikované práce (vynucená flexibilita pomocných pracovníků či pokladních v supermarketech), jak ukazují rozdíly podle vzdělání v tabulce 4.3 (srv. s poznámkou 21) i slabší korelace s indikátory socioprofesionálního statusu. Výjimkou je souvislost s profesí u žen, u nichž index více než u mužů měří spojení vytižení prací s její kvalifikační náročností. Podle použitého indexu (jako subjektivního ukazatele) má vytiženost zaměstnáním složitou podmíněnost typem a složením domácnosti. „Intenzivněji“ pracují matky z neúplných rodin, náročnější zaměstnání mají ženy s jedním (až dvěma) dětmi. Zdá se, že **vyšší počet dětí znamená pro ženu omezení možností věnovat se zaměstnání nebo (atraktivní, kvalifikovanější) profesi a že se to týká částečně i mužů**. Náročnost

v současnosti vykonávaného zaměstnání je vyšší u žen, které porodily první dítě ve vyšším věku, což zde souvisí s tím, že se jedná o vzdělanější ženy (déle se připravovaly na povolání). Náročnost vzrůstá i se stářím dítěte, což zřejmě potvrzuje vztah mezi tím, kolik péče děti různého věku vyžadují, a tím, kolik energie a času žena může věnovat zaměstnání. Vyšší je tato závislost u mužů, což lze chápat i jako projev toho, že kariéra mužů se plynule rozvíjí s jejich věkem (a tedy i věkem jejich dětí), což umožňuje i rychleji dosahovat vyšších (náročnějších) pozic, zatímco kariéra žen se nevyvíjí v natolik „přímé“ závislosti na věku, protože stále zohledňují, záměrně či podvědomě, ve své kariéře rodinné povinnosti. To však platí potud, pokud je námi měřená náročnost v přímé závislosti s kvalifikovaností práce.

Absenci jednoho příjmu nahrazují rodiče většinou zvýšeným pracovním úsilím. Např. jsou-li oba partneři zaměstnáni, muži deklarují vytížení s průměrnou hodnotou 4,9, ale pracují-li ženy na zkrácený úvazek, pak jejich partneři dosahují indexu 5,1. U žen jsme již zmínili větší náročnost zaměstnání, když žijí v neúplných rodinách. Možné je i vysvětlení, že ten, na kom leží tíže materiálního zabezpečení rodiny, citlivěji vnímá své pracovní vypětí a pracovní podmínky. I v tomto kontextu je zajímavé vyšší vytížení osamělých mužů oproti osamělým ženám. Pokud to platí objektivně (což nelze prokázat z důvodu nízkých počtů dotázaných mužů), nabízí se vysvětlení tím, že osamělí muži buď hůře zvládají napětí mezi rodinou a zaměstnáním nebo častěji mají rodinné zázemí (soužití s dalšími členy širší rodiny), které jim umožňuje více se věnovat zaměstnání (a tím výdělkům pro rodinu) díky jistému „uvolnění“ z povinností vůči dítěti a domácnosti [pozn. 23].

T a b u l k a 4.3 Průměrné hodnoty vytížení zaměstnáním podle vybraných charakteristik

faktor	ženy				muži			
průměr	2,99				4,47			
profese	řídící pracovníce	administrativní nebo technická pracovníce	manuální pracovníce obchodu a služeb	kvalifikovaná dělnice	řídící pracovník	administrativní nebo technický pracovník	manuální pracovník obchodu a služeb	kvalifikovaný dělník
	4,07	3,23	3,56	3,25	4,40	4,55	4,51	4,46
vzdělání	základní a vyučena		s maturitou	vyšší	základní a vyučen		s maturitou	vyšší
	2,91		2,88	3,43	4,63		4,23	4,59
pracovní úvazek	plný		částečný	OSVČ*	plný		částečný	OSVČ*
	3,97		3,68	3,30	4,60		4,67	4,24
typ rodiny	NUR, 1 dítě	UR, 1 dítě	UR, 2 děti	nesezdaný pár	NUR, 1 dítě	UR, 1 dítě	UR, 2 děti	nesezdaný pár
	3,43	3,02	2,90	2,84	4,42	4,51	4,67	3,70
věk - nejmladší dítě	do 3		3-6	6-10	do 3		3-6	6-10
	2,23		3,13	3,66	4,43		4,16	4,91
počet dětí	1		2	3+	1		2	3+
	3,12		2,79	2,14	4,42		4,69	3,50

* většina zahrnutých kritérií se spíše vztahuje k zaměstnaneckému poměru

Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina

To, nakolik rodinná situace umožňuje otci nebo matce věnovat se výdělečné činnosti, se nepromítá do jejich pracovních příjmů, korelace zde nebyla zjištěna. Nabízí se více vysvětlení, počínaje chybou v metodice zjišťování, přes to, jaká jsou rodiči aplikovaná kritéria výběru zaměstnání, jaké existují možnosti výběru zaměstnání podle preferovaných kritérií, až po problémy se vztahem mezi charakteristikami a odměňováním jednotlivých zaměstnání.

4.2 Souvislost rodinného chování s příjmovou situací

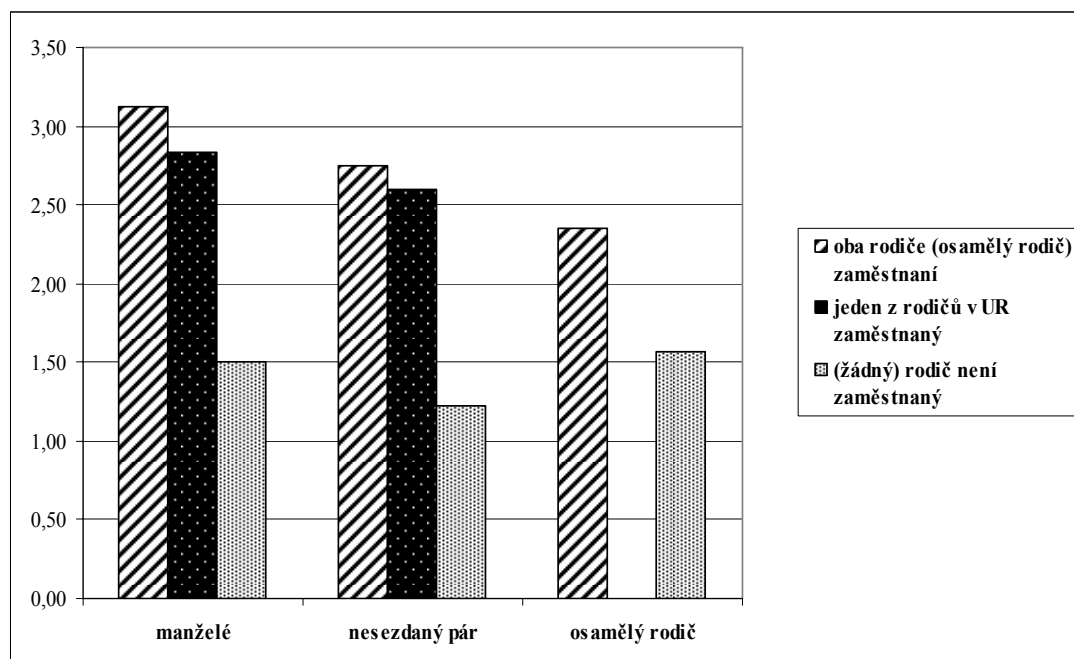
Souvislost s příjmem jako proměnlivou a strukturovanou veličinou je obtížně sledovatelná z několika důvodů. Obecně platí, že výpovědi o příjmech z reprezentativních šetření trpí dvěma „neduhy“: jednak zhruba třetina respondentů odmítá na takovou otázku odpovědět [pozn. 24] a jednak část z ostatních respondentů své příjmy vědomě či nevědomě buď podceňuje nebo nadhodnocuje. Přitom nejenže nelze kontrolovat, kolik získaných odpovědí bylo pravdivých, ale jejich počet by často byl tak nízký, že analýzy „správných“ údajů o příjmech by stejně nebyly dost možné, příp. dost reprezentativní. Avšak vzhledem k tomu, že tyto nedostatky jsou známy a nelze je vyloučit, příjmy analyzujeme s vědomím, že výsledky analýz je třeba chápat jako jisté přiblížení k realitě a interpretovat je na pozadí (v konfrontaci) známých faktů.

Pro zkoumání vlivu příjmové situace na rodinné chování bychom potřebovali zjišťovat, jak vypadala tato situace nejen v době narození dítěte, ale ještě lépe v době rozhodování o narození dítěte. Je evidentní, že získat přesnou a spolehlivou informaci o příjmech zpětně je velmi málo pravděpodobné. Musíme si též uvědomit, že rodinné příjmy přinejmenším v prvním období po narození dítěte klesají.

Pracujeme tedy s příjmovými údaji, jejichž souvislost s rodinným chováním, o němž máme dost přesné a spolehlivé údaje, je hodně zprostředkovaná. S tímto vědomím se zde pokusíme porovnat rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami, příp. mezi sezdanými a nesezdanými rodiči. Položíme si přitom otázku, nakolik počet dětí a péče, již je jim podle počtu a věku nutné věnovat, ovlivňuje příjmy žen a domácností.

Vzhledem k vysoké korelaci příjmových ukazatelů s ukazatelem subjektivní chudoby/bohatství je vhodné a oprávněné použít i tento subjektivní ukazatel pro analýzu příjmové situace. Takto hodnocená příjmová úroveň domácnosti (pomineme-li přirozenou souvislost se skutečnými příjmy) se zvyšuje především v závislosti na rostoucím vzdělání a stáří dotázaných, zatímco počet dětí je statisticky nevýznamný. Nejhorší hodnocení deklarují osamělí rodiče, kteří se však oproti nesezdaným párům lépe vyrovnávají se situací absence pracovního příjmu (graf 4.6). Nepochybně je to díky lepšímu využití sociální pomoci.

G r a f 4.6 Průměrné hodnoty subjektivního hodnocení příjmové úrovně rodiny podle jejího typu a (ne)zaměstnanosti rodičů

Pozn.: 1-velké problémy už při nákupu základních potřeb; 5-mohou si dovolit i nákupy finančně nákladných věcí

Předpoklad, že více dětí bude vyvolávat pocit příjmové nedostatečnosti, se nepotvrdil. Důvodem však je mj. to, že rozdíly vznikají až při třech a více dětech v rodině, což jsou případy vyskytující se ve výběrových souborech o velikosti mírně nad 1000 respondentů (zde 1 216) málo četné případy. Malý rozdíl mezi rodinami s jedním a se dvěma dětmi byl prokázán.

T a b u l k a 4.4 Subjektivní hodnocení příjmové úrovně rodiny podle jejího typu a (ne)zaměstnanosti rodičů (řádkové četnosti v %)

	1 nejnižší	2	3	4	5 nejvyšší	N celkem
UR oba zaměstnaní	4	23	37	30	5	407
UR jeden zaměstnaný	11	26	36	23	3	574
UR žádný zaměstnaný	65	35	-	-	-	17
NUR rodič zaměstnaný	23	36	29	10	3	146
NUR není zaměstnaný	56	34	7	3	-	70
celkem	14	27	33	23	4	1 214

Pozn.: UR=úplné rodiny zahrnují sezdané i nesezdané páry; NUR = neúplná rodina

1-velké problémy už při nákupu základních potřeb; 5-mohou si dovolit i nákupy finančně nákladných věcí

Nicméně analýza výdajů na děti, jejímž základem je šetření ČSÚ na datech rodinných účtů z roku 2003, ukázala, že navzdory snižujícím se nákladům na děti vyšších pořadí (oproti dětem v rámci rodiny starším) vzrůstá s počtem dětí podíl nákladů na děti na celkových výdajích domácností: „S vyšším počtem dětí klesají výdaje na dítě (měsíčně 7 318 Kč v domácnostech s 1 dítětem, 5 018 Kč měsíčně v domácnostech se 3 dětmi), ale naopak se výrazně zvyšuje zatížení rodinného rozpočtu. Zatímco domácnosti s 1 dítětem vydaly v roce 2003 ze svého rozpočtu na dítě 33,1 %, v domácnostech se 3 dětmi činil tento podíl 57 %.“ [Výsledky..., 2004]. Tatáž data ukazují, že celkový příjem se podle počtu dětí nemění (silnější je vliv jiných faktorů, jak ukázala i data HRZ05), ale s počtem dětí klesají příjmy na osobu.

Obdobně je tomu i s vydáními, která klesají v přepočtu na osobu celkově a v přepočtu na jedno dítě (tabulka 4.5).

T a b u l k a 4.5 Průměry a mediány příjmů a vydání domácností podle počtu dětí

počet dětí		celkové příjmy domácnosti	příjmy na osobu	celková vydání domácnosti *	vydání na osobu *	celková vydání za děti	vydání na dítě	celková vydání za 1. dítě	celková vydání za 2. dítě	celková vydání za 3. dítě
1	průměr	24 101	8 158	19 202	6 554	3 873	3 873	3 873		
	medián	22 287	7 702	17 570	6 067	3 408	3 408	3 407		
2	průměr	26 358	6 734	21 783	5 569	6 381	3 190	3 474	2 907	
	medián	24 862	6 347	20 236	5 194	5 909	2 954	3 252	2 645	
3	průměr	26 300	5 328	22 654	4 592	8 238	2 746	3 219	2 763	2 256
	medián	24 819	5 073	20 991	4 334	7 833	2 611	2 901	2 495	2 142
celkem	průměr	25 402	7 182	20 790	5 878	5 525	3 430	3 614	2 880	2 256
	medián	23 977	6 686	19 416	5 454	5 004	3 072	3 256	2 622	2 142

* omezeno na spotřební vydání v souladu s metodikou ČSÚ
Pramen: NVVD04, vlastní výpočty

Horší příjmová situace ale nevede bezprostředně k snížení vydání na děti. To je patrné např. v porovnání úplných a neúplných rodin na týchž datech v tabulce 4.6, kde vydání přepočtená na osobu nebo na dítě jsou v neúplných rodinách vyšší navzdory nižším příjmům. Nakolik tu hraje roli fakt, že ne všechny rodiny ve statistice vedené jako neúplné hospodářství ve skutečnosti bez partnera (nebo bez významného vlivu širší rodiny), a nakolik ta skutečnost, že distribuce výdajů se v těchto dvou typech řídí jinými „pravidly“, nelze jednoznačně říci. Ačkoliv první možný vliv je velmi pravděpodobný, lze předpokládat i to, že neúplné rodiny do jisté míry rezignují na některé „rozvojové“ nebo „luxusnější“ potřeby (rodiče) v zájmu zabezpečení potřeb dětí. To, že se v nich více vydá v průměru na všechny osoby, však spíše napovídá, že se v neúplných rodinách vydává na úkor úspor a investic, jak tomu nasvědčuje i zhruba poloviční rozdíl mezi příjmy a výdaji, než je v úplných rodinách.

T a b u l k a 4.6 Průměrné ukazatele příjmů a vydání domácností podle typu domácnosti

typ domácnosti	celkové příjmy domácnosti	příjmy na osobu	celková vydání domácnosti *	příjmy na osobu *	celková vydání za děti	vydání na dítě	celková vydání za 1. dítě	celková vydání za 2. dítě	celková vydání za 3. dítě
NUR-celkem	17 570,6	7 002,4	15 087,5	6 039,9	4 945,6	3 581,0	3 672,5	2 832,5	2 230,9
UR-celkem	26 754,2	7 213,5	21 774,9	5 850,5	5 624,6	3 403,8	3 604,3	2 885,7	2 257,9

Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina
počet domácností NUR=295, UR=1708; průměrný počet dětí NUR 1,5; UR 1,7
* omezeno na spotřební vydání v souladu s metodikou ČSÚ
Pramen: NVVD04, vlastní výpočty

Nejen typ rodiny, ale také počet výdělečně činných patří mezi základní diferenační faktory při analýze příjmové úrovně. Tabulka 4.4 ukázala, že podle vlastního hodnocení toho, jakou spotřebu umožňují rodinné příjmy, nejhorší je situace v úplných rodinách bez výdělečně činného člena nukleární rodiny.

Data o příjmech ze souboru HRZ05 (problém s jejich zjišťováním byl již zmíněn) ukazují na rozdíl od NVVD04 významnější rozdíly mezi úplnými a neúplnými rodinami a opačné (nevelké) rozdíly podle počtu dětí. Oproti šetření NVVD04 se však týkají raného rodinného cyklu, kdy 2 a více dětí v rodině obvykle znamená, že matka (výjimečně otec) je

s jedním dítětem „doma“. Ač se nejedná o srovnatelné soubory, je zřejmé, že větší počet dětí snižuje příjmy domácnosti právě z důvodu dočasné absence jednoho pracovního příjmu, nikoliv většinou z důvodu nižších pracovních (a tedy výdělečných) možností ženy.

To by bylo třeba dále ověřit, např. mírou nezaměstnanosti podle počtu dětí. Podle HRZ05 je podíl nezaměstnaných o něco větší u žen se dvěma dětmi, oproti ženám s jedním dítětem. Pro malé počty nejsou údaje spolehlivé, nicméně asi poukazují na vyšší nezaměstnanost žen s více dětmi (mužů je velmi málo, nelze porovnávat). Data reprezentativního šetření ČSÚ - AHM z roku 2005 [Vztah rodinného..., 2006] potvrzují obecný vztah o vyšší nezaměstnanosti žen s dětmi do 15 let věku oproti ženám bez nebo se staršími závislými dětmi [Vztah rodinného..., 2006: 8] ze souboru žen pracujících, nezaměstnaných a pečujících celodenně o děti formou mateřské nebo rodičovské dovolené, tvoří nezaměstnané ženy 11 %, zaměstnané ženy 66 %. Necelá čtvrtina pečuje o děti. V případě žen bez dětí uvedeného věku je 9 % nezaměstnaných a 91 % pracujících.

Jednou z možných otázek je, zda se matky z rodin s nižšími příjmy snaží dříve vrátit na pracovní trh v zájmu zvýšení rodinných příjmů. Je tomu spíše naopak, protože větší roli než potenciální zvýšení rodinných příjmů obnovou dvou výdělků v rodině zřejmě hraje buď potřeba věnovat se profesi (neztrácet s ní kontakt atd.), protože se dříve vracejí ženy s náročnějšími profesemi, vyšším vzděláním a také s vyššími mzdami. Jiným možným vysvětlením je, že v rodinách s nižšími příjmy je rozdíl mezi sociálními dávkami při absenci jednoho (matčina) příjmu a jejím čistým příjmem po odečtení zvýšených nákladů (na mateřskou školu, dojíždění apod.) méně významný.

Např. v šetření ZPD06 byla obdobně jako v jiných šetřeních potvrzena velmi slabá souvislost délky rodičovské dovolené s **rodinnými příjmy** [Kuchařová et al., 2006: 25]. I zde byly zjišťovány vlastní příjmy, které jsou spíše důsledkem strategií žen při volbě mezi delší celodenní péčí o nejmenší děti nebo brzkým návratem do výdělečné činnosti, a tím posílením rodinných příjmů. Zjištěna byla nejkratší rodičovská dovolená v rodinách s nejnižšími a nejvyššími příjmovými ukazateli.

Zahraniční a mezinárodní studie poukazují opět zejména na makrosociální souvislosti, zde příjmů a porodnosti. Zde platí obecně souvislost, že bohatší země (míněny v rámci OECD) vykazují vyšší fertilitu a pozdější rodičovské starty [pozn. 25], ale vzájemná vazba je oboustranná a komplikovaná [D'Addio, D'Ercole, 2005: 30-31]. Nicméně potvrzují souvislost i na úrovni jednotlivců a domácností. Všimají si např. toho, že ženy z rodin s nejvyššími příjmy mají méně dětí než ostatní [tamtéž: 33], ale také toho, že změny fertility podle příjmové úrovně domácností probíhají v různých zemích odlišně, což tuto závislost komplikuje.

Příjmová situace rodiny se v čase mění. Nelze rodinu začlenit do trvale platné příjmové kategorie, lze jen odhadnout potenciální možnosti podle charakteristik rodiny, které s příjmovou situací souvisejí. Pak rozlišujeme rodiny podle vzdělání a profese rodičů a skladby domácnosti. V této části studie, věnované souvislostem s příjmy, proto můžeme shrnout jen to, že **není jednoznačný vztah rodinného chování k příjmové situaci rodiny v etapě rodinného cyklu, v níž bývá obvykle dosahováno nejvyšší fertility**. Příznivé sociálně ekonomické prostředí obecně sice podporuje naplnění rodičovských plánů, avšak tam, kde má dítě a rodičovství vysokou hodnotu, se častěji rodí více dětí navzdory ne zcela příznivé materiální a příjmové situaci. Hodnota rodičovství není jediným ani rozhodujícím faktorem, spíš součástí a důsledkem jiných [viz např. Možný, 2006; Hamplová et al., 2006; Rabušic, 2001]. Naopak, velmi vysoká životní úroveň nepodporuje sama o sobě počet dětí v rodině.

Rodinné typy a příjmové charakteristiky

V předchozím textu jsme se pokusili analyzovat dopad dosahování profesních plánů na rodinné chování. Nyní se podíváme na tento vztah obráceně. Protože data výzkumu HRZ05 mají, jak je obvyklé pro výběrová šetření, omezené využití vzhledem k velikosti souboru [pozn. 26], zvolili jsme pro daný účel použití modelových případů a porovnání jejich charakteristik. Modelovými typy zde jsou rodiny, kde respondent ani partner nejsou na rodičovské nebo mateřské dovolené a které mají následující složení: neúplné rodiny s jedním dítětem (v jejich čele je 23 mužů a 123 žen) [pozn. 27], úplné rodiny manželů s jedním dítětem (vypovídalo 110 mužů a 198 žen), úplné rodiny manželů se dvěma dětmi (vypovídalo 45 mužů a 109 žen) a nesezdané páry bez ohledu na počet dětí (30 mužů a 88 žen).

Situace v jednotlivých typech rodin (domácností) z hlediska základních charakteristik profesního postavení a příjmové situace vypadá následovně (přehled porovnávaných ukazatelů viz v tabulkách v příloze této kapitoly):

Neúplná rodina

Rodič má obvykle nižší vzdělání. Ženy pracují častěji než jiné ve službách. Jsou aktivnější ve smyslu výkonu zaměstnání při mladších dětech, častěji než jiné i dvou zaměstnání. To je nicméně výjimečná situace, jinak se snaží pracovní povinnosti minimalizovat, mj. i zkrácenými úvazky.

Žena má průměrný deklarovaný pracovní příjem 9 280 Kč. Průměrný příjem domácnosti je 12 880 Kč, takže pracovní příjmy tvoří jeho tři čtvrtiny [pozn. 28]. To neplatí u žen s nejvyššími příjmy (řídící pracovníce, vysokoškolsky vzdělané) a s nejnižšími příjmy. Ženy pracující na zkrácený úvazek svým pracovním příjmem pokryjí zhruba necelé 2/3 celkových příjmů, stejně jako ženy se základním vzděláním či vyučené. Ty, které jsou aktuálně na RD nebo pobírají rodičovský příspěvek, získávají zhruba polovinu rodinných příjmů formou sociálních příjmů. Vzhledem k velkému podílu sociálních a příp. dalších příjmů jsou celkové příjmy domácnosti méně podmíněny socioprofesionálními charakteristikami matek samoživitelek. Tyto charakteristiky ale mají zásadní vliv na pracovní příjmy ($E^2=,46$ u profese), ale četnosti jsou nízké, takže nelze mít jistotu, zda to znamená, že uplatnění profese a kvalifikace není (nebo je jen málo) omezováno rodinnými povinnostmi. Poněkud slabší je souvislost se vzděláním. Počet dětí působí na pracovní příjem různými „směry“ - podle okolností na jedné straně motivuje k vyšším výdělkům a současně na straně druhé omezuje možnosti vyššího pracovního vytížení. Proto samoživitelky s jedním dítětem častěji pracují na zkrácený úvazek (než osamělé ženy se dvěma dětmi i než ženy z úplných rodin), ale pokud pracují, vydělávají více než ženy z úplných rodin.

Hodnotu majetku odhadují samoživitelé nejnižší ze všech sledovaných rodinných typů. Převládají ti, kteří se zařadili do nejnižší kategorie. Přitom neúplné rodiny nejčastěji žijí s dalšími osobami v bytě (39 % z nich), takže dostupná vybavenost může být vyšší, než by odpovídalo skutečně vlastněnému majetku, ale na druhou stranu to nepřímou poukazuje na častější závislé bydlení (méně bytů ve vlastnictví).

Za chudé se považuje 30 % neúplných rodin s jedním dítětem (33 % všech neúplných rodin). Průměrná hodnota na pětibodové škále chudoba(1)-bohatství(5) je u nich 2,18.

Úplná rodina, 1 dítě a 2 děti

Ženy i muži mají relativně nejvyšší vzdělání ze sledovaných rodinných typů. Tomu odpovídají větší podíly lidí vykonávajících kvalifikačně náročnější zaměstnání. Jsou tu však rozdíly podle věku, který je vlivnějším faktorem než počet dětí (problémem je ale nemožnost spolehlivého srovnání s více než dvoudětnými rodinami). Mezi ženami je v tomto srovnání největší podíl podnikajících.

Žena má průměrný pracovní příjem 7 980 Kč (8 140 při jednom a 7 800 při dvou dětech), což je méně než u samoživitelek. Nejspíš se vdaná žena může spoléhat na druhý příjem v domácnosti a více podřizovat volbu zaměstnání („mimopříjmovým“) potřebám

rodiny. Muž má průměrný příjem 15 370 Kč, přitom u muže příliš nezáleží na počtu dětí ani na typu rodiny.

Průměrný čistý měsíční příjem domácnosti s jedním dítětem je 25 015 Kč, u domácnosti se dvěma dětmi je nižší o 2 tisíce. Sociální a další příjmy tvoří zhruba desetinu, přičemž se tento podíl zvyšuje s druhým dítětem minimálně.

Deklarovaná hodnota majetku je oproti neúplným rodinám vyšší - modální kategorií je půl až jeden milion korun, nicméně jen o málo méně zastoupené je na jedné straně kategorie nejnižší a na straně druhé kategorie 1-2 miliony.

Za chudé se považuje jen 7 % úplných rodin s jedním dítětem a 8 % těchto rodin se dvěma dětmi. Průměrná hodnota na škále chudoba-bohatství dosahuje u jednodětných 2,02, ale u dvoudětných 2,89. Nižší hodnota v prvním případě odráží častější absenci jednoho příjmu (více pečujících matek bez pracovního příjmu). Chudobou se cítí být sezdané páry významněji ohroženy při počtu dětí 3 a více (u neúplných rodin má vliv už přítomnost druhého dítěte).

Nesezdané soužití

Nejzřetelnější charakteristikou je větší heterogenita všech ukazatelů ve srovnání se sezdanými páry. Nicméně převládají lidé s nižším vzděláním a vykonávající rutinní zaměstnání.

Žena má průměrný pracovní příjem 7 740 Kč, což je nejméně ze všech tří základních rodinných typů. Muži mají průměrný příjem 14 920 Kč, tedy také nižší než ženatí mužové.

Průměrný čistý měsíční příjem domácnosti je 21 610 Kč. Sociální a jiné příjmy tvoří zhruba desetinu, jako u sezdaných párů. Přitom nesezdaní deklarují častěji příjem sociálních dávek. Lze si představit několik důvodů této diskrepance - metodologický (úplné údaje o příjmech máme jen o desítkách nesezdaných párů, při nespolehlivosti deklarací o příjmech), „matematický“ (největší kvantitativní rozdíly v příjemcích dávek jsou u dávek s nižší hodnotou, jako je sociální příplatek a příspěvek na bydlení) a strukturální (sezdané páry mají více tzv. ostatních příjmů než nesezdané [pozn. 29]). Je možné i to, že mezi respondenty z nesezdaných párů jsou rozdíly podle prožitých rodinných fází, konkrétně mezi rozvedenými s dětmi z předchozího manželství a svobodnými s dětmi z aktuálního partnerství (takto přesně definované podskupiny jsou v našem souboru zastoupeny nereprezentativními počty).

Majetkově jsou na tom nesezdaní hůře než manželské páry. Stejně jako u neúplných rodin je modální kategorií, silně se svým podílem lišící od ostatních, ta nejnižší.

Za chudé se považuje 30 % nesezdaných párů s jedním dítětem, tedy více než u sezdaných rodičů. Průměrná hodnota na škále chudoba-bohatství je proto nižší (2,56).

Role pracovních a sociálních příjmů

Míra zajištění životního standardu rodiny pracovními příjmy rodičů se nepatrně liší podle počtu dětí, ale významně podle typu rodiny. Podle dat HRZ05 jeden rodič „standardně“ poskytne finanční zdroje ve výši zhruba 60 % (v neúplných rodinách 60 %, v úplných 64 %). Zatímco v úplných rodinách dalších 24 % přinese do rodinného rozpočtu žena a 12 % doplňují sociální dávky, v neúplných rodinách je jejich role podstatně vyšší - 40 %.

Jaké sociální dávky jsou rodinami využívány? Zatímco příspěvek v mateřství a rodičovský příspěvek jsou vázány na věk dětí a roli mateřského příspěvku určuje jeho výše ve vztahu k příjmům, další dávky jsou již samotným faktem jejich pobírání ukazatelem životní úrovně rodiny. Proto v šetřeních, kde deklarovaná výše příjmů není příliš spolehlivá, jsou tato data důležitá. Přídatky na děti jsou testovanou dávkou [pozn. 30], ale nárok na ně je téměř univerzální: v datech HRZ05 je pobírá 90 % neúplných rodin, ale jen 73 % úplných rodin s jedním dítětem a 84 % úplných rodin se dvěma dětmi. Sociální příplatek a příspěvek na bydlení pobírají kromě neúplných rodin nesezdané páry a rodiny s více dětmi. Podle tohoto ukazatele (tedy celkové míry pobírání rodinných a sociálních dávek, viz tabulka 4.11 v závěru této kapitoly) vyšší počet dětí zvyšuje závislost životní úrovně rodiny na sociální pomoci méně

než skladba domácnosti podle ekonomické aktivity dospělých členů (problémem komparace je opět malý podíl rodin se 3 a více dětmi).

T a b u l k a 4.7 Podíl pracovních příjmů ženy, muže a obou partnerů na příjmech domácnosti podle typu rodiny, v %

	typ rodiny						celkem
	NUR 1 dítě	UR 1 dítě	UR 2 děti	NUR celkem	UR celkem	nesezdaný pár	
žena	60,0	23,9	18,4	57,5	21,3	27,7	30,4
muž	60,4	63,0	65,3	58,4	64,1	62,8	63,9
oba	-	90,0	86,9	-	88,3	90,3	88,5

Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina

Souvislost mezi rodinným chováním a profesní dráhou

Při hledání příčin snižování porodnosti se výzkumníci často zabývají otázkou vztahu a vzájemné podmíněnosti profesních ambic a rodinných plánů a jejich (ne)naplňování. Také z hlediska harmonizace těchto dvou sfér je jistě důležité, nakolik se dostávají do rozporu či případného konfliktu nebo zda ženy a muži při realizaci svých celkových životních plánů nenarážejí na nutnost hledat mezi oběma sférami kompromisy, tedy že uskutečňují své představy o profesi a rodinném životě v souladu.

Jako ukazatele profesní dráhy zde použijeme výši vzdělání (jeden z předpokladů), start profesní dráhy a její přerušení. Doplněny budou o subjektivní ukazatele napětí mezi rodinou a zaměstnáním.

Souvislost mezi rodinným chováním a profesními charakteristikami nacházíme především u žen, a to pouze s malou podmíněností tím, zda jde o ženu žijící v manželství (partnerství) nebo o osamělou matku (zda je žena vdaná nebo žije s partnerem bez sňatku má význam minimální).

Jak jsme již připomněli, v souboru HRZ05 byli dotazováni lidé, kteří ještě zdaleka neukončili reprodukční cyklus, takže většinou měli v době šetření méně dětí, než si přejí (než plánovali). Např. v případě jednoduchých rodin si přálo ještě jedno dítě 61 % z těchto rodičů a u dvoudětných stále ještě 12 % rodičů. Nicméně ženy ve věku 33 a více let, které již z (větší ?) části pravděpodobně nebudou mít další děti, mají více než z poloviny pouze jedno dítě a jen 3 % tři děti (shodně s celým souborem; tabulka 4.2).

Které ženy plánují další dítě? Jednoznačně to lze říci pouze o ženách s jedním dítětem, což odpovídá převažující preferenci dvou dětí. Jinak zde můžeme odpovědět jen hypoteticky vzhledem k malým číslům. Ač statisticky je závislost nevýznamná, jsou to častěji ženy vzdělané a vykonávající kvalifikovanější povolání, a to jak ženy dnes s jedním dítětem, tak ženy se dvěma dětmi. Jejich plány nejsou ovlivněny tedy pouze pozdějším startem mateřství, ale celkově vyšším počtem plánovaných dětí oproti průměru. Protože však tyto ženy mívají reálně dětí méně, lze vyslovit hypotézu, že nesoulad mezi naplňováním profesních a rodinných aspirací je u kvalifikovanějších žen konfliktnější. Protože odložení (dalšího) porodu se zřejmě zdá být často snazší než přerušení nadějně rozběhnuté profesní kariéry, více kvalifikované ženy zřejmě musí v určitém věku na rodičovské plány rezignovat (nebo je během života změnit).

Vzdělanější ženy, konkrétně ženy s vysokoškolským vzděláním, projevují svoji potřebu rodičovství nejen nepatrně vyšším průměrným počtem plánovaných dětí a kratším odstupem narození prvního dítěte po začátku profesní kariéry. Začínají ji ve vyšším věku, což je přirozené vysvětlení tohoto kratšího intervalu, ale na druhé straně to pro tyto matky znamená menší profesní zkušenost před přerušením profesní dráhy, což může ovlivňovat negativně šance na návrat do zaměstnání po rodičovské dovolené (tento obecný vztah se ovšem v individuálních případech projevuje různě). To ovlivňuje strategie těchto žen vracet se dříve

než jiné do zaměstnání po narození dítěte (mívají kratší rodičovskou dovolenou). Navíc si častěji udržují kontakt s profesí i během této dovolené.

T a b u l k a 4.8 Délka praxe před narozením prvního dítěte podle vzdělání ženy (sloupcové četnosti v %)

počet let praxe – ženy ve věku 33 let a více	základní vzdělání a vyučené	vyučené s maturitou	úplné střední vzdělání	terciární vzdělání
0	1	0	5	6
1-5	7	7	13	37
6-10	46	33	52	35
11+	46	59	30	22
počet let praxe – ženy celkem				
0	7	7	4	7
1-5	43	45	47	60
6-10	36	28	38	25
11+	14	20	10	8

Pozn.: v tabulce uvádíme údaje za všechny ženy a za ženy od 33 let výše, protože požadavek na výzkumný soubor, aby respondent měl alespoň jedno dítě, mohl zkreslit údaj zde sledovaný (nahodnocení podílu žen s kratší profesní zkušeností před prvním porodem)

Další dítě plánují častěji ženy, které subjektivně lépe zvládají sladování rodiny a zaměstnání. To vypovídá jednak o tom, že aktuální rodičovské plány podléhají i individuální aktuální situaci, a jednak o tom, že napětí mezi sférou rodinnou a pracovní má vliv na rodinné chování. Tento vliv je přirozeně konfrontován s celkovou hodnotovou orientací - silná orientace na rodičovství podporuje snahu dosáhnout plánovaného počtu dětí i za ne úplně příznivých podmínek.

4.3 Souhrn

Ačkoliv situace není jednoznačná a ani „dramatická“, z dílčích analýz zde uvedených je zřejmé, že rozpor mezi výkonem profese a zabezpečením rodiny existuje. To nutně neznamená, že se dostávají do konfliktu rodičovské a profesní plány či aspirace. Splnění obojích aspirací (nejsou-li alespoň v jedné oblasti relativně nízké) však vyžaduje zvýšené úsilí a volbu účinných strategií. Tato volba je podmíněna mnoha vlivy, jako vlastní profesní aspirace každého z rodičů, jejich schopnost společné dohody, možnost využívání vnější pomoci aj. [srv. např. Možný, 2006, zvláště kapitola 7].

Vztah mezi rodinným chováním a rodinnými charakteristikami na straně jedné a socioprofesionální identifikací na straně druhé je do velké míry podmíněn **genderovými nerovnostmi**.

V mnoha ohledech se **soužití v úplné rodině** na základě sňatku zdá být ve srovnání s ostatními rodinnými typy **funkční** i ve zde sledovaných oblastech, tj. profese a výkon zaměstnání, tedy i **z hlediska sladování rodiny a zaměstnání**. Spolehlivě by to bylo možné tvrdit na základě dat s větším zastoupením ostatních rodinných typů s různým počtem dětí.

Vzhledem k nevelkým rozdílům mezi úplnými rodinami s jedním a dvěma dětmi se podle zde analyzovaných dat ukazuje, že **reálné ekonomické (finanční) dopady narození dítěte je potenciálně třeba zohledňovat před rozhodováním o prvním a pak o třetím a dalších dětech**. Při rozhodování o druhém dítěti přicházejí spíše v úvahu dopady na kariéru ženy.

Data HRZ05 prokázala **závislost mezi vzděláním a porodností v časování rodičovského startu a závislost mezi vzděláním a chováním matek malých dětí z hlediska pracovní aktivity a uplatnění na trhu práce**. Vliv vzdělání je zřetelný hlavně v tom, že **ženy s vysokoškolským a pomaturitním vzděláním častěji mají první dítě ve vyšším věku a**

v kratší době po ukončení nejvyššího vzdělání, zůstávají kratší dobu doma s dětmi na rodičovské dovolené (podrobněji v kapitole 6.2) a déle se rozhodují o dalším dítěti. Mají pak častěji méně dětí.

Lidé **žijící v kohabitaci mají v zásadě shodné plány na počet dětí jako manželské páry.** V tomto směru jsou si obě formy téměř rovnocenné. Reálně však mívají nesezdaní rodiče méně dětí. Důvodem není jen menší stabilita tohoto soužití, ale i obvykle nižší životní úroveň. Nesezdaný pár je častěji příjemcem sociálních dávek než manželská rodina, což buď vypovídá o tom, že tuto formu soužití častěji volí sociálně slabší jedinci (koresponduje s rozdíly mezi sezdanými a nesezdanými páry podle vzdělání, částečně věku, zjišťovanými ve statistických šetřeních), nebo o tom, že nevdávat se (neženit se) je pro některé sociální skupiny skutečně výhodné. Oba hypotetické závěry se navzájem nevylučují.

Rodiče **žijící v neúplných rodinách** vede ke slevování z rodičovských plánů více důvodů, přičemž absence partnera je z nejdůležitějších. Hodnotit vlivy ostatních se tím stává obtížnější. Tito lidé řeší komplikovanější situace při sladování rodiny a zaměstnání oproti úplným rodinám. Pokud tito rodiče žijí nějakou formou s partnerem, pak se jejich životní podmínky a chování blíží nesezdaným párům. Nicméně vždy u nich nutnost zabezpečit rodinu do značné míry vlastními silami vede k omezení možnosti věnovat se budování kariéry, a to z hlediska času v zaměstnání i celkové náročnosti vykonávané práce (např. méně řídicích funkcí, méně OSVČ). Podílí se na tom ale i jejich nižší vzdělání. Přesto se malý počet (17) námi dotázaných nezaměstnaných osamělých rodičů subjektivně cítí být lépe příjmově zabezpečen než rodiče v úplných rodinách, je-li jeden, a zejména jsou-li oba, nezaměstnaní. Osamělí rodiče odrostlejších dětí oproti rodičům nejmenších dětí naopak vykazují vyšší zaměstnanost.

Závislost rodinného příjmu na počtu vydělávajících členů se projevuje i v subjektivním hodnocení příjmové úrovně tak, že je více ovlivněno počtem vydělávajících než počtem dětí v rodině. **Subjektivní chudoba je ovlivněna až vyšším počtem dětí** (počet se liší podle typu rodiny), což sice nemusí znamenat, že s každým dalším dítětem se snižují disponibilní příjmy a spotřební možnosti, ale dá se podle toho předpokládat, že větší výdajová zátěž spojená s výchovou a výživou dětí nepřispívá bezprostředně jako významný faktor k omezování rodičovských plánů. Tedy že objektivně nižší příjmově-materiální standard rodin s více dětmi neznamená vyšší pocit chudoby. Ten např. není tam, kde se s danou závislostí počítá a děti jsou „chtěné“, případně kde jedinec se cítí být „bohatý“ svou vícedětnou rodinou.

Tabulková příloha kapitoly 4

T a b u l k a 4.9 Průměrné hodnoty subjektivního hodnocení příjmové úrovně rodiny podle jejího typu, (ne)zaměstnanosti rodičů a počtu dětí*

typ domácnosti	počet dětí v domácnosti	průměr	N
UR oba rodiče zaměstnaní	1	3,08	261
	2	3,13	135
	3	2,91	11
	celkem	3,09	407
UR jeden rodič zaměstnaný	1	2,88	318
	2	2,75	234
	3	<u>2,45</u>	22
	celkem	2,81	574
UR žádný rodič zaměstnaný	1	1,57	7
	2	1,25	8
	3	1,00	2
	celkem	1,35	17
NUR rodič zaměstnaný	1	2,41	131
	2	1,80	15
	celkem	2,35	146
NUR rodič není zaměstnaný	1	1,60	53
	2	1,50	16
	3	1,00	1
	celkem	1,57	70
celkem	1	2,77	770
	2	2,76	408
	3	<u>2,47</u>	36
	celkem	2,76	1214

* příjmová úroveň měřena na 5ti bodové škále, kde 1=nejnižší
Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina

Tabulka 4.10 Zaměstnání a vzdělání (sloupcové četnosti, v %)

	typ rodiny						
	NUR 1 dítě	UR 1 dítě		UR 2 děti		nesezdaný pár	
	ž	ž	m	ž	m	ž	m
<i>N</i>	109	155	171	98	93	34 (!)	27 (!)
vzdělání							
základní+vyučen(a)	40	28	36	31	37	44	45
střední s maturitou	43	52	40	44	37	35	41
vyšší	17	20	24	25	26	21	14
typ ekonomické aktivity							
Zaměstnaný/á na plný úvazek	81	82	84	73	84	85	85
Zaměstnaný/á na kratší úvazek	10	8	0	11	0	4	5
Podniká	7	6	16	11	16	4	9
Jiné***	2	4	-	5	-	7	-
podíl partnerek na MD/RD	-	-	26	-	45	-	41
dnešní profese							
řídící pracovník, podnikatel	11	16	16	30	26	18	19
úředník, technický pracovník	30	44	22	37	23	29	18
manuálně pracující v obchodě, službách	33	16	13	11	9	21	9
kvalifikovaný dělník	13	17	29	10	26	9	47
nekvalifikovaný dělník, zemědělec	6	3	3	3	0	15	0
živnostník	7	5	17	8	16	8	7
vedlejší výdělečná činnost*	ano: 8 ne: 78	ano:0 ne:95	ano:9 ne:78	ano:4 ne:92	ano:20 ne:76	ano:0 ne:96	ano:18 ne:82
pravidelná pracovní doba - ANO	82	82	64	80	66	77	80
práce o víkendu - součást profese	16	17	25	12	36	21	29
- formou přesčasů**	11	3	20	7	9	14	10

* zbytek do 100 % = „ne, ale chtěl/a bych“

** alespoň 2krát za měsíc

*** pracuje při rodičovské dovolené nebo při pobírání rodičovského příplatku při péči o dítě starší 3 let, pracuje na dohody o práci

Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina

Tabulka 4.11 Příjmy a životní úroveň

	typ rodiny			
	NUR, 1 dítě	UR, 1 dítě	UR 2 děti	nesezdaný pár
průměrný měsíční pracovní příjem ženy *	9 280	8 140	7 800	7 740
průměrný měsíční příjem domácnosti	13 570	25 020	23 270	21 614
dávky - pobírá (v %)				
přídavky na děti	90	73	84	83
mateřský příspěvek	8	9	15	21
rodičovský příspěvek	27	39	43	43
sociální příplatek	49	7	17	31
příspěvek na bydlení	28	7	12	22
podpora pro nezaměstnané	6	5	6	12
spoří - ano (v %)	33	49	54	53
subjektivní chudoba				
příjmy nedostačují 1	30	7	8	22
2	35	23	27	22
3	24	37	36	35
4	9	27	26	19
příjmy dostatečné 5	2	6	3	2
průměr	2,18	3,02	2,89	2,56
majetek (tis. Kč):				
do 299	55	25	17	20
300-499	19	18	18	18
500-999	20	28	31	29
1000-2000	6	22	22	22
nad 2 miliony	1	8	12	11
bydlí s dalšími osobami - ano (v %)	39	13	10	10
zdravotní stav dětí**:				
1.dítě	1,42	1,41	1,48	1,44
2.dítě	-	-	1,47	1,53
zdravotní stav respondenta**	1,77	1,54	1,60	1,69
zdravotní stav partnera**	-	1,55	1,65	1,71

* zaměstnané ženy (bez žen pracujících při pobírání rodičovského příspěvku)

** průměr na 5-bodové škále, 1 = velmi dobrý, 5 = velmi špatný

Pozn.: UR = úplná rodina; NUR = neúplná rodina

5. Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání z pohledu každodenního života v rodině

5.1 Dělbba práce a spolupráce partnerů

Změna politického a ekonomického systému v 90. letech minulého století se projevila v různých oblastech celospolečenského života. Na mikroúrovni je zřetelná pluralizace životních drah a strategií jedinců i rodin. Účast žen převážně v soukromé sféře a mužů naopak ve veřejném sektoru již není tak pevně zakotvena, jejich angažovanost se prolíná v obou oblastech. Širší možnosti uplatnění mladých žen na trhu práce spojené s vyšším vzděláním a kvalifikací způsobují změny uvnitř rodiny. Mění se tradiční dělba práce v domácnosti a s ní související obsah rolí muže a ženy, vzniká prostor pro rovnoměrnější rozdělení partnerské odpovědnosti.

Společnost jako celek však nereaguje na tyto změny příliš pružně. Ekonomický tlak vyžadující ekonomickou aktivitu obou partnerů a zároveň potřeba žen uplatnit se jak v rodině, tak v práci s sebou přináší nutnost harmonizace rodinných a pracovních povinností. K té totiž musí dojít nejen v rámci ženských životních strategií, ale i na společenské úrovni pravidel, norem a institucí, jinak se postavení českých žen na trhu práce nezmění, ale nezvýší se ani participace muže v rodině [Křížková, 2002].

Na dělbu práce mezi partnery můžeme nahlížet z několika úhlů. Na základě ekonomických principů lze rozlišit perspektivu *časové dostupnosti a omezení*, která objasňuje danou problematiku pomocí časových nároků kladených na členy domácnosti a jejich časovými možnostmi danými participací v placené práci [Chaloupková, 2005]. Vychází z Beckerovy teorie lidského kapitálu a předpokládá rozdělení času členů domácnosti mezi placenou práci na trhu práce a neplacenou práci v domácnosti za účelem maximalizace užitku domácnosti jako celku. K té dochází na základě specializace v dělbě práce, kdy ten z partnerů, který má lépe placené či perspektivnější zaměstnání, soustředí své časové investice na pracovní trh, a naopak druhý z partnerů, jehož čas je méně „ohodnocen“, se zaměří na péči o domácnost a rodinu.

Jiný přístup - *teorie relativních zdrojů* - založený na teorii směny vysvětluje dělbu práce mezi partnery jako výsledek vyjednávání mezi nimi, kdy snahou každého je podílet se na domácí práci co nejméně. Dochází ke vzájemnému porovnávání zdrojů, které má každý z partnerů k dispozici, a to za předpokladu, že ten, který disponuje více ceněnými zdroji (např. z hlediska vzdělání, příjmu, prestiže) a má tak silnější pozici, bude mít na neplacené práci nižší podíl. Naproti tomu, jsou-li zdroje obou partnerů vyrovnané (např. oba mají přibližně stejný příjem), můžeme očekávat i rovnoměrnější rozdělení domácí práce.

Jaká je situace v českých rodinách s dětmi do deseti let věku z hlediska rozdělení rolí v rodině? Po úvodním nastínění představ i reálného rozdělení práce v rodině vycházející z dřívějších výzkumů a analýz se pokusíme najít odpovědi na otázky zabývající se jednak procentuálním podílem obou partnerů na činnostech věnovaných péči o domácnost a děti a jednak rozložením času rodičů určeného na placené zaměstnání, domácí práce a společné aktivity s dětmi. Zabývat se budeme především otázkami: **Nakolik se muži podílejí na činnostech spojených s běžným chodem domácnosti a nakolik se věnují dětem? Mají ženy stále hlavní podíl na péči o domácnost a děti? Liší se pohled mužů a žen na svůj vlastní podíl a na podíl partnera/ky? Jakou roli v zajištění péče o domácnost a děti hrají jiné osoby? Co determinuje** (např. počet či věk dětí, vzdělání partnerů, ekonomická aktivita a pracovní postavení partnerů) **rozdělení rolí v rodině?**

Na základě uvedených teorií a zmíněných otázek tak budeme ověřovat, zda:

- mezi dobou strávenou výdělečnou činností a časem věnovaným domácnosti existuje negativní závislost, tzn. že na domácích pracích se méně podílí ten, který
 - je výdělečně činný,

- tráví výdělečnou činností relativně více času,
- má vyšší pracovní příjem či vyšší ekonomické postavení;
- partneři, kteří mají relativně stejné příjmy, se domácím pracím věnují rovnoměrněji;
- podobně i z hlediska vzdělání by mělo platit, že s vyšším vzděláním se snižuje podíl na domácích pracích;
- na druhou stranu lidé s vyšším vzděláním jsou častěji zastánci spíše egalitářského rozdělení rolí v rodině [např. Rodina, 2001; Chaloupková, 2005], proto by mohlo platit, že se muži s vyšším vzděláním zapojují do péče o domácnost relativně více než muži s nižším vzděláním.

Jak se skutečné rozdělení péče o domácnost a děti (z hlediska procentuálního podílu i podle časových relací) odráží v subjektivním zvládnutí pracovních a rodinných povinností bude předmětem další analýzy. Jaké faktory ovlivňují jejich bezproblémové sladění? **Jaké okolnosti naopak způsobují napětí mezi prací a rodinou** a existují způsoby, kterými se lze tomuto konfliktu vyhnout nebo jej alespoň zmírnit?

Je třeba ještě upozornit, že hlavním třídícím znakem je úplnost rodiny, neboť ta je pro hlubší analýzu dělbou rolí v rodině zásadní. Zatímco v úplné rodině lze určité rozdělení rolí mezi partnery očekávat, osamělý rodič má kvůli nepřítomnosti partnera situaci složitější. Budeme tedy ověřovat hypotézu, že v **neúplných rodinách častěji vypomáhá jiná osoba** a že i podíl této osoby na péči o domácnost a děti je vyšší než v rodinách úplných.

Dělba povinností při péči o domácnost a celková situace v rodině je bezesporu důležitým faktorem ovlivňujícím možnosti a úspěchy ve sladění rodinných a pracovních povinností. V tomto ohledu ovšem hraje důležitou roli také situace v zaměstnání. Při sledování různých aspektů souvisejících s otázkou harmonizace rodinného a pracovního života jsou proto zkoumány také **konkrétní nástroje a prostředky napomáhající rodičům malých dětí při sladění v jejich současném zaměstnání**. Zjistíme také míru spokojenosti s vybranými otázkami týkajícími se zaměstnání, ovšem primárně hodnocenými z hlediska povinností jedince ke svým dětem a rodině. Budeme sledovat, potvrdí-li se závislost spokojenosti a možnosti využívání různých opatření na vzdělání a s ním souvisejícím charakteru a postavení v zaměstnání. Předpokládáme totiž, že s rostoucím vzděláním a vyšším postavením v zaměstnání se spíše rozšiřují možnosti využívat v praxi různé úpravy pracovního úvazku či flexibilitu pracovní doby, které mohou být pozitivním činitelem usnadňujícím soulad mezi sférou rodinnou a pracovní.

Rozdělení rolí v rodině - představy versus skutečnost

Z dřívějších výzkumů zjistíme, že v *představách* lidí stále přetrvává tradiční obraz muže jako živitele rodiny a ženy starající se o domácnost a děti. Muž by měl především finančně zajistit rodinu (64 % rozhodně/spíše muž), ženám naopak náleží hlavně vaření (78 % rozhodně/spíše žena), úklid a nakupování potravin, příp. na posledních dvou zmiňovaných by se měli podílet oba stejně [CVVM 2/2003]. Podobně péče o děti by měla být záležitostí obou partnerů (59 % oba stejně) nebo náležet z větší části ženě (40 % rozhodně/spíše žena). Rovnoprávnost mezi muži a ženami by měla být v případě starosti o rodinný rozpočet.

Výzkumy prováděné v minulých letech naznačují, že participace mužů na činnostech spojených s běžným chodem domácnosti i s výchovou a péčí o dítě by měla narůstat. Vyšší účast muže se však projevuje spíše ve prospěch společného rozdělení činností mezi muže a ženu. Z porovnání výzkumů z let 1998, 2000 a 2003 vyplývá, že oba partneři by se měli častěji stejnou měrou podílet na péči o děti a nakupování potravin (na úkor ženy) i na finančním zajištění rodiny či profesní kariéře (na úkor muže).

Skutečné rozdělení činností v rodině se však od ideálních představ může značně lišit. Velký rozpor nastává v otázce péče o děti, neboť mnohem častěji, než bychom považovali za ideální (40 %), připadá tato péče ženě (57 %). Podobná situace je v případě úklidu, vaření,

nákupu potravin i starosti o rodinný rozpočet, kdy tyto činnosti ve skutečnosti provádějí spíše ženy, a to v neprospěch společného rozdělení mezi partnery. Mužům naproti tomu více než by si lidé představovali (7 %) náleží možnost věnovat se svým koníčkům (31 %). Dále se vzdělávat by se měli oba partneři stejně (představa 79 %, skutečnost 44 %), ale ve skutečnosti se dalšímu vzdělávání věnuje jeden z partnerů, ať muž (16 %, resp. 29 %) nebo žena (1 %, resp. 12 %). Z porovnání výsledků z let 1998 až 2003 plyne, že žena se méně stará o rodinný rozpočet, který je více záležitostí muže nebo partnerů stejným dílem. Naopak výrazněji se na ni přesunul nákup potravin. Ženě, ale i oběma partnerům současně přibýlo péče o děti. O další vzdělávání a profesní kariéru usilují oba partneři, více se tomu však věnuje muž.

Určitý posun rolí v rodině lze vysledovat i z generačního porovnání rozdělení činností mezi muže a ženu. Obecně se ukazuje, že v rodinách dotazovaných respondentů se na většině činností týkajících se dětí podílejí oba partneři stejnou měrou častěji než u generace jejich rodičů [CVVM 5/2003]. Zároveň se však neoslabuje podíl žen. Ty mají stále dominantní roli např. při péči o nemocné děti (přes 70 %). Za pozornost dále stojí snížení podílu jiných osob v dnešních rodinách. Běžný provoz domácnosti sice stále náleží zejména ženě (pouze ženě 15 %, převážně 43 %), zapojení muže je však častější (ať už formou rozdělení činností mezi partnery nebo zastupováním partnerky pokud to okolnosti vyžadují) než u generace rodičů respondentů, kdy starost o domácnost ležela výlučně (32 %) či převážně (52 %) na ženě.

Podrobnější analýzy ukazují, že pohled na podíl muže a ženy na jednotlivých činnostech se může lišit podle pohlaví, věku, vzdělání či rodinného stavu respondenta. Pro přesunutí větší části péče o děti z ženy na muže jsou především vysokoškoláci, kteří si spolu se středoškoláky s maturitou navíc myslí, že vzdělávat se a dělat kariéru by měli oba partneři. Z hlediska pohlaví respondenta by u činností, jako je úklid, nákup potravin a péče o děti, byly ženy více než muži pro (stejně) rozdělení mezi oba partnery, zatímco muži si více než ženy myslí, že by se jim měly věnovat spíše ženy. Samy ženy pak skutečně více vnímají, že starost o běžný chod domácnosti je pouze na nich samotných (21 %), kdežto muži svým partnerkám přisuzují výlučnou starost o domácnost pouze v 8 % případů. Rozdíl existuje rovněž mezi domácnostmi manželských a nesezdaných párů. V domácnostech rozvedených a ovdovělých lidí, kteří v současnosti žijí se stálým partnerem, je starost o domácnost častěji výlučnou záležitostí ženy (44 %, resp. 34 %). U svobodných párů mnohem častěji (než u jiných) chod domácnosti obstarává ten, kdo má čas (34 %). Rozdělení péče o domácnost mezi sebe je typické spíše pro sezdané páry (29 %).

Podíl mužů, žen a jiných osob na péči o domácnosti a děti

První výsledky šetření HRZ05 tradiční rozdělení rolí dokládají. Otázka sice nebyla pokládána ve smyslu „kdo“ pečuje o děti, stará se o domácnost apod., ale *jaký je procentuální podíl partnerů, příp. jiných osob (1) na běžných domácích pracích (vaření, úklidu aj.), (2) při zabezpečování péče o malé děti (stravy, hygieny), (3) na pomoci dětem s přípravou do školy a (4) na činnostech věnovaných dětem v jejich volném čase (hry, sport apod.)* [pozn. 31]. Nutno poznamenat, že podíl žen na vybraných činnostech bude dále znamenat jak podíl žen-respondentek, tak i žen-partnerek mužů-respondentů, totéž platí analogicky pro muže. Tím neopomínáme možnost významně odlišných odpovědí mužů a žen v otázce vlastního podílu a podílu partnera/ky, na které bude v textu případně upozorněno. Samostatné zpracování procentuálních podílů zvláště za úplné a neúplné rodiny je v tomto případě nasnadě.

Předně se tedy zaměříme na dělení činností mezi partnery **v úplných rodinách**. Konkrétní procentuální podíl nevedlo (příp. se netýkal) jen necelých 5 % respondentů (s výjimkou položky pomoc s přípravou dětí do školy - 54 %). V naprosté většině si partneři jednotlivé činnosti rozdělují mezi sebe, jiná osoba se nejčastěji věnuje dětem v jejich volném čase (26 % ze všech uvedených), méně (11 - 16 %) vypomáhá při ostatních činnostech. Přestože identifikace jiné osoby nebyla blíže zjišťována, lze se domnívat, že v řadě případů se

jedná o rodiče, příp. jiné příbuzné respondentů/partnerů [pozn. 32]. Bydlí-li totiž s respondenty ve společné domácnosti jejich rodiče nebo alespoň jeden z nich, je častěji uváděna i spoluúčast jiné osoby na jednotlivých činnostech.

Všechny jmenované činnosti leží **hlavní tíhou stále na ženě**, zejména pak zabezpečení **běžného chodu domácnosti, péče o malé děti a příprava dětí do školy**. Celkově mají na těchto činnostech **zhruba tříčtvrtě podíl. Muži** se trochu více zapojují do přípravy dětí do školy, ale především **se jim věnují v jejich volném čase**. Jak lze zjistit z tabulky 5.1, míra podílu obou partnerů se významně odlišuje i podle toho, zda domácnosti vypomáhá jiná osoba nebo ne. V rodinách, které nevyužívají pomoci třetí osoby, se žena z více jak 80 % stará o běžný provoz domácnosti a o malé děti. **Stoprocentně pouze na ní leží tyto dvě starosti v každé páté rodině**. Na trávení volného času s dětmi již nemá tak výrazný podíl, neboť muži se jim věnují až ze 40 %. Jiná osoba snižuje „zatížení“ obou partnerů relativně rovnoměrně, i když se na první pohled může zdát, že „odlehčuje“ spíše ženám. **Spoluúčast někoho jiného** na vybraných činnostech je zhruba pětina až čtvrtina, přičemž - kromě času věnovaného dětem v jejich volnu - **zaujímá vyšší podíl, než náleží mužům**. V každé čtvrté až páté rodině si přitom žena dělí péči o domácnost, malé děti a přípravu dětí do školy jen se třetí osobou, neboť podíl muže na těchto činnostech je nulový.

Tabulka 5.1 Průměrný podíl mužů, žen a jiných osob na vybraných činnostech, úplné rodiny, v %

	celkem			podíl jiné osoby = 0			podíl jiné osoby > 0			
	muž	žena	N	muž	žena	N	muž	žena	jiná osoba	N
domácí práce	16,8	79,9	978	17,4	82,6	853	13,4	61,1	25,5	125
péče o malé děti	17,3	78,9	963	18,3	81,7	809	12,4	64,0	23,6	154
příprava do školy	24,5	72,6	461	25,4	74,6	412	17,6	55,5	26,9	49
volný čas dětí	36,0	58,5	962	39,2	60,8	716	26,8	52,1	21,1	246

Porovnáním průměrných a mediánových hodnot zjistíme, že polovina mužů (žen) se na vybraných činnostech podílí zpravidla méně (více) než činí průměrné hodnoty. Například na domácích pracích a na péči o malé děti se polovina mužů podílí maximálně 10 % a polovina žen naopak až z 90 % (bez podílu jiné osoby). Také s přípravou dětí do školy pomáhá nadpoloviční většina mužů méně než z jedné čtvrtiny, neboť hodnota mediánu je 20 %. Pouze v případě trávení volného času s dětmi převyšuje medián (42,5 %) podíl mužů jeho průměrnou hodnotu (39,2 %). Dvě pětiny mužů (41 %) si přitom dělí čas strávený s dětmi v jejich volnu se svou partnerkou přesně napůl. Analogická situace platí v úplných rodinách, kde s danými činnostmi vypomáhá ještě jiná osoba. Mediánová hodnota podílu této třetí osoby ve všech případech činí 20 %.

Míra podílu muže, resp. ženy a jiné osoby na vybraných činnostech se **signifikantně liší podle pohlaví dotázaného**. Muži zpravidla deklarují relativně vyšší míru své účasti, a tedy nižší podíl své partnerky (rozdělují-li si jednotlivé činnosti pouze mezi sebou), příp. jiné osoby. U žen je tomu naopak. Je však třeba podotknout, že ač se jedná o signifikantní diference, rozdíly v průměrném podílu se pohybují od 4 do 8 procentních bodů. Například v případě, kde s běžnými domácími pracemi vypomáhá ještě jiná osoba, vidí žena podíl svého partnera v průměru jako 11%, zatímco muž uvádí 18 %. Tyto diference se pak odrážejí v pohledu na míru účasti třetí osoby (podle muže zhruba 20%, podle ženy 28% podíl), neboť v obou případech se žena stará o domácnost z 60 %.

Ovlivňuje míru, nakolik se partneři podílejí na vybraných činnostech, počet dětí v rodině a jejich věk? Protože nároky na objem domácí práce, resp. péče o děti se mění v průběhu jednotlivých fází rodinného cyklu, můžeme očekávat významně vyšší podíl žen na daných činnostech, jsou-li děti ještě hodně malé. **Počet dětí v rodině** však **nemá** statisticky

významný vliv na míru účasti jednotlivých osob na vybraných činnostech - podíly mužů a žen (bez pomoci jiných osob) se prakticky neliší od průměru, za přispění třetí osoby jsou odchylky od průměru relativně vyšší, ale nikoli signifikantní. Určité **diference** vznikají až **v závislosti na věku dítěte**. Obecně se s rostoucím věkem nejstaršího dítěte muž častěji (na úkor ženy) věnuje dětem v jejich volném čase (od 33% podílu u dítěte do 3 let věku do 43% podílu u dítěte staršího 8 let). Další signifikantní rozdíly se prokázaly pouze u rodin s 1 dítětem. Platí, že čím je dítě starší, tím spíše se muž zapojuje do běžných domácích prací (15% podíl v rodině s dítětem do 3 let, resp. 25% s dítětem nad 8 let) a více času věnuje také dítěti - jak jeho péči (15%, resp. 22% podíl), tak volnému času (33%, resp. 46% podíl).

Určité diference tak lze očekávat i v závislosti na tom, zda dítě chodí do základní či mateřské školy nebo je ještě doma. Klesající (signifikantní) podíl muže na vybraných činnostech se podle těchto charakteristik prokázal u rodin s 1 a 2 dětmi. Z tabulky 5.2 je zřejmé, že navštěvuje-li dítě (před)školní zařízení, je aktivita muže spíše vyšší a naopak, **je-li dítě doma** (kde se o něj většinou stará žena), **péče o domácnost a děti je spíše záležitostí ženy**, což koresponduje s výše uvedenými tendencemi v souvislosti s věkem dítěte. Je-li (některé) dítě v domácí péči, náleží běžné domácí práce a péče o děti relativně častěji výlučně ženě.

Tabulka 5.2 Průměrný podíl mužů (bez účasti jiných osob) na vybraných činnostech podle počtu dětí v rodině a návštěvy školního zařízení, úplné rodiny, v %

	1 dítě				2 děti						3 děti	
	ZŠ	MŠ	D	celkem	ZŠ+ZŠ	ZŠ+MŠ	ZŠ+D	MŠ+MŠ	MŠ+D	D+D	celkem	celkem
domácí práce	21,2	21,4	14,5	18,0	22,6	19,1	10,5	20,1	16,1	13,1	16,4	18,7
péče o malé děti	21,0	22,7	15,2	18,6	21,3	23,5	12,1	22,8	18,1	11,3	17,8	19,1
příprava do školy	27,6	24,8	31,1	27,2	29,6	29,2	17,9	27,0	15,0	6,7	24,4	21,4
volný čas dětí	43,8	44,0	33,4	38,9	46,0	43,5	38,3	42,1	37,4	33,5	39,7	39,6

Pozn.: ZŠ, MŠ = dítě (děti) chodí do základní nebo mateřské školy, D = dítě je doma (nenavštěvuje žádné školní zařízení); dopočet do 100,0% = podíl žen;

Za relativně menší zátěží ležící na ženě v rodině, kde je dítě spíše starší a/nebo navštěvuje nějaké školní zařízení, stojí její pracovní aktivita. Můžeme předpokládat, že žena se s rostoucím věkem dítěte (znovu)zapojuje do pracovního procesu a **pracují-li** [pozn. 33] **tak oba partneři, je spoluúčast muže na všech činnostech relativně vyšší, než když vydělává pouze muž**. V druhém případě nižší míra účasti muže tedy vyžaduje vyšší nasazení ženy a příp. ještě snížení podílu pomoci jiné osoby. Tabulka 5.3 ukazuje, že třetí osoba totiž mnohem častěji a ve větší míře vypomáhá rodinám, kde jsou oba partneři výdělečně činní (na jednotlivých činnostech se podílí v průměru téměř 30 %, zatímco pracuje-li pouze muž, její účast je přibližně poloviční).

Uvedené rozdíly tak potvrzují v úvodu kapitoly zmiňovanou specializaci v dělbě práce a vzájemnou komparaci relativních zdrojů, kdy (v tomto případě pracující) muž se více zaměřuje na placenou práci a (nepracující) žena na práci v domácnosti. Podobně z hlediska příjmů platí, že relativně velký rozdíl mezi příjmem muže a ženy (jednak v situaci, kdy muž pracuje a žena nikoli a jednak, když rozdíl mezi jejich příjmy převyšuje 10 tisíc korun) vede k nižšímu zapojení muže do domácích prací (častěji méně než 10% podíl muže). Na druhé straně menší rozdíl mezi příjmy (rozdíl 2 až 5 tisíc korun) činí podíl partnerů v domácnosti relativně vyrovnanější (častěji více jak 30% podíl muže).

T a b u l k a 5.3 Průměrný podíl mužů, žen a jiných osob na vybraných činnostech v závislosti na pracovní aktivitě partnerů, úplné rodiny, v %

	podíl jiné osoby = 0			podíl jiné osoby > 0						
	muž		N	muž		žena		jiná osoba		N
	pracují muž i žena	pracuje jen muž		pracují muž i žena	pracuje jen muž	pracují muž i žena	pracuje jen muž	pracují muž i žena	pracuje jen muž	
domácí práce	21,7	13,2	825	14,0	12,4	55,2	67,2	30,8	20,4	119
péče o malé děti	22,8	14,1	782	13,3	11,2	55,9	71,8	30,7	17,0	148
příprava do školy	28,5	18,6	395	16,6	20,0	51,3	66,1	32,1	13,9	49
volný čas dětí	45,1	35,0	693	29,7	23,8	44,3	60,0	26,0	16,2	237

V míře zapojení muže do péče o domácnost a děti se odráží také **sociálně ekonomické postavení muže**. **Zaměstnanec** (na plný úvazek) **se snaží své partnerce více pomáhat než ten, který soukromě podniká**. Příčinou může být zpravidla delší průměrná pracovní doba podnikatelů než zaměstnanců [pozn. 34]. Významnější rozdíly v podílu muže v zaměstnaneckém poměru a muže podnikatele na jmenovaných činnostech se projevují především v rodinách, kde je výdělečně činný pouze muž a žena je z různých důvodů (materské, rodičovské dovolené, nezaměstnanosti apod.) doma. Navíc podnikatelé na rozdíl od zaměstnanců přibližně až dvakrát častěji nepomáhají své partnerce vůbec. U žen zaměstnaných na plný a zkrácený úvazek nebyl zaznamenán signifikantní rozdíl, i když se ženy v druhém případě věnují dětem a domácnosti v procentuálním vyjádření relativně více.

U **manželských a nesezdaných párů** se míra účasti partnerů na běžných činnostech **prakticky neliší**. Signifikantní diference byly zjištěny jen při trávení volného času s dětmi, kdy se nesezdaní muži věnují dětem v jejich volnu relativně méně (31% podíl, medián 30 %) než muži žijící v manželství (37% podíl, medián 40 %). Naproti tomu má v nesezdaném soužití větší význam jiná osoba (což může být i bývalý partner ženy - otec dětí) - 28% podíl, resp. 20% podíl v manželství. V samotném manželství se jako signifikantní ukázal vliv délky jeho trvání na zapojení muže do starostí o domácnost (což může být nepřímo ovlivněné věkem dítěte). V manželství trvajícím 10 a více let je podíl muže na domácích pracích zhruba pětina, naproti tomu v manželství do 5 let se mužský podíl blíží k 15 %.

Nakolik koresponduje skutečné rozdělení rolí při péči o domácnost a děti mezi partnery s jejich představami, nelze z našich dat jednoznačně zjistit. Nicméně alespoň porovnáním faktického zatížení obou partnerů s mírou souhlasu s některými výroky, které se týkají vztahu zaměstnání a rodičovství, můžeme zjistit určité souvislosti. Např. téměř tři čtvrtiny dotázaných (a častěji mužů) určitě/spíše souhlasí s tím, že **„muž má vydělávat peníze a žena se starat o domácnost a o rodinu“**. Čím více se respondenti s tímto tvrzením ztotožňují, tím nižší je i procentuální podíl muže na zabezpečení péče o malé děti. Ještě výraznější rozdíl vzniká, odpovídá-li takto muž [pozn. 35]. Podobná, i když logicky opačná závislost se prokázala na základě výroku **„je v pořádku, když muž pečuje doma o děti a žena chodí do práce“**, se kterým nesouhlasí zhruba dvě třetiny dotázaných. Čím větší míra souhlasu byla s daným výrokiem vyjadřována, tím vyšší byla ve skutečnosti míra zapojení muže jak do starostí o běžný chod domácnosti, tak při zabezpečování malých dětí [pozn. 36]. Z uvedených příkladů vyplývá, že v relativně nízké míře účasti mužů na péči o domácnost a malé děti se odráží stále převažující tradiční vnímání rozdělení rolí mezi muže a ženy.

Míra souhlasu či nesouhlasu s těmito výroky značně souvisí s nejvyšším dokončeným **vzděláním** respondenta. **Zastánci tradičního rozdělení rolí** v rodině jsou přitom **převážně respondenti (ženy) se základním vzděláním a bez maturity** a nejméně často naopak

vysokoškoláci. Zatímco však na úrovni postojové je významný vliv vzdělání zřejmý, ve skutečné dělbě jednotlivých činností mezi partnery se v našem šetření neprokázal.

Souhlas s určitým **podílem prarodičů na výchově dětí** [pozn. 37] nebyl již tak vyhraněný - tři čtvrtiny dotázaných s tím spíše souhlasí a nebo spíše nesouhlasí. Z hlediska míry souhlasu s pomocí od prarodičů a skutečnou výpomocí od jiné osoby byly zjištěny signifikantní rozdíly v případě zabezpečení malých dětí a času věnovaného volnočasovým aktivitám dětí. Pokud se tedy jiná osoba (a nemusí to vždy být prarodiče) podílí na jmenovaných aktivitách, respondenti s daným výrokiem spíše souhlasí, a naopak.

Na důležitosti finančního spoluzajištění rodiny oběma partnery se shodne naprostá většina respondentů. 91 % dotázaných určitě/spíše souhlasí s tím, že by „**do rodinného rozpočtu měli přispívat muž i žena**“. Požadavek na dvojí úlohu ženy - v rodinné i pracovní sféře - je tak stále velmi výrazný. Pozitivním signálem však může být relativně vyšší míra účasti muže na péči o domácnost a děti v případě souhlasu s tímto výrokiem.

Situace **neúplných rodin** z hlediska rozdělení činností v domácnosti je od těch úplných logicky zcela odlišná. Leží péče o domácnost a děti převážnou měrou na pečujícím rodiči nebo je nepřítomnost partnera nahrazena pomocí od jiné osoby? Vzhledem k tomu, že samoživitelé žijí mnohem častěji než úplné rodiny se svými rodiči, příp. s jinými příbuznými ve společné domácnosti, můžeme **zvýšený podíl jiných osob** na zabezpečení péče o děti i domácnost očekávat. V některých případech se však na péči o děti mohou účastnit i bývalí partneři - určitý podíl partnera uvedla zhruba 4 % žen, a to při činnostech spojených s volným časem dětí. Není však vyloučeno, že bývalý partner, příp. otec dítěte může být zahrnut i v kategorii „jiná osoba“.

Jiná osoba pomáhá osamělému rodiči podle očekávání **mnohem častěji než rodičům z úplných rodin**, a to přibližně čtvrtině až polovině samoživitelů (viz tabulka 5.4.). Pomoc další osoby využívají častěji a ve vyšší míře muži [pozn. 38] než ženy, a to převážně při starostech o běžný chod domácnosti a péči o malé děti. Přesto v průměru téměř každý druhý osamělý otec (44 %) o své dítě (děti) pečuje zcela samostatně, u žen je tento podíl vyšší (61 %). **Význam jiné osoby, a zejména rodičů**, dokreslují odpovědi na otázku, zda rodiče pomáhají respondentům s péčí o děti (konkrétně s doprovázením dětí do/ze školy či školky, pohlídním v době nemoci nebo v případě respondentových pracovních povinností, o víkendech či o prázdninách), neboť osamělí rodiče častěji volí možnost „pravidelně, vždy, je-li to třeba“. Pravděpodobnost pomoci od jiné osoby se dále zvyšuje, pokud se respondenti plně ztotožňují s výrokiem, že „na výchově dětí se mají podílet i prarodiče“.

T a b u l k a 5.4 Průměrný podíl rodiče-samoživitele a jiných osob na vybraných činnostech, neúplné rodiny, v %

	podíl jiné osoby = 0			podíl jiné osoby > 0			
	rodič	N	% z NUR	rodič	jiná osoba	N	% z NUR
domácí práce	100,0	127	63	51,5	48,5	76	37
péče o malé děti	100,0	113	57	59,8	40,2	84	43
příprava do školy	100,0	84	73	63,1	36,9	31	27
volný čas dětí ¹⁾	100,0	97	49	64,9	34,4	101	51

Pozn.: 1) dopočet do 100 % znamená podíl partnera; NUR = neúplná rodina

Neúplné rodiny jsou z 86 % jednoduché, průměrný věk dítěte dosahuje 6 let. Závislost existence spoluúčasti jiné osoby na počtu dětí v rodině se neprokázala. Statisticky významné rozdíly byly zjištěny pouze podle věku dítěte při péči o malé děti a běžný provoz domácnosti, kdy je **pomoc někoho jiného využívána spíše u menších dětí**. Jinými slovy, navštěvuje-li dítě mateřskou či základní školu, rodič zvládá danou péči spíše sám bez pomoci další osoby.

Čas věnovaný výdělečné činnosti, domácnosti a dětem

Procentuální vyjádření míry zapojení partnerů (v úplných rodinách) do péče o domácnost a děti lze doplnit absolutním počtem hodin věnovaným těmto činnostem. V šetření HRZ05 jsme zjišťovali „kolik hodin v průměru týdně věnuje respondent a partner a) svému zaměstnání, příp. další výdělečné činnosti, b) domácím pracím a c) společným činnostem s dítětem (dětmi), a to zvlášť ve všední dny a o sobotách a nedělích“ [pozn. 39]. Podle dosavadních zjištění lze očekávat, že časové relace mužů a žen se budou lišit, přičemž u mužů můžeme předpokládat vyšší časové zatížení v oblasti zaměstnání, u žen naopak v případě péče o domácnost a děti. Dále budeme ověřovat hypotézu, zda se s rostoucím časem věnovaným placené práci snižuje čas trávený prací v domácnosti.

Muži i (mnohem více) ženy mají nejčastěji osmihodinovou [pozn. 40] pracovní dobu (43 %, resp. 67 %). Delší doba strávená v zaměstnání či podnikání je typická spíše pro muže: 26 % mužů (3 % žen) pracuje 10 hodin denně a 9 % mužů (1 % žen) až 12 hodin denně. Muži jsou oproti ženám každý den v práci v průměru o jednu hodinu déle (9,1, resp. 8,2 hodin).

Relativně nízkou míru účasti mužů na péči o děti a zejména na běžném provozu domácnosti dokládají i údaje v tabulce 5.5. Zhruba **80 %** (z uvedeného) času věnují **muži ve všední dny** svému **zaměstnání či podnikání**. A čím vyšší relativní počet hodin jim zabere zaměstnání, tím méně se ve skutečnosti (v procentuálním vyjádření) podílejí na péči o domácnost. Pracujícím **ženám** zabírá zaměstnání jen necelé **dvě třetiny času**, ten zbývající pak relativně rovnoměrně rozděluje mezi děti a domácnost. Pokud pracuje pouze muž, jeho časové relace se příliš nezmění, ženy však tráví péčí o domácnost a děti relativně více (a poměrně srovnatelně) času, i když o víkendu se snaží věnovat více dětem. Také **muži tráví přes víkend mnohem více času s dětmi** (a téměř stejně jako ženy - zhruba polovinu), **více se zapojují i do běžných domácích prací**. Na zaměstnání si ponechávají přibližně čtvrtinu až pětinu víkendového času [pozn. 41], více pak ti, jejichž partnerka nemá stálé zaměstnání a pečují doma o děti. Uvažujeme-li pouze muže, kteří pracují i o víkendu, získáváme poněkud odlišné relace: zhruba polovina jejich času nenáleží již dětem, ale právě práci, dětem věnují přibližně třetinu času a ten zbývající pomáhají s domácími pracemi.

T a b u l k a 5.5 Rozložení času mužů a žen mezi zaměstnání, domácí práce a děti, ve všední dny a o víkendu, v závislosti na pracovní aktivitě partnerů, úplné rodiny, v %

	muži			ženy		
	zaměstnání	domácnost	děti	zaměstnání	domácnost	děti
všední dny						
celkem	78,4	8,4	13,2	30,1	35,0	34,9
pracují muž i žena	79,8	8,6	11,6	64,3	18,6	17,1
pracuje jen muž	81,2	7,0	11,8	3,2 ¹⁾	47,9	48,9
víkend						
celkem	22,5	25,0	52,5	4,1	42,7	53,2
pracují muž i žena	18,8	27,1	54,1	7,4	41,7	50,9
pracuje jen muž	26,0	23,1	50,9	1,6 ¹⁾	43,5	55,0

Pozn.: 1) ženy převážně na rodičovské dovolené a/nebo pobírající rodičovský příspěvek, které při péči o dítě vykonávají nějakou výdělečnou činnost (nejčastěji na částečný úvazek nebo formou příležitostných výdělků)

Relativní čas strávený ve všední dny výdělečnou činností ve vztahu k času věnovanému domácnosti a dětem je významně ovlivněn **počtem dětí** v rodině. Signifikance se však prokázala pouze u žen. Zatímco časové relace mužů se s počtem dětí prakticky nemění, relativně méně času stráveného ženami v zaměstnání je kompenzováno časem určeným na chod domácnosti. S rostoucím počtem dětí totiž ženy spíše nepracují, ale více pečují o domácnost. Relativní čas vyhrazený dětem zůstává na stejné úrovni. Podobně také **věk dítěte**

ovlivňuje časový rozvrh pouze u žen. Se zvyšujícím se věkem nejstaršího dítěte ženy tráví relativně více času svou výdělečnou činností, a to na úkor domácích prací i společných činností s dětmi. Pracují-li oba rodiče, nemá věk nejstaršího dítěte žádný vliv na časové rozložení, pracuje-li však pouze muž, čas určený ženou na domácí práce se zvyšuje s věkem dítěte v neprospěch času věnovanému dětem.

Dosažené **vzdělání** rodičů významně neovlivňuje čas věnovaný společným činnostem s dětmi. Potvrdila se však hypotéza, že rodiče s vyšším vzděláním tráví relativně více času svou výdělečnou činností a naproti tomu méně času domácími pracemi.

Časové rozložení aktivit věnovaných pracovní činnosti, domácnosti a dětem se liší podle úplnosti rodiny i podle pohlaví. Výdělečně činný otec samoživitel tráví nejvíce času opět prací, i když v relativně menší míře než muž z úplné rodiny (69 % vs. 81 %), zbývající čas pak obdobně dělí na péči o děti a domácnost, která mu však zabírá až dvakrát více času (15 % vs. 8 %). Víkend patří hlavně dětem, víc jak třetinu času se muž zabývá domácími pracemi. Významné rozdíly se podobně jako v úplných rodinách projevují i u žen samoživitelek v závislosti na jejich pracovní aktivitě. Ve všední dny jsou dvě třetiny času osamělých matek určeny zaměstnání, zbylý čas je rozdělen na domácnost a děti. Pokud se starají doma o děti, příp. jsou nezaměstnané a vykonávají nějakou činnost pouze příležitostně, věnují se převážně dětem. Přesto i zde existují diference mezi rozložením času osamělých žen ve srovnání s ženami žijícími s partnerem. Signifikantní odchylky jsou zřejmé z tabulky 5.6.

T a b u l k a 5.6 Rozložení času mužů a žen mezi zaměstnání, domácí práce a děti, ve všední dny a o víkendu, podle úplnosti rodiny (řádkové relativní četnosti, v %)

	typ rodiny	všední dny				víkend			
		zaměstnání	domácnost	děti	N	zaměstnání	domácnost	děti	N
muž pracuje	UR	80,6	7,7	11,7	931	23,0	24,8	52,2	906
	NUR	69,3	15,3	15,4	26	15,1	35,6	49,3	25
žena pracuje	UR	64,3	18,6	17,1	406	7,4	41,7	50,9	386
	NUR	67,7	15,9	16,4	115	6,8	39,8	53,4	110
žena nepracuje	UR	3,2	47,9	48,9	520	1,6	43,5	55,0	518
	NUR	3,0	44,5	52,5	64	1,4	37,6	61,0	64

Pozn.: UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Z hlediska **velikosti místa bydliště** věnují muži více času své výdělečně činnosti spíše ve větších městech, a to na úkor času stráveného domácími pracemi (především ve městech nad 20 tis. obyvatel) i společnými činnostmi s dětmi (hlavně ve městech nad 100 tis. obyvatel). To platí jak ve všední dny, tak i o víkendu, i když relativní čas mužů strávený s dětmi o víkendu se již podle velikosti obce prakticky nediferencuje. V případě žen se signifikantní vliv velikosti místa bydliště prokázal pouze u relativního času věnovaného domácnosti - relativně více hodin stráví domácími pracemi ženy v menších městech a na vesnici. Přes víkend je navíc toto relativní snížení (spojené s rostoucí velikostí obce) kompenzováno delší dobou věnovanou dětem.

Subjektivní zvládání rodinných a pracovních povinností a příčiny napětí mezi nimi

Čas strávený v zaměstnání či podnikání v relaci k času věnovanému dětem, příp. domácnosti, je chápán velmi individuálně a může být z různých důvodů vnímán jako více či méně konfliktní. Nakolik respondenti našeho šetření *zvládají své rodinné a pracovní povinnosti* [pozn. 42] a jaké faktory ovlivňují pocit jejich (bez)problémového sladění? Pociťují samoživitelé/ky (větší či častěji) problémy s jejich sladěním než představitelé úplných rodin?

Většina dotázaných z *úplných rodin* zvládá pracovní i rodinnou zátěž bez větších problémů, další čtvrtina pak kvůli práci „ochuzuje“ rodinu. Obojí tak napůl zvládají v každé sedmé rodině. Významným diferencujícím faktorem se podle očekávání ukázalo pohlaví [pozn.

43] (viz tabulka 5.7). **Ženy častěji než muži nemají problém zvládnout práci i rodinu**, na druhou stranu však téměř dvakrát častěji (17 % vs. 9 %) dokáží sladit obojí jen napůl. Naopak až **třetina mužů dobře zvládá pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny**. Délka pracovního úvazku významně neovlivňuje sladění práce a rodiny, i když ženy zaměstnané na zkrácený úvazek (ve srovnání s ženami na plný úvazek) častěji zvládají obojí bez problémů a dále rodinnou zátěž na úkor práce. Naproti tomu v menší míře uvádějí, že zvládnou obojí tak napůl.

V *neúplných rodinách* se rozdílné odpovědi mužů a žen neprokázaly jako významné odlišnosti však najdeme v celkové komparaci s rodiči z úplných rodin, jak je zřejmé z tabulky 5.7. **Osamělým rodičům činí sladění práce a rodiny větší problémy** - v menší míře dokáží sladit obojí zátěž bez větších problémů a naopak mnohem častěji zvládají práci a rodinu tak napůl. Relativně častěji jsou schopni zvládnout rodinu, ale na úkor práce. Na druhou stranu respondenti z úplných rodin spíše zvládají pracovní povinnosti, ale na úkor rodiny (především muži). Větší starost o domácnost a děti tak leží hlavně na jejich partnerkách, kdežto osamělému rodiči, který kvůli pracovnímu vytížení dost dobře nezvládá rodinné povinnosti, právě velmi často s touto péčí vypomáhá jiná osoba.

T a b u l k a 5.7 Zvládání rodinných a pracovních povinností podle pohlaví a podle úplnosti rodiny (řádkové relativní četnosti, v %)

	obojí zvládám bez větších problémů	dobře zvládám práci na úkor rodiny	dobře zvládám rodinu na úkor práce	zvládám obojí tak napůl	mám problémy v práci i v rodině	N
muži (UR)	52,8	34,5	1,4	9,3	2,1	290
ženy (UR)	63,5	14,7	2,9	17,3	1,6	312
celkem UR	58,3	24,3	2,2	13,5	1,8	602
celkem NUR	43,5	16,3	6,8	29,3	4,1	147

Pozn.: UR = úplná rodina, NUR = neúplná rodina

Vliv **vzdělání** respondenta na zvládání pracovní a rodinné zátěže neprokázal významné rozdíly, i když s vyšším vzděláním se častěji objevuje odpověď na lepší zvládání práce v neprospěch rodiny a méně často zvládání obojího tak napůl, a to u mužů i u žen. Častější upřednostňování práce na úkor rodiny u respondentů s vyšším vzděláním tak zřejmě souvisí s relativně delší dobou věnovanou výdělečné činnosti (oproti domácím pracím), jak bylo uvedeno v předchozí podkapitole.

Přestože skloubení pracovních a rodinných povinností můžeme v našem šetření považovat spíše za běžnou každodenní záležitost, na zvládání těchto činností se jako významné (pouze v úplných rodinách) ukázala také existence práce o sobotách a nedělích. Respondenti, kteří **pracují o víkendu** (tj. spíše muži), ať už v rámci běžné pracovní doby, ve formě přesčasů nebo si nosí práci domů, častěji uvádějí, že **dobře zvládají práci, ale právě na úkor rodiny** (31 % vs. 20 %). Naproti tomu těm, kteří přes víkend nepracují, spíše nečiní sladění práce a rodiny větší problémy (63 % vs. 51 %).

Z hlediska procentuálního rozdělení péče o děti a domácnost mezi partnery, příp. podle relace hodin strávených v práci vzhledem k času věnovanému domácím pracím a dětem, dále zjišťujeme, že **zvládá-li dotázaný dobře své pracovní záležitosti, ovšem na úkor rodiny, věnuje svému zaměstnání/podnikání také více času** (v relaci k péči o domácnost a děti). Především ženy se pak v tomto případě nepodílejí na zabezpečení běžného chodu domácnosti a péče o malé děti v takové míře. Na druhou stranu zvládání rodinných povinností v neprospěch práce znamená nižší podíl hodin strávených v práci na úkor času určenému domácnosti i dětem.

Na možnosti skloubení pracovních a rodinných záležitostí má rovněž vliv **postavení v zaměstnání**. Řídící a odborní pracovníci mnohem častěji lépe zvládají pracovní povinnosti, i když na úkor rodiny. Naopak kvalifikovaní či nekvalifikovaní dělníci, zemědělci a rolníci ve větší míře dokáží sladit obojí zátěž jen tak napůl, příp. mají problémy v práci i v rodině.

Pocit napětí mezi plněním rodinných a pracovních povinností již někdy **zažili spíše osamělí rodiče** (celkově 41 % vs. 28 %), přitom až 1/3 (1/4 v úplných rodinách) z těch, kterým se bez větších problémů daří sladit práci s rodinou. Mezi hlavními příčinami tohoto napětí převažovalo období, kdy jejich dítě (dětí) nastoupilo do mateřské nebo základní školy, dále (častá) nemocnost dítěte (dětí) a z různých důvodů nedostupná výpomoc od prarodičů (spíše v úplných rodinách). Napětí mezi prací a rodinou však někdy pocítili zejména rodiče, kteří dobře zvládají práci na úkor rodiny (53 % v úplných a 78 % v neúplných rodinách) a kteří zvládají obojí tak napůl nebo vůbec ne (61 %, resp. 73 %). Ti, kteří se **kvůli pracovním povinnostem tolik nevěnují své rodině**, k hlavním okolnostem způsobujícím napětí mezi těmito činnostmi častěji řadí právě **vysoké nároky v zaměstnání spolu s charakterem práce** (ve smyslu pracovní doby, místa pracoviště apod.). V úplných rodinách jim potíže činí také **zdravotní problémy** jiných členů rodiny (kromě dětí) vč. jich samotných. Naproti tomu samoživitelé navíc jako důvod zdůrazňují život bez partnera.

Konflikt mezi plněním rodinných a pracovních povinností někdy pocítily spíše ženy (43 %, resp. 31 % mužů [pozn. 44]). Signifikantní rozdíly mezi muži a ženami **odrážejí tradiční rozdělení rolí v rodině**. **Ženy** ve srovnání s muži spatřují hlavní důvody napětí v oblasti sladění práce a rodiny **při nástupu dítěte do mateřské či základní školy a při nemocnosti dítěte** (viz tabulka 5.8). Muži v těchto okolnostech v podstatě žádný problém nevidí, stejně jako v **malém či žádném podílu partnerky** na péči o domácnost a/nebo na výchově a péči o dítě (dětí) pro neochotu nebo pracovní zatížení. Zmiňovaný důvod logicky více zdůrazňují ženy, a to jako jeden z hlavních, ale i vedlejších. **Muži** spojují problematiku skloubení práce a rodiny spíše s pracovním prostředím, neboť na rozdíl od žen považují za hlavní příčinu tohoto napětí **charakter práce** (pracovní dobu apod.).

T a b u l k a 5.8 Nakolik byly následující okolnosti důvodem napětí mezi plněním pracovních a rodinných povinností podle pohlaví, úplné rodiny (řádkové relativní četnosti, v %)

okolnosti / důvody	muži			ženy		
	hlavní	vedlejší	nebyl	hlavní	vedlejší	nebyl
(častá) nemocnost dítěte	16,2	50,0	33,8	45,3	38,5	16,2
nástup dítěte do jeslí/MŠ	18,4	24,7	46,9	40,6	30,7	28,7
nástup dítěte do školy	30,6	41,7	27,8	50,0	29,2	20,8
malý/žádný podíl partnera	4,9	16,4	78,7	15,9	40,2	43,9
charakter práce	52,4	36,6	11,0	25,7	49,6	24,8
vysoké nároky v zaměstnání	50,0	39,5	10,5	39,5	45,6	14,9
zdravotní problémy jiného člena	29,0	26,1	44,9	29,9	27,6	42,5

Pozn.: N = respondenti, kteří v současnosti pracují (sladují práci a rodinu), bez těch, kteří neuvedli důležitost jednotlivých okolností, a těch, kterých se netýkaly;

Ženy, které jsou v současnosti zaměstnané nebo podnikají, někdy zažily napětí mezi rodinnými a pracovními povinnostmi v mnohem vyšší míře než ženy, které jsou nyní na mateřské či rodičovské dovolené, pobírají čtvrtým rokem rodičovský příspěvek a nebo jsou nezaměstnané - 47 % vs. 15 %. Přitom ženy, které nepracují, uvádějí mezi okolnostmi stojícími za tímto napětím hlavně nedostupnost vhodného zařízení pro péči o děti, charakter (pravděpodobně poslední) práce a malý či žádný podíl partnera na péči o domácnost a děti.

Nejvyšší dosažené **vzdělání** představuje další významný faktor ovlivňující pocit napětí mezi pracovní a rodinnou zátěží, a to především u žen. **Vysokoškolačky** ve srovnání s respondentkami se základním vzděláním a bez maturity téměř dvakrát **častěji pociťují napětí mezi prací a rodinou** (45 %, resp. 23 %). V uváděných okolnostech však již vzdělání nehraje důležitou roli. Určité diference vznikají i podle **velikosti obce**, kdy v nejmenších obcích do jednoho a do dvou tisíc obyvatel zažili napětí mezi prací a rodinou převážně osamělí rodiče (v průměru 47 % neúplných, resp. 24 % úplných rodin). Ve městech nad 100 tisíc obyvatel patří z hlediska důvodů napětí v oblasti sladění práce a rodiny k hlavním příčinám nedostupnost výpomoci od prarodičů.

V souvislosti s **věkem dítěte**, resp. návštěvou školského zařízení zjišťujeme signifikantní rozdíly v uváděných příčinách napětí. Je-li dítě v domácí péči, zdůrazňují rodiče nedostupnost vhodného zařízení pro péči o dítě, ženy navíc nedostatečnou míru pomoci od partnera. Pokud dítě navštěvuje mateřskou nebo základní školu, patří k zásadním důvodům napětí právě nástup do těchto zařízení (spíše u žen) a (častá) nemocnost dítěte. Muži k tomu ještě uvádějí zdravotní problémy jiného člena rodiny vč. jich samotných.

Obecně můžeme říci, že **míra zvládnutí rodinných a pracovních povinností souvisí s charakterem pracovní činnosti**, resp. **s pracovní dobou, existencí vedlejšího výdělků, prací o víkendu, náročností práce, dojížděnkou nebo místní i časovou flexibilitou práce**. Daří-li se respondentům zvládat pracovní a rodinnou zátěž bez větších problémů, mají častěji možnost uvolnit se v pracovní době na vyřizování rodinných apod. záležitostí, jejich práce tolik nevyžaduje vysoké psychické či fyzické vypětí a nemusejí pracovat o víkendu nebo nad oficiální pracovní dobu. Dobré zvládnutí pracovních povinností na úkor rodiny bývá naproti tomu spojeno ještě s nějakou vedlejší činností, s prací o víkendu či přesčasy, s denním dojížděním hodinu a více i s vyšším fyzickým či duševním pracovním vypětím. Zvládnutí rodinných záležitostí v neprospěch práce naopak umožňuje spíše pohyblivá či nepravidelná pracovní doba a/nebo práce z domova. Na druhou stranu nemožnost dohodnout se na vyhovujícím pracovním režimu, resp. neexistence pohyblivé pracovní doby, mívá za následek zvládnutí práce a rodiny jen tak napůl.

Určitá **vstřícnost zaměstnavatele vůči svým zaměstnancům** z hlediska vytvoření lepších podmínek pro sladění pracovních a rodinných povinností je zajisté úzce propojena se spokojeností zaměstnance. Relativně nejvyšší míra spokojenosti s pracovní dobou (úvazkem, flexibilitou), s poskytováním volna na rodinné záležitosti či s tím, jak zaměstnavatel zohledňuje potřeby zaměstnanců s malými dětmi, se odráží v téměř bezproblémovém sladění práce a rodiny. Se jmenovanými opatřeními jsou tito respondenti nejčastěji velmi nebo částečně spokojeni. Relativně spokojeni pak bývají ještě ti, kteří zvládají rodinnou zátěž na úkor práce, využívají-li možnosti pracovat na zkrácený úvazek. Zvládnutí práce v neprospěch rodiny, příp. problémy v obou oblastech reflektují vyšší nespokojenost s pracovními podmínkami nabízenými zaměstnavatelem. Respondenti, kterým se daří skloubit práci a rodinu tak napůl anebo vůbec ne, by pravděpodobně uvítali (chybějící) možnost pracovat doma nebo alespoň využít mimořádného pracovního volna pro rodinné záležitosti.

Spokojenost s různými aspekty zaměstnání s ohledem na rodinné povinnosti

Při sledování různých aspektů souvisejících s otázkou harmonizace rodinného a pracovního života hraje důležitou roli jak situace v rodině, tak i na pracovišti. Rodičům v zaměstnaneckém poměru [pozn. 45] byly proto položeny otázky po konkrétních nástrojích a prostředcích sladění pracovního a rodinného života v jejich současném zaměstnání. Zjišťována byla také míra spokojenosti s vybranými otázkami týkajícími se zaměstnání, ovšem primárně hodnocenými z hlediska povinností jedince ke svým dětem a rodině [pozn. 46].

Při posuzování takových položek, jakými jsou poskytování volna na rodinné záležitosti, zohledňování potřeb rodičů malých dětí ze strany zaměstnavatele či délka pracovní

doby v souvislosti s rodičovskými povinnostmi respondentů, se muži v míře spokojenosti či nespokojenosti nijak výrazně nelišili od žen. Podstatnější než genderové hledisko je nejvyšší dokončené vzdělání dotázaných a s ním úzce související charakter zaměstnání. Zcela logicky se míra spokojenosti s dotazovanými oblastmi zvyšuje spolu s rostoucím vzděláním a s podílem na řízení. Není překvapující, že s pracovní dobou jsou více spokojeni lidé s maturitou a vysokoškoláci oproti lidem se základním vzděláním či vyučeným a řídicí pracovníci oproti lidem pracujícím manuálně. S rostoucím vzděláním a vyšším postavením v zaměstnání se totiž spíše rozšiřují možnosti využívat v praxi různé úpravy pracovního úvazku či flexibilitu pracovní doby. Tyto možnosti jsou, vedle významu připisovaného rozdělení rolí v rodině mezi partnery, často vnímány rodiči (především muži) jako klíčové při otázkách sladování pracovní a rodinné sféry [pozn. 47].

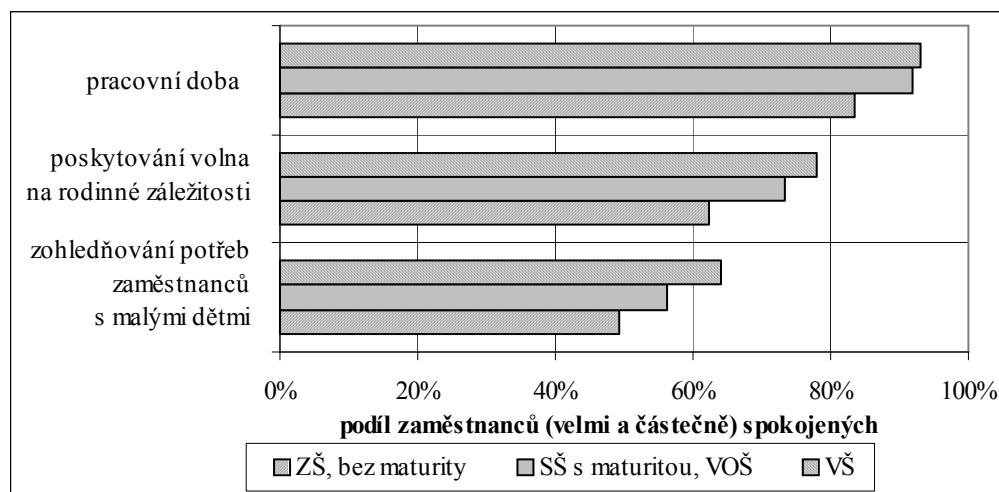
Se svojí **pracovní dobou**, zohlední-li se takové položky jako pracovní úvazek, flexibilita apod., je velmi spokojeno 48 % vysokoškoláků, ovšem pouze 24 % lidí se základním vzděláním. Signifikantní odlišnosti podle vzdělání jsou patrné především u zaměstnaných matek, mezi kterými je s pracovní dobou spokojeno (velmi nebo částečně) 85 % žen bez maturity, ale 94 % středoškolaček, absolventek vyšších odborných škol a vysokoškolaček. U mužů nejsou v závislosti na výši ukončeného vzdělání patrné rozdíly. Z hlediska postavení v zaměstnání jsou s pracovní dobou nejčastěji nespokojeni zaměstnanci/kyně manuálně pracující v obchodě či službách, kvalifikovaní/é a nekvalifikovaní/é dělníci/dělnice (v 14 % případů). Naopak řídicí a odborní/é pracovníci/ice jsou nespokojeni pouze v 6 % případů.

S poskytováním mimořádného volna na rodinné záležitosti vzhledem k povinnostem rodičů vůči svým dětem, jako například v případě návštěvy u lékaře či péče o děti, kterého se zaměstnancům/kyním ze strany svých zaměstnavatelů dostává, jsou častěji spokojeni lidé vysokoškolsky a středoškolsky vzdělání (78 %, resp. 74 %). Naopak rodiče se základním vzděláním nebo bez maturity jsou častěji nespokojeni s možností využívat toto volno (nespokojeni v 38 % případů oproti 22 % nespokojených vysokoškoláků). V této otázce se míra spokojenosti v závislosti na vzdělání mezi muži a ženami neliší. Avšak paradoxně právě ženy s nejnižším dosaženým vzděláním, nejčastěji nespokojené s možností využívat mimořádné pracovní volno na obstarání rodinných záležitostí, je ze všech vzdělanostních kategorií čerpají nejčastěji. Již středoškolačky uvádějí podstatně méně často, že by tuto možnost využívaly.

Míře spokojenosti související se vzděláním (viz graf 5.1) odpovídá také rozložení kladných odpovědí v jednotlivých hierarchicky členěných skupinách podle charakteru zaměstnání. Muži zastávající řídicí pozice a ženy pracující v administrativě, vychovatelé či techničtí pracovníci jsou s poskytovaným volnem na rodinné záležitosti častěji spokojeni (shodně v 83 % případů) než manuálně pracující (59 % v případě manuálně pracujících mužů, 64 % u žen).

Respondenti, muži i ženy, kteří mají ve svém zaměstnání možnost čerpat mimořádné pracovní volno na rodinné záležitosti, i když ji v současnosti nemusí nutně sami využívat, jsou na rozdíl od těch, jimž podle jejich vlastních slov zaměstnavatel tuto možnost neposkytuje, častěji s poskytováním této zaměstnanecké výhody spokojeni.

Graf 5.1 Podíl zaměstnanců (mužů i žen) spokojených s uvedenými charakteristikami vzhledem k jejich povinnostem vůči dětem a rodině, v %

Také se **zohledňováním potřeb zaměstnanců/zaměstnankyň s malými dětmi** ze strany zaměstnavatele jsou nejvíce spokojeni vysokoškoláci. Spokojeno jich je téměř 64 % oproti 49 % lidí bez maturity. Mezi manuálně pracujícími ve službách a obchodu a kvalifikovanými i nekvalifikovanými dělníky/dělnicemi je se zohledňováním potřeb rodičů malých dětí spokojena pouze necelá polovina respondentů (49 %). Naopak mezi řídicími a odbornými pracovníky/cemi je to o 13 procentních bodů více.

Obecně jsou tedy jak muži, tak ženy ve svém zaměstnání spíše spokojeni s vybranými analyzovanými aspekty, které jim mohou usnadnit sladění rodinného a pracovního života. Nejvíce rodiče [pozn. 48] udávají, že jsou spokojeni se svojí pracovní dobou (87 % mužů a 91 % žen, velmi spokojeno je 29 %, resp. 34 %). Relativně nejméně jsou z hlediska harmonizace práce a rodiny spokojeni s tím, jak zaměstnavatel zohledňuje potřeby svých zaměstnanců a zaměstnankyň s malými dětmi (částečně spokojeno 40 % mužů a 42 % žen, velmi spokojeno pouze 10 % mužů a 15 % žen).

5.2 Konkrétní nástroje harmonizace pracovního a rodinného života

Míra spokojenosti zaměstnanců při hodnocení různých způsobů, kterými je v zaměstnání usnadňováno plnění jejich rodinných povinností, souvisí pochopitelně s tím, vychází-li zaměstnavatel či nadřízený vstříc rodičům s dětmi v oblasti sladění obou rolí - zaměstnanecké a rodičovské. Z výzkumů vyplývá [pozn. 49], že v pracovní sféře se jako nejpřínosnější pro zvládnutí práce a rodiny jeví volná pracovní doba. Zároveň se ale více jak polovina ekonomicky aktivních respondentů domnívala, že zavedení tohoto opatření na jejich pracovišti není možné. Podobně by řada rodičů uvítala možnost pracovat doma, ale zároveň si 70 % ekonomicky aktivních myslí, že zavedení tohoto opatření není v jejich zaměstnání reálné. Více než polovina zaměstnanců by také uvítala ochotu vedení dohodnout se na možných změnách v pracovním tempu, v pracovní náplni apod.

Mezi nejčastější opatření podporující sladění pracovního a rodinného života je v českých podnicích řazena práce na zkrácený úvazek (podle výsledků CVVM ve vyjádření ekonomicky aktivních osob se s touto možností setkává 29 % zaměstnanců). Dále v podnicích existuje možnost sdílet pracovní místo s další osobou a volná pracovní doba, kterou si zaměstnanec určuje sám - tyto dvě možnosti uvedla přibližně pětina ekonomicky aktivních. Práce z domova a mimořádné pracovní volno existovalo na pracovišti pouze u desetiny ekonomicky aktivních respondentů a s hlídáním dětí na pracovišti se setkala pouze 2 % lidí [Horáková, 2004: 10-11].

Ve výzkumu HRZ05 byli zaměstnaní rodiče dotázáni nejen na to, zda mají na pracovišti možnost využívat jednotlivá opatření pro sladění pracovních a rodinných povinností, ale také na to, zda je sami reálně využívají [pozn. 50].

Nejvíce mužů a žen (necelá třetina) využívá možnosti čerpat mimořádné pracovní volno pro zajištění rodinných záležitostí (viz tabulka 5.9). Dále zhruba 20 % rodičů využívá podpory ze strany zaměstnavatele ve studiu a ve zvyšování své kvalifikace. Naproti tomu hlídání dětí na pracovišti (například formou závodních jeslí, školek) či čerpání příspěvků od zaměstnavatele na hlídání dětí využívá pouze velmi nízké procento rodičů. Více než 84 % rodičů v případě příspěvků na hlídání a 95 % v případě hlídání dětí na pracovišti tuto možnost ve svém zaměstnání vůbec nemá. Opatření, která nějakým způsobem umožňují upravit dobu či místo vykonávání práce, využívají o něco častěji ženy než muži, signifikantní rozdíly mezi oběma pohlavími jsou však pouze v zastoupení rodičů zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek. Otcové v našem šetření využívali možnosti pracovat na zkrácený úvazek pouze v necelých 4 % případech, oproti tomu matky v 17 %. Oba dva údaje jsou tak vyšší než podíl těch, kteří jako své současné sociálně ekonomické postavení uvedli, že jsou zaměstnaní na zkrácený úvazek. Diference vyplývá jednak z toho, že sociálně ekonomické postavení bylo zjišťováno podle hlavního zaměstnání a také z toho, že za zkrácený úvazek bylo v otázce na socioekonomické postavení bráno méně než 30 hodin týdně. Odchylka je z části způsobena také tím, že procenta jsou vypočítávána ze zaměstnaných rodičů, kteří otázku zodpověděli a neuvědli, že se jich daná možnost netýká.

Ač by v současné české společnosti byla výraznější možnost zkrácení pracovní doby relativně vítána, a to především ženami, existuje nesoulad mezi preferencí a skutečností. Ve stávajících podmínkách je jak pro ženy, tak pro muže obtížné a především nevýhodné pracovat na zkrácený pracovní úvazek. Podle propočtů je zkrácená ekonomická aktivita méně výhodná než plná neaktivita [Národní zpráva o rodině, 2004: 147]. Kratší úvazky představují také riziko pro kvalifikovanou pracovní sílu, neboť může být díky nim zpomalen pracovní postup nebo úplně zastaven profesní růst zaměstnance/zaměstnankyně. Práce na zkrácený úvazek vyhovuje ženám jako pečujícím osobám, nikoliv však jako osobám s určitými předpoklady pro výkon náročných prací [Krause a kol., 2004: 32].

T a b u l k a 5.9 Jakým způsobem vychází zaměstnavatel vstříc rodičům v oblasti sladování rodinných a pracovních povinností, v %

opatření	mám možnost a využívám	mám možnost a nevyžívám	nemám možnost	N
muži				
zkrácený pracovní úvazek	3,8	25,5	70,7	184
mimořádné pracovní volno (pro rodin. záležitosti)	28,3	35,4	36,3	237
možnost pracovat doma	3,5	3,5	93,0	171
možnost volby pracovní směny	12,8	9,9	77,3	203
hlídání dětí na pracovišti	1,2	2,3	96,5	171
příspěvky na hlídání dětí	5,1	13,3	81,5	195
podpora studia, zvyšování kvalifikace	21,2	25,9	52,9	212
ženy				
zkrácený pracovní úvazek	16,8	32,7	50,5	303
mimořádné pracovní volno (pro rodin. záležitosti)	32,4	28,4	39,5	339
možnost pracovat doma	7,0	5,0	88,0	242
možnost volby pracovní směny	17,6	12,1	70,3	273
hlídání dětí na pracovišti	1,6	4,5	93,9	247
příspěvky na hlídání dětí	5,6	8,5	85,9	284
podpora studia, zvyšování kvalifikace	19,1	21,3	59,6	282

Pozn.: Procenta počítána za respondenty v zaměstnaneckém poměru, nezahrnují ty, jichž se konkrétní možnost podle jejich slov netýká.

Z tabulky 5.9 dále vyplývá, že muži častěji než ženy uvádějí, že ve svém zaměstnání vůbec možnost pracovat na částečný úvazek nemají (71 % mužů oproti 51 % žen). Muži také častěji nečerpají mimořádné pracovní volno na rodinné záležitosti, i když takováto možnost v jejich zaměstnání existuje. Tradičně tedy obstarává takové věci jako kontroly s dětmi u lékaře či péče o děti spíše žena.

V udávané možnosti/nemožnosti využívání různých opatření a její realizaci se tedy dotazované ženy a muži liší pouze pokud jde o zkrácený pracovní úvazek. V možnosti využívat, potažmo ve skutečném využívání ostatních zkoumaných opatření není mezi zaměstnanci a zaměstnankyněmi rozdíl. Obecně platí, že více než tři čtvrtiny z nich ve svém zaměstnání možnost využívání ostatních prostředků usnadňujících sladování profesních a rodinných rolí vůbec nemají.

Ne každé zaměstnání však svým charakterem umožňuje, aby zaměstnavatel ve svém podniku poskytoval rodičům menších dětí některá ze sledovaných opatření, např. možnost pracovat doma nebo možnost zvolit si pracovní směnu. Možnost pracovat doma se netýká 34 % zaměstnanců a možnost volby pracovní směny 24 % zaměstnanců (obě hodnoty bez signifikantního rozdílu mezi muži a ženami). Zkrácený úvazek na pracovišti se netýká 23 % zaměstnaných respondentů, přičemž častěji se s tímto tvrzením setkáváme u mužů (31 % oproti 16 % u žen).

Práce doma nebo z domova je v dnešní době často umožňována rozvinutými informačními technologiemi a využívají ji tak spíše lidé s vysokou kvalifikací a odpovídajícím postavením v zaměstnání. Dokládá to i skutečnost, že právě lidé bez maturity a manuálně pracující nejčastěji uváděli, že se jich tato možnost v podniku, ve kterém pracují, vůbec netýká (40 % zaměstnanců, kteří na otázku odpověděli, bez rozdílu podle pohlaví). Z vysokoškolsky vzdělaných tak odpovědělo 23 %, mezi řídicími a odbornými pracovníky je to 30 %.

Ovšem také mezi těmi, jimž charakter jejich zaměstnání apriori nevylučuje možnost zavedení a využívání jednotlivých opatření napomáhajících při zvládnutí rodinných a pracovních povinností, existují z hlediska dosaženého vzdělání a postavení v zaměstnání

rozdíly v tom, jakým způsobem jim zaměstnavatel vychází vstříc. **Možnosti pracovat doma** častěji využívají vysokoškolsky vzdělaní lidé (14 %) oproti zaměstnancům se základním vzděláním nebo bez maturity (2 %). Tito naopak nejčastěji uvádějí, že vůbec nemají možnost toto opatření využívat (v 96 % [pozn. 51] oproti 78 % vysokoškoláků). Také řídicí a odborní pracovníci mají oproti manuálně pracujícím častěji možnost vzít si práci domů a také toho častěji využívají (9 % oproti 2 % zaměstnanců pracujících manuálně).

Mimořádné pracovní volno pro rodinné záležitosti využívají častěji ženy s nízkým dokončeným vzděláním (41 %) než středoškolačky a vysokoškolačky (28 %, resp. 29 %). Obdobné rozložení vidíme podle postavení v zaměstnání. Zmíněné opatření využívá 39 % manuálně pracujících matek, kdežto pouze 19 % žen v řídicích funkcích či odborných pracovníc. Ty také ve zvýšené míře toto opatření nevyužívají, přestože jej podle svých slov využívat mohou (43 % oproti 18 % v případě manuálně pracujících). U mužů se podíl těch, kteří mimořádné volno využívají, neliší ani v závislosti na vzdělání ani podle postavení v zaměstnání. V průměru 28 % mužů toto volno čerpá, 36 % nečerpá a 36 % uvádí, že k jeho čerpání vůbec nemá možnost.

Manuálně pracující zaměstnanci častěji než ostatní kategorie zaměstnanců uvádějí, že nemají možnost dostávat od svého zaměstnavatele **příspěvky na hlídání dětí** jinou osobou nebo institucí ani jim není nabízena **organizace** (anebo příspěvek na ni) **prázdninových pobytů** pro jejich děti (90 % oproti 76 % řídicích pracovníků). Zaměstnanci/kyně v řídicích či odborných pozicích naopak častěji (17 %) nevyužívají této možnosti, která je jim však ze strany zaměstnavatele nabízena.

Podporu studia a zvyšování kvalifikace umožňuje zaměstnavatel nejvíce vysokoškolsky vzdělaným lidem a tito ji také nejčastěji využívají (49 % vysokoškolaček a 48 % vysokoškoláků). Naopak nejméně se s možností zvýšit si kvalifikaci ve svém zaměstnání setkávají lidé bez maturity, neboť 75 % mužů a 86 % žen v této vzdělanostní skupině uvádí, že k tomuto nemají možnost. Také řídicí a odborní pracovníci využívají možnosti dalšího vzdělávání více než lidé pracující na nižších pozicích (41 % mužů a 44 % žen oproti 7 %, resp. 1 % u manuálně pracujících).

Ve výzkumu CVVM [pozn. 52] se neprokázala obecnější tendence v závislosti na sektoru, ve kterém je respondent zaměstnán, vyskytly se jen dílčí odlišnosti. Možnost volné pracovní doby na pracovišti potvrdilo pouze 13 % pracovníků veřejného či státního sektoru, ale již asi čtvrtina pracovníků ostatních typů podniků. Možnost jejího zavedení pak častěji považovali za nereálné zaměstnání ve státním či veřejném sektoru (uvedlo 60 %) než pracovníci firem soukromých nebo smíšených - zčásti soukromých, zčásti státních (kolem 50 %). Poskytování mimořádného pracovního volna je podle získaných výsledků obvyklejší ve smíšených firmách (21 %, jinde kolem 10 %). V ostatních typech podniků považují zavedení takové praxe častěji za nereálné (43 %, ve smíšených 35 %).

Také ve výzkumu HRZ05 byli zaměstnanci dotázáni na to, jaká další opatření by podle nich bylo možné v podniku zavést [pozn. 53]. Ze všech vyřčených opatření na podporu sladování rodinného a pracovního života, která by podle názoru rodičů šla reálně zavést, se nejčastěji vyskytovalo pořádání nebo alespoň příspěvek na prázdninové pobyty dětí (22 %), mimořádné pracovní volno (18 %) a pohyblivá pracovní doba (16 %). Jako nejméně pravděpodobné se naopak ukazuje zavedení některé z forem hlídání dětí na pracovišti a možnost pracovat doma, což jsou dvě opatření, která jsou zároveň velmi málo reálně využívána. Málo respondentů také zmiňovalo možnost zavedení zkráceného pracovního úvazku, neznamená to však, že by toto opatření nepovažovali za důležité a spíše nereálné z hlediska zavádění. Odpovědi na tuto otázku totiž do značné míry souvisejí s předešlou otázkou zjišťující reálné poskytování a využívání jednotlivých opatření. Zkrácený pracovní úvazek totiž patří k těm poměrně dostupným opatřením a je také relativně často využíván (především zaměstnanými matkami, viz tabulka 5.9). Naopak opatření, která byla nejčastěji

z předložené nabídky vybírána jakožto realizovatelná v konkrétních podnicích, jsou často ta, která jsou reálně respondentům nabízena pouze zřídka kdy (otázky prázdninových pobytů dětí, pohyblivá pracovní doba či finanční příspěvky na zabezpečení hlídání dětí).

T a b u l k a 5.10 Opatření na podporu harmonizace pracovních a rodinných povinností, která by mohl zaměstnavatel reálně zavést, v %

opatření	1. opatření	2. opatření	celkem
organizace (anebo příspěvek na) prázdninových pobytů pro děti	21,5	21,6	21,5
mimořádné pracovní volno (pro rodinné záležitosti)	24,6	11,5	18,4
pohyblivá pracovní doba	12,3	19,1	15,5
přispívání na hlídání dětí jinou osobou či institucí	12,1	12,6	12,4
možnost volby pracovní směny	8,3	10,5	9,4
studium při zaměstnání, zvyšování kvalifikace	5,0	11,1	7,9
možnost pracovat doma	7,5	5,2	6,4
hlídání dětí na pracovišti (závodní jesle...)	3,8	6,1	4,9
zkrácený pracovní úvazek	4,9	2,3	3,6
počet odpovědí	577	523	1100

Pozn.: Respondenti nevybírali opatření podle jejich důležitosti, 1. a 2. opatření by tedy nemělo implikovat hierarchické pořadí.

Někteří z dotázaných uvedli ještě jiné možnosti, které je v souvislosti s možnými nově zaváděnými opatřeními napadaly a které jim nebyly v předešlé otázce nabídnuty. Návrhy lze shrnout do tří skupin. Jednak jsou to **opatření finančního rázu**, mezi které patří nejružnější finanční příspěvky (na hlídání dětí i na mateřskou školu, při rodinných obtížích, na Vánoce, na rekreaci, finanční podpora zájmových kroužků dětí), bezúročné půjčky, finanční úlevy nebo úprava výše platu. Druhou skupinou jsou opatření související s **dovolenou** - s její délkou (někteří z rodičů navrhovali delší dovolenou pro ženy s dětmi, objevil se i návrh volna pro muže při porodu manželky) i s možností organizace ze strany podniku (jistá forma podnikové rekreace pro rodiče s dětmi). Třetí skupina nově navrhovaných opatření se týká **úpravy pracovní doby** (možnost napracovat si hodiny, pohyblivá pracovní doba, zkrácený pracovní týden).

Dosud jsme hovořili o existenci a možnosti zavést v podnicích různá opatření usnadňující zaměstnaným rodičům skloubení práce a péče o rodinu. Dalším důležitým aspektem je však také to, zda rodiče vůbec reálně svého zaměstnavatele o využití některé úlevy či úpravy týkající se jejich pracovního místa požádali a jak se zaměstnavatel v této věci zachoval [pozn. 54]. Nejčastěji rodiče, jak muži, tak ženy, žádají o poskytnutí neplacené dovolené či volna a z více než 60 % je těmto žádostem vždy vyhověno (viz tabulka 5.11). Dalším opatřením, o které rodiče často žádají, je pružná pracovní doba ve smyslu posunutí jejího začátku a konce. Vzhledem k již zmíněné nevýhodnosti zkrácených pracovních úvazků je tedy flexibilita pracovní doby pro řadu rodičů vítaným řešením.

Mezi muži a ženami existují rozdíly v podílu těch, kteří zaměstnavatele žádali o další dvě úpravy, a sice o zkrácený pracovní úvazek a o posunutí začátku a konce denní pracovní doby. Naprostá většina mužů (95 %) svého zaměstnavatele nikdy o zkrácený úvazek nežádala, naproti tomu mezi ženami je 15 % těch, které o toto opatření alespoň jednou požádaly a bylo jim také (vždy) vyhověno. Na druhou stranu však téměř 20 % žen, které někdy zkrácený pracovní úvazek požadovaly, nebylo ze strany nadřízených (nikdy) vyhověno. Ženy také častěji než muži žádaly o posunutí začátku a konce pracovní doby (40 % žen oproti 27 % mužů). U žádného ze sledovaných opatření se v míře žádostí o jeho poskytnutí či v tom, jak byla tato žádost vyřízena, neprojevovala souvislost ani se vzděláním respondenta ani s postavením v zaměstnání.

T a b u l k a 5.11. Žádost zaměstnance o poskytnutí úlev/úprav v zájmu harmonizace pracovních a rodinných povinností, v %

typ úlevy/úpravy pracovní doby	žádal/a a bylo vždy vyhověno	žádal/a a nebylo vyhověno	žádal/a víckrát s různými výsledky	nežádal/a	N
muž					
poskytnutí neplacené dovolené, volna	22,5	5,1	8,7	63,7	253
zkrácený pracovní úvazek	1,6	1,2	2,0	95,2	244
posunutí začátku a konce pracovní doby	12,2	6,5	8,6	72,7	245
jinou formu pružné pracovní doby	8,2	4,9	7,8	79,1	243
žena					
poskytnutí neplacené dovolené, volna	24,1	5,7	10,1	60,1	348
zkrácený pracovní úvazek	14,8	5,0	4,1	76,1	338
posunutí začátku a konce pracovní doby	21,7	8,9	9,8	59,6	337
jinou formu pružné pracovní doby	6,7	4,6	5,5	83,2	328

Pozn.: Procenta počítána za respondenty v zaměstnaneckém poměru, nezahrnují ty, jichž se konkrétní možnost podle jejich slov netýká.

5.3 Mezigenerační pomoc a vztahy v širší rodině

Jedním ze základních projevů dlouhodobých proměn rodiny je oddělení tzv. nukleární rodiny, tj. nejmenší rodinné jednotky tvořené rodiči (příp. jedním rodičem) a jeho potomky, ať se jedná o biologické potomky nebo o nevlastní děti, děti adoptované či osvojené. Tato rodina většinou žádá autonomii, lépe řečeno velkou míru nezávislosti, ve vztahu k širší rodině a společnosti. Přesto se nadále v převážné většině rodin udržují dobré vztahy vzájemné podpory emocionální i materiální a vztahy spolupráce mezi generacemi, do velké míry i uvnitř generací (zejména mezi sourozenci a jejich partnery). Mezigenerační vztahy jsou však nejsilnější a nejvíce se uplatňují ve vzájemné pomoci a podpoře [srv. např. Možný, 2006].

Třebaže v letech 1991-2001 byl dlouhodobý trend poklesu podílu domácností s více cenzovými domácnostmi (převážně vícegeneračními) přerušen, velikost domácností (tj. průměrný počet osob) se dále snižovala u všech typů domácností sledovaných v statistických datech [pozn. 55]. Důvodem byl nárůst počtu bytů, ale také snaha o oddělené bydlení nukleárních rodin. Např. průměrný počet členů úplných rodinných vícečlenných domácností poklesl v letech 1970-2001 z 3,20 na 2,97 [Bartoňová, 2005].

Naproti tomu **demografické chování spolu se změnami ve zdravotním stavu obyvatelstva a životních podmínkách mají za následek** prodlužování délky života, a tím **rozšíření soužití více generací v čase** [pozn. 56], což znamená, že se v rodinách zvyšuje počet osob (členů) s více či méně omezenou soběstačností. Soužití „v prostoru“, tj. v jednom bytě, se naproti tomu udržuje na nízké úrovni a koncentruje se do určitých etap životního a rodinného cyklu. Týká se spíše mladých manželství a pak stárnoucích osob či párů. Prostorová vzdálenost příslušníků různých generací jedné rodiny, tj. vzdálenost mezi jejich bydlišti, nicméně nebývá většinou velká. Důležité je zjištění Kučery a Bartoňové (2004), že méně často žijí v jednom bytě úplné rodiny s oběma rodiči jednoho z partnerů, zatímco se zvýšil podíl soužití úplných rodin s jedním z rodičů některého partnera. Zda je to dopad rozvodovosti nebo výraz častějšího soužití z důvodu péče o stárnoucí členy rodiny je třeba dále sledovat.

Podle výběrových šetření se dospělé děti po svém osamostatnění většinou nestěhují do velkých vzdáleností od rodičů, ač se dá předpokládat změna této situace v blízké budoucnosti, zahrneme-li větší mobilitu mladších generací vč. příp. stěhování do zahraničí. V roce 2001 bydlelo podle šetření R01 jen 16 % rodičů respondentů ve věku 18 a více let dále než v dosahu půlhodinové jízdy. Současně se přes 80 % lidí vídalo se svými rodiči alespoň jednou za 14 dnů (55 % několikrát týdně). V roce 2005 bydlelo 26 % mladých lidí (podle dat šetření HRZ05, tedy rodiče dětí do 10 let, 3/4 souboru byly ženy) v obdobné vzdálenosti od rodičů.

Shrneme-li poznatky z výběrových šetření z nedávné doby, lze konstatovat následující [pozn. 57]: Postoje k mezigenerační solidaritě a spolupráci dlouhodobě ukazují poměrně stabilní pozitivní obrázek hodnotového základu mezigenerační pomoci a podpory. Ta je chápána současně jako „přirozené právo a (morální) povinnost“, často i jako radost. Nicméně závazky k rodičům by podle převládajících postojů neměly omezovat autonomii nukleární rodiny ani se dostávat do konfliktu s „osobními zájmy“, čímž je míněn i zájem zaopatřit svou užší rodinu. Např. mladá rodina je otevřená podpoře pomocí diskusí nad problémy a spolupráci v zájmu širší rodiny, ale je uzavřenější vůči zasahování do výchovy dětí, vítá finanční pomoc, ale požaduje finanční nezávislost v rozhodování o výdajích.

Mezigenerační vztahy v rovině citové (pocit sounáležitosti a potřeba kontaktů) i praktické (vzájemná pomoc a podpora) jsou v českých rodinách hluboce zakořeněny a mnohokrát se osvědčily vždy, když vnější podmínky života jednotlivce nebyly nejpříznivější. Výzkumy potvrzují především vysokou četnost vzájemných kontaktů, což lze chápat jako předpoklad blízkosti a intenzity vztahů. Mezigenerační vzájemná pomoc je diferencována podle „obsahu“: nejčastější obecně je citová a podpora, nejčastější vzhledem k potřebě je péče o nesoběstačné. Výpomoc v rámci rodiny je poskytována nezávisle na vzdělání, profesi, náboženské víře. Celkově nejsou velké rozdíly podle pohlaví, ale zde závisí na druhu pomoci.

To se týká nejen poskytovatelů, ale i příjemců pomoci. Např. pomoc v péči o děti je nejčastěji poskytována dceři, pak synovi (data GGS05). Výpomoc v rámci rodiny je podmíněna vzdáleností bydliště a těsností vzájemných vazeb; u pomoci rodičům závisí na jejich věku, u pomoci dětem na rodinném cyklu.

Ochota ke vzájemné spolupráci a podpoře uvnitř rodiny není determinována jen „vnějšími“ podmínkami, ale i postoji a přístupem k otázce suverenity rodiny a otázce intervence společnosti a státu do soukromé sféry rodiny. Ze sociologických výzkumů prováděných (nejen) ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí v poslední době, lze zobecnit některé poznatky o těchto postojích. Také společenská podpora rodin je nejčastěji vnímána jako samozřejmost, spravedlnost a právo, ale současně je i zde žádoucí, aby „nebránila“ udržení autonomie rodiny. Většinou to znamená požadavek „pomozte, kde nestačíme, ale nechte nás rozhodovat o sobě samých“. Mnozí však očekávají, že stát bude vytvářet základní podmínky pro soběstačnost. Nejčastěji je žádána finanční podpora a garance bydlení, protože jde o základní potřeby a snadno představitelnou formu pomoci, zatímco např. podpora rodičovských kompetencí, služby pro snazší zvládnutí výchovných problémů, terénní služby na podporu domácí péče o nesoběstačné jsou v porovnání se skutečnými potřebami v požadavcích podceňeny. I to může být jeden z důvodů zjišťování vysokého mínění o vlastní soběstačnosti.

Rozsah od státu očekávané pomoci je diferencován podle jejího „obsahu“, např.:

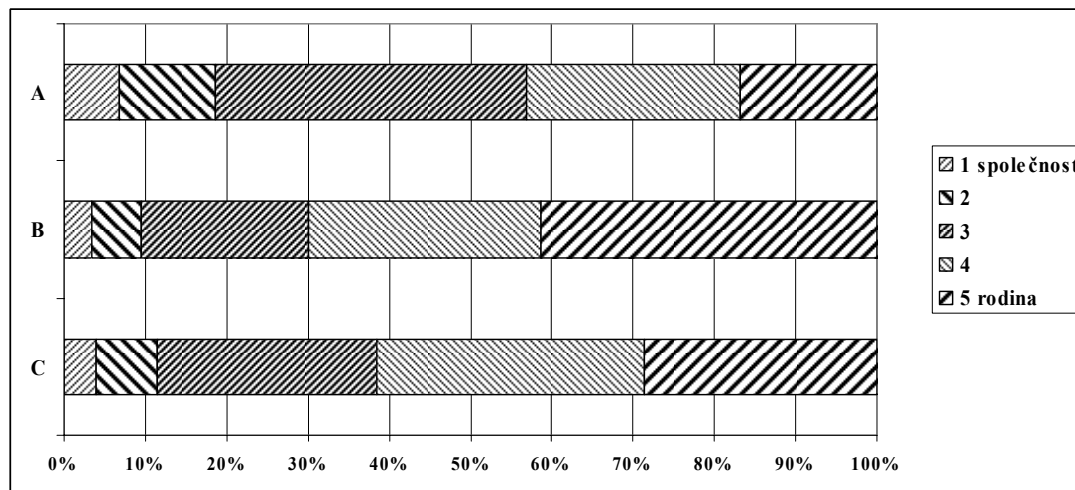
- V zabezpečení seniorů je očekávána větší pomoc státu než u péče o děti (graf 5.2); v tom jsou zahrnuty hlavně důchody (doneslé jako výsadní povinnost státu) a služby pro nesoběstačné.
- Relativně velká očekávání jsou deklarována ohledně finanční podpory (při odlišnostech podle formy - vyšší jsou u již zmíněných důchodů).

Žádaný podíl státu je závislý také na etapě rodinného cyklu a míře specifčnosti problémů vyskytujících se v rodině. V odpovědích na dotaz, kterým rodinám by stát měl pomáhat a do jaké míry, byla nejvyšší potřeba pomoci deklarována u rodin se zdravotně postiženým, s nezaměstnaným, o něco méně u rodin se stárnoucím členem.

V souladu s poznatkami z šetření HRZ05, uvedenými v této studii, také v jiných výzkumech se ukazuje, že zatímco o nejmladší děti do věku 4-6 let se má podle veřejného mínění starat především rodina - většinou myšleno především matka - péči o starší děti rodiny „ochotně“ přenechávají z velké části společenským a specializovaným institucím. Zde si lidé nejen uvědomují nutnost jisté odbornosti (např. při vzdělávání, prevenci negativních jevů,

rozvíjení zálib a nadání), ale také se předpokládá, že matky dětí od jejich školního věku se mohou bez „výčitek svědomí“ věnovat výdělečné činnosti (většinou potřebné pro rodinný rozpočet) a realizovat své profesní ambice.

G r a f 5.2 Kdo má spíše zajišťovat péči o vybrané skupiny, v %

Pozn.: 1 = hlavně úkol společnosti; 5 = hlavně úkol rodiny

A = Péče o starší lidi vyžadující pomoc v jejich domově

B = Péče o předškolní děti

C = Péče o školní děti v době po vyučování

Pramen: Generations and Gender Survey 2005

Reálná mezigenerační vzájemná pomoc je založena na povědomí nutnosti vzájemné podpory, protože společenská podpora je limitována a ne vždy žádoucí. Vnitrorodinná pomoc je diferencována podle „obsahu“ a je vůči podpoře ze strany společnosti do jisté míry komplementární. Nejčtenější obecně je nemateriální, duchovní a jiná podpora formou „popovídání o problému či poskytnutí rady“ apod. Nejčtenější vzhledem k dané potřebě je péče o nesoběstačné. Výpomoc v rámci rodiny je poskytována nezávisle na vzdělání, profesi či náboženské víře. Rozdíly podle pohlaví silně závisejí na druhu pomoci (pečovatelské formy jak ve vztahu k vnoučatům, tak k seniorům jsou silně zastoupeny ženami, muži udržují kontakty a pomáhají při fyzicky náročnějších činnostech). Bydlení (vzdálenost mezi bydlišti) různých generací v rámci rodin není významnou zábranou poskytování pomoci, ale těsnost vzájemných vazeb ovlivňuje její rozsah a obsah.

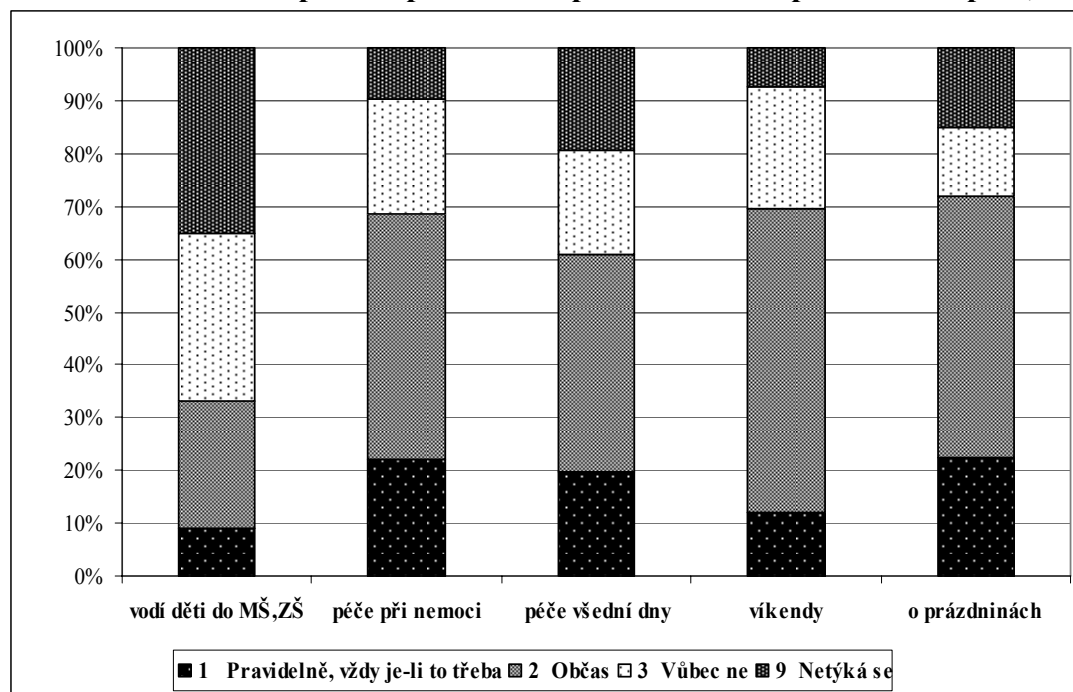
Mezigenerační pomoc má své bariéry především ve vnějších podmínkách, méně v oblasti ochoty. Vysoké pracovní vytížení všech generací v „ekonomicky aktivním věku“ snižuje možnosti vzájemné pomoci. Nejnáročnější situaci vytvářejí projevy mezigenerační solidarity pro střední generaci, ale je tu snaha o reciprocitu. Situaci dále komplikuje početní růst neúplných rodin a rozvedených jednotlivců. Střední generace pomáhá spíše rodičům než dětem, přesto ji senioři jako příjemci vidí kritičtěji, než střední generace jako poskytovatelé. Také mladá generace častěji uvádí pomoc svým rodičům, než je tomu v opačném směru (Kuchařová 2005). Vysvětlení je snadné - rodiče pomáhají hlavně v péči o děti, na pomoc s domácností pak zbývá menší podíl celkové pomoci (nejspíš je i méně žádána).

Vzhledem k tomu, že existuje řada výzkumů věnovaných konkrétnímu obsahu mezigenerační pomoci, soustředili jsme se v šetření HRZ05 pouze na pomoc prarodičů při zabezpečování péče o děti. Základní předpoklady pro podporu v péči o děti, příp. domácnost, kterou rodiny s malými dětmi dostávají ze strany prarodičů těchto dětí, jsou celkem příznivé. Jen okolo 3 % dotázaných již nemá žádného žijícího rodiče, ať svého nebo rodiče partnera. Naopak, oba rodiče má opět obdobně respondent i partner (má-li ho respondent) - v obou

případech po 78 % rodin. Pokud žije jen jeden z rodičů, je to častěji matka (15 % oproti 4 % v případě otců).

Přes dvě třetiny rodičů (respondenta nebo partnera, těch ale o něco méně) žije přinejmenším ve stejné obci jako rodina dotázaných. Čtvrtina rodičů respondentů a desetina rodičů partnerů bydlí ve stejném bytě nebo alespoň ulici. Blíže mají ke svým rodičům matky a otcové z neúplných rodin. Přes tuto blízkost jsou častější ty formy pomoci, které mají spíše občasné než pravidelný (každodenní) charakter. Závisí to zřejmě i na možnostech rodičů, často ještě ekonomicky aktivních.

G r a f 5.3 Frekvence pomoci prarodičů s péčí o vnoučata podle druhu péče, v %

Zjištěné poznatky - rozsah pomoci, míra recipacity a spokojenost s vytižením vzájemnou pomocí - navozují dojem vysoké míry soběstačnosti rodin. Tento relativně velký potenciál je nutné podpořit - morálně a „prakticky“. Rodiny samy jej udržují za cenu snižování nároků a aspirací (mají méně dětí, tolerují nerovnováhu mezi péčí orientovanou na mladou generaci a na seniory). Významnou roli hraje mezigenerační solidarita, zatímco zapojení dalších členů širší rodiny (na úrovni stejné generace) je méně významné, důležité hlavně pro neúplné rodiny. Rodiny vyvíjejí většinou vysoké úsilí, aby vzájemnou pomocí členů umožnily rodinný život v zájmu výchovy dětí a zabezpečení potřeb méně soběstačných členů a současně umožnily členům v aktivním věku pracovní aktivitu přinášející uspokojení i finanční prostředky pro rodinu. Rodiny však mohou tyto úkoly plnit jen v součinnosti s dalšími institucemi, které je podpoří (od mateřských škol, přes širokou škálu státních a nestátních subjektů, po terénní služby pro stárnoucí osoby).

5.4 Souhrn

V souvislosti s nízkou úrovní sňatečnosti a porodnosti, kterou pozorujeme v České republice od 90. let 20. století, se často poukazuje na změny životních cílů, postojů a hodnotových orientací mladých lidí, kterými je propad v počtech sňatků i narozených dětí z části vysvětlován. Sociologické výzkumy uskutečněné v 90. letech, které měly jako zvláštní předmět zájmu právě obecné problémy postavení manželství a rodiny, však tyto hypotézy spíše vyvracejí. Na **rozpor mezi plány a skutečným reprodukčním chováním** žen zřejmě působí

v této souvislosti často diskutovaná otázka profesní seberealizace a pracovního uplatnění žen s vyšším vzděláním.

Jak prokázal první díl z této série výzkumných zpráv [pozn. 58], vysokoškolačky častěji než ženy s nižším vzděláním v šetřeních uvádějí, že důležitým důvodem nižšího počtu dětí u mladších žen (ve srovnání s předchozími generacemi) je rostoucí přání mužů i žen pokud jde o nezávislost a osobní postup. Vysokoškolačky a ženy s maturitou či vyšší odbornou školou také více než ženy se základním vzděláním souhlasily s výroky kladoucími důraz na seberealizaci v zaměstnání a naopak méně se přikláněly k výroky zdůrazňujícím roli ženy-matky versus roli ženy-zaměstnankyně [Šťastná, 2005].

Nedostatečné podmínky pro profesní uplatnění bez břemene dvojí zátěže (tj. pracovních povinností a povinností v domácnosti) se mohou podílet na sníženém zájmu mladých žen o manželství a na nízkém počtu narozených dětí. **Diskrepance mezi deklarovanými požadavky na rovnoprávné rozdělení domácích prací a genderovými rozdíly v reálném životě** je přitom dokumentována řadou výzkumů. Česká žena tak vykonává rutinní domácí práce častěji než by odpovídalo deklarovaným postojům zdůrazňujícím spíše rovnovážnou participaci (publikace Současná česká společnost uvádí zhruba o 15% častěji). Při vysoké míře zaměstnanosti žen tak v současných celospolečenských podmínkách nabývá na důležitosti otázka harmonizace rodinného a pracovního života, především v rodinách se závislými dětmi.

Tradiční rozdělení rolí v rodině v postojích rodičů malých dětí stále přetrvává, a to především u mužů a dále u žen s nižším vzděláním. Naprostá shoda však panuje v názoru na potřebu finančního příspěvku do rodinného rozpočtu oběma partnery. Starosti o běžný chod domácnosti a o výchovu a péči o děti tak leží hlavně na ženě. Žena se z více jak tří čtvrtin podílí na domácích pracích a na zabezpečení péče o děti, muž se dětem věnuje spíše až v jejich volném čase. Svě partnerce ve větší míře pomáhá zaměstnaný muž ve srovnání s mužem podnikatelem. Obecně se participace muže při péči o domácnost a děti zvyšuje s věkem dítěte a se zapojením ženy na trh práce. Výdělečná činnost ženy však dále znamená širší pomoc i od jiné osoby. V neúplných rodinách je nepřítomnost partnera nahrazena častější i vyšší účastí třetí osoby, a to zejména rodičů.

Relativní čas věnovaný zaměstnání/podnikání, domácnosti a dětem je rozdílný podle pohlaví, ekonomické aktivity partnerů a z hlediska všedního dne a víkendu. Ve všední dny věnují muži z úplných rodin 80 % času své práci a čím vyšší relativní počet hodin jí stráví, tím méně se pak podílejí na péči o domácnost. Pracujícím ženám zabírá zaměstnání jen necelé dvě třetiny času, zbývající čas relativně rovnoměrně dělí mezi děti a domácnost. Pracuje-li pouze muž, jeho časové relace se příliš nezmění, ženy však tráví péči o domácnost a děti relativně více času. S nižším počtem dětí v rodině a s vyšším věkem dítěte tráví ženy více času spíše výdělečnou činností, a to na úkor domácích prací i společných činností s dětmi.

Ženy častěji než muži nemají větší problémy zvládnout práci a rodinu, naproti tomu však mnohem častěji zvládají obojí jen napůl. Pro muže je naopak typičtější zvládnání pracovních povinností na úkor rodiny, což souvisí s relativně vyšším počtem hodin věnovaných práci, a to zejména na vyšších řídicích a odborných pozicích. Zvládnání pracovní a rodinné zátěže se liší i podle úplnosti rodiny, kdy osamělí rodiče spíše zvládají rodinu na úkor práce, velmi často se jim však daří sladit obojí jen tak napůl.

Pocit napětí mezi plněním rodinných a pracovních povinností častěji zažívají samoživitelé. V souhrnu napětí mezi těmito povinnostmi někdy pocítili spíše ti, kteří dobře zvládají svoji práci, i když na úkor rodiny, a ti, kteří zvládají obojí tak napůl. Důvodem (a to spíše u mužů) bývají vysoké nároky v zaměstnání, charakter práce, ale i zdravotní problémy členů rodiny (kromě dětí) vč. respondentů samotných. Samoživitelé navíc jako důvod zdůrazňují život bez partnera. Z genderového hlediska pocítily napětí mezi prací a rodinou spíše ženy, a to hlavně v souvislosti s nástupem dětí do mateřské nebo základní školy a s jejich

(častou) nemocností. Hlavní příčinou byl poměrně často také malý či žádný podíl partnera na péči o domácnost a děti. Pocit napětí zažívají dále spíše rodiče s vysokoškolským vzděláním (hlavně ženy) a ženy, které v současnosti pracují, oproti těm, které jsou z důvodu mateřské či rodičovské dovolené nebo nezaměstnanosti doma.

Míra zvládnání rodinných a pracovních povinností souvisí s charakterem pracovní činnosti, resp. s pracovní dobou, existencí vedlejšího výdělku, prací o víkend, náročností práce nebo místní i časovou flexibilitou práce. Daří-li se respondentům zvládat pracovní a rodinnou zátěž bez větších problémů, mají častěji možnost uvolnit se v pracovní době na vyřizování rodinných apod. záležitostí, jejich práce tolik nevyžaduje vysoké psychické či fyzické vypětí a nemusejí pracovat nad oficiální pracovní dobu či o víkend. Dobré zvládnání pracovních povinností na úkor rodiny bývá naproti tomu spojeno ještě s nějakou vedlejší činností, s prací o víkend či přesčasy, s denním dojížděním hodinu a více i s vyšším fyzickým či duševním pracovním vypětím. Zvládnání rodinných záležitostí v neprospěch práce naopak umožňuje spíše pohyblivá či nepravidelná pracovní doba a/nebo práce z domova. Na druhou stranu nemožnost dohodnout se na vyhovujícím pracovním režimu, resp. neexistence pohyblivé pracovní doby mívá za následek zvládnání práce a rodiny jen tak napůl.

Obecně jsou jak muži, tak ženy ve svém zaměstnání s opatřeními usnadňujícími sladování rodinného a pracovního života spokojeni. Nejčastěji jsou spokojeni se svojí pracovní dobou. Relativně nejméně jsou spokojeni s tím, jak zaměstnavatel zohledňuje potřeby svých zaměstnanců a zaměstnankyň s malými dětmi. Podstatnější než genderové hledisko je nejvyšší dokončené vzdělání dotázaných a s ním úzce související charakter zaměstnání. Míra spokojenosti s dotazovanými oblastmi se zvyšuje spolu s rostoucím vzděláním a s podílem na řízení.

V praxi nejvíce mužů a žen (necelá třetina) využívá možnosti čerpat mimořádné pracovní volno pro zajištění rodinných záležitostí. Dále zhruba 20 % rodičů využívá podpory ze strany zaměstnavatele ve studiu a ve zvyšování své kvalifikace. Signifikantní rozdíly z hlediska pohlaví jsou pouze v zastoupení rodičů zaměstnaných na zkrácený pracovní úvazek - otcové využívali možnosti pracovat na zkrácený úvazek pouze v necelých 4 % případech, oproti tomu matky v 17 %. I zde existují rozdíly z hlediska dosaženého vzdělání a postavení v zaměstnání. Vysokoškoláci a řídící či odborní pracovníci častěji využívají možnosti pracovat doma a podpory při studiu a zvyšování kvalifikace. Mimořádného pracovního volna naopak častěji využívají ženy s nízkým dokončeným vzděláním a manuálně pracující.

Rodiče žádají zaměstnavatele nejčastěji o neplacenou dovolenou a jejich žádostem je z více než poloviny vždy vyhověno. Naprostá většina mužů svého zaměstnavatele nikdy nepožádala o zkrácený úvazek, avšak mezi ženami o toto opatření alespoň jednou požádala každá čtvrtá. Pružná pracovní doba se řadí k velmi žádaným úpravám pracovní doby, a to především ženami. Vzhledem k tomu, že v současném pracovněprávním prostředí je práce na zkrácený úvazek spíše nevýhodná, pro určité skupiny žen (podle charakteru zaměstnání) může být v otázkách skloubení práce a rodiny flexibilní pracovní doba vítaným řešením. Závěrem je však nutné zdůraznit, že efektivní je většinou kombinace více typů opatření a jejich dlouhodobé a konzistentní uplatňování, což platí i pro opatření rodinné politiky obecně.

6. Strategie harmonizace rodiny a zaměstnání z hlediska společenské podpory rodin s dětmi

Jedním z klíčových nástrojů slučitelnosti rodiny a zaměstnání je i mateřská a rodičovská dovolená.

6.1 Mateřská dovolená

Mateřská dovolená (dále též MD) patří v České republice mezi nejdelší v Evropě, poskytuje se maximálně po dobu 28 týdnů [pozn. 59]. Pro ženy znamená právní záruku návratu do původního zaměstnání po dobu zhruba 7 měsíců od nástupu na mateřskou dovolenou, což je zhruba do 6 měsíců věku dítěte (s mírnými odchylkami v intencích příslušného zákona). V průběhu mateřské dovolené je rodiči z nemocenského pojištění vyplácena peněžitá pomoc v mateřství, která činí 69 % z denního vyměřovacího základu (jak zaměstnanců, tak osob samostatně výdělečně činných). Pokud jde o příspěvek v mateřství, který je sociální dávkou nahrazující ušlý příjem v době mateřské dovolené, tam je srovnání s jinými zeměmi složitější. Koncepce a výpočet této dávky jsou velice různorodé, porovnání její výše nese všechny atributy komplikovanosti mezinárodního srovnávání finančních příjmů [pozn. 60].

Z hlediska legislativy i praxe lze tedy mateřskou dovolenou v zásadě označit za právně ošetřenou dostačujícím způsobem a za nevzbuzující problémy v uplatnitelnosti práva u tohoto institutu. Přesto má mateřská dovolená dva diskutabilní aspekty. Jedním je to, že na ni mají nárok pouze ženy v zaměstnaneckém poměru, což je logické, protože je to v podstatě obsaženo v samotné definici mateřské dovolené. Ženy samostatně výdělečně činné a podnikající nemohou nikoho žádat o pracovní volno a jistotu zaměstnání po ukončení MD, mají však stejně jako ženy zaměstnankyně nárok na peněžitou pomoc v mateřství za podmínky účasti v nemocenském pojištění a přerušení výkonu samostatné výdělečné činnosti [pozn. 61].

Druhým je to, že dosavadní právní úprava zakládá rozdíly v možnostech rané péče o dítě mezi muži a ženami. Podle současné právní úpravy může na mateřskou dovolenou nastoupit otec dítěte pouze ve výjimečném případě. Na základě novely zákona o nemocenském pojištění má být od 1.1.2007 otci umožněno pobírat mateřskou dávku (odpovídající současné peněžitě pomoci v mateřství) od 7. týdne po porodu dítěte, a tedy vlastně nastoupit na mateřskou dovolenou namísto matky nebo se s matkou střídat.

Mateřskou dovolenou využívá naprostá většina žen v plné délce a většina z nich následně zůstává doma s dítětem na rodičovské dovolené. V souboru HRZ05 se vrátila do zaměstnání necelá 3 % matek během nebo na konci mateřské dovolené s prvním dítětem. Není ovšem vyloučena chyba, protože příslušná otázka nebyla vždy správně zodpovězena a jen část údajů bylo možno vyřadit pro dokazatelnou chybovost. Výsledek se však příliš neliší od výzkumu ZPD06, podle nějž nastupuje do zaměstnání hned po skončení mateřské dovolené 1 % matek v případě prvního dítěte a 2 % matek v případě druhého dítěte [pozn. 62] [viz Kuchařová et al., 2006].

6.2 Rodičovská dovolená

Za základní **ukazatele toho, jak rodičovská dovolená přispívá k harmonizaci rodiny a zaměstnání**, lze považovat její **skutečnou délku, podmínky nástupu do zaměstnání po jejím ukončení a výši finanční náhrady** za nerealizovaný výdělek po dobu jejího trvání. Tato náhrada spočívá v rodičovském příspěvku, jemuž se budeme dále věnovat. Těmto aspektům se především věnovalo naše šetření.

Také rodičovská dovolená je institutem určeným pro osoby v zaměstnaneckém poměru, zatímco osoby samostatně výdělečně činné mají za obdobných podmínek jako zaměstnanci nárok na odpovídající dávku, v tomto případě sociální dávku ze systému státní sociální podpory.

Rodič má v Česku nárok nastoupit na **rodičovskou dovolenou do 3 let věku dítěte**, v průběhu níž je mu garantováno **držení pracovního místa v zaměstnání** (nikoliv již však původní pracovní zařazení, jako je tomu po návratu z mateřské dovolené). V právním pojetí dovolené spojené s péčí a výchovou dětí došlo v ČR ve srovnání s 90. léty k významné změně v tom smyslu, že na rodičovskou dovolenou do 3 let věku dítěte může nastoupit od roku 2001 i muž. V období let 1990 - 2000 muži bez ohledu na svůj rodinný stav sice měli nárok na pobírání rodičovského příspěvku, ale pokud byli zaměstnáni, doma s dítětem buď zůstat nemohli (zaměstnavatel nebyl povinen je uvolnit ze zaměstnání) nebo museli dobrovolně rozvázat pracovní poměr [Maříková, Radimská, 2003].

Atypickým prvkem rodičovské dovolené v ČR je fakt, že **období nároku na čerpání rodičovské dovolené (do 3 let věku dítěte) a rodičovského příspěvku se navzájem liší**. Rodič může čerpat rodičovský příspěvek až **do 4 let věku dítěte** (nebo 7 let, má-li dítě dlouhodobé zdravotní postižení) za předpokladu, že celodenně, osobně a řádně o toto dítě pečuje [pozn. 63]. Pokud se rodič (nejčastěji však žena) nevrátí po uplynutí zákonného nároku na čerpání rodičovské dovolené do zaměstnání z důvodu delší celodenní péče o dítě do 4 let věku, čelí často těžkostem v zaměstnání (nedohodla-li se žena se zaměstnavatelem jinak, hrozí jí jak propuštění pro neplnění pracovních povinností, tak později, při návratu do zaměstnání, propuštění pro nadbytečnost). Mnohé z těchto žen se po neúspěšných pokusech najít si nové zaměstnání stávají nezaměstnané. V polovině roku 2006 bylo mezi nezaměstnanými ženami více než 18 % těch, které předtím byly na mateřské nebo (většinou) na rodičovské dovolené. Přitom tento podíl v posledních letech klesá, ale naopak stoupá podíl žen hledajících zaměstnání z výchozí pozice „v domácnosti“. **To naznačuje, že se prosazuje trend prodlužování doby celodenní péče o malé děti i možnost, že je tento trend podpořen právě ohrožením matek s malými dětmi neúspěchem na trhu práce**. Proto v tabulce 6.1 uvádíme i nezaměstnané ženy, které byly před hledáním zaměstnání v domácnosti, mezi nimiž mohou být i ženy, které pobíraly rodičovský příspěvek jak po dokončení 3 let věku dítěte, tak v době péče o dítě mladší v případě podnikatelek (před narozením dítěte), protože na mateřskou a rodičovskou dovolenou mají nárok jen osoby v zaměstnaneckém poměru.

T a b u l k a 6.1 Podíly žen, které před hledáním zaměstnání byly na mateřské nebo rodičovské dovolené podle VŠPS ČSÚ, v %

postavení ženy před hledáním zaměstnání	rok a období				
	2002, 4. Q	2003, 4. Q	2004, 2. Q	2005, 2. Q	2006, 2. Q
MD	10,2	10,0	-	-	-
MD / RD	-	-	11,2	10,9	9,1
v domácnosti	10,5	9,1	9,0	10,6	11,3

Pozn.: Do roku 2003 je příslušná kategorie „ekonomického postavení před začátkem hledání zaměstnání“ označena jako „mateřská dovolená“, později jako „mateřská (MD) nebo rodičovská dovolená (RD)“. Pro přesnost dodržujeme terminologii ČSÚ.

Pramen: data VŠPS Českého statistického úřadu za léta 2002-2006; vlastní výpočty

Rodičovské dovolené se věnujeme i v dalším textu, zde předkládáme nejprve několik poznámek k rodičovskému příspěvku.

Rodičovský příspěvek se během své existence radikálně změnil, zcela „rezignoval“ na své původní poslání, což však z hlediska sladování rodiny a zaměstnání mělo převážně pozitivní dopad. Nicméně právě proto je čas se zamyslet, jak ho konzistentně koncipovat, dát mu funkci odpovídající dnešním požadavkům, zajistit jeho efektivitu pro ženy a muže různé rodinné a pracovní historie a vymezit mu přesné místo v systému (nejen) finanční podpory rodin s dětmi.

Až do konce roku 2003 byla mj. omezena možnost výdělku, přičemž podmínky pro přivýdělek se postupně zmírňovaly a počínaje 1. 1. 2004 **se upustilo od testování výše přivýdělku pečující osoby**. Pokud rodič po dobu své výdělečné činnosti zajistí péči o dítě jinou zletilou osobou, nepovažuje se jeho výdělečná aktivita za překážku v nároku na příspěvek [pozn. 64]. Měnily se také podmínky nároku z hlediska využívání služeb institucionální placené denní péče o děti příslušného věku. Podle současně platné úpravy je **podmínka osobní celodenní péče o dítě** splněna, není-li dítě umístěno v jeslích, mateřské škole nebo obdobném zařízení (dotovaném z veřejných zdrojů) na více než 5 kalendářních dnů v měsíci (kromě případů závažných zdravotních problémů dítěte či rodiče). Od 1. 2. 2006 může rodič pobírající rodičovský příspěvek umístit dítě starší 3 let do mateřské školy (nebo obdobného zařízení) na 4 hodiny denně, aniž by ztratil nárok na tuto dávku (podrobně viz <http://www.mpsv.cz/cs/4#fpr>).

Tyto zákonné podmínky pro ženy znamenají, že volí mezi několika alternativami. Buď volí skutečnou celodenní osobní péči o dítě aniž by paralelně byly výdělečně činné, což znamená snížení rodinného rozpočtu (pokud žena byla před narozením daného dítěte výdělečně činná), a to v míře závislé na jejím předchozím výdělku [pozn. 65]. Podle dat NVVD05 činí rozdíl mezi celkovými příjmy „průměrných“ domácností s dětmi a domácnostmi, kde žena nepracuje a pobírá rodičovský příspěvek, necelých 5 tisíc (viz tabulka v příloze).

Druhou možností je přivydělávat si takovými činnostmi, které lze vykonávat více méně současně s vlastní péčí o dítě a přitom případně využívat služeb MŠ v zákonem povoleném rozsahu. To spíše umožňuje matce věnovat se trochu sama sobě a obstarat nutné pochůzky pro potřeby rodiny, příp. příležitostnou výdělečnou činnost. Pravidelnému zaměstnání se mohou věnovat snáze ženy v některých profesích (např. nezávislých na práci ve velkém kolektivu a na službách pro klienty), zatímco jiné profese to neumožňují.

Třetí alternativou je (většinou až od vyššího věku dítěte) pracovat „v regulérním pracovním úvazku“ a kombinovat při péči o dítě služby mateřské školy s pomocí rodičů, přátel, placené paní na hlídání apod.

Reálná možnost volby mezi zmíněnými alternativami je podmíněna nejen profesí, ale i rodinnou situací a to má dopady i na celkové příjmy domácnosti. Podstatně horší je situace matek v neúplných rodinách a matek s více dětmi.

Základní charakteristikou vypovídající o míře a způsobu využívání institutu rodičovské dovolené je skutečná délka jejího trvání. Obecně platí, že v České republice bývá převážně využívána celá zákonná doba RD. Má to své objektivní i subjektivní důvody.

Z porovnání výzkumných poznatků a analýz našich a zahraničních autorů lze vytvořit následující přehled o faktorech, které ovlivňují (v mezinárodním porovnání, takže jsou zahrnuty různé systémy sociální ochrany) doby přerušení zaměstnání z důvodu celodenní péče o malé děti. Je vhodné přitom rozlišit vnější (systémové) faktory a faktory individuální či osobnostní. Z tabulek 6.2 a 6.3 je zřejmé, že v kontextu jedné společnosti či státu nepůsobí všechny faktory nebo nepůsobí všechny stejně silně. Aniž by bylo možné se opřít o exaktní měření a podrobné analýzy, lze říci, že v ČR mají hlavní vliv koncepce rodičovské dovolené, situace na trhu práce a individuální charakteristiky zahrnované pod pojem lidský kapitál. Tento názor podporují naše zjištění z výzkumu HRZ05, které zde dále uvádíme.

Tabulka 6.2 Vnější faktory ovlivňující délku přerušeni profesní kariéry z důvodu péče o děti

V rámci rodinné politiky
- Mateřská a rodičovská dovolená: jejich celkové schéma, zákonem stanovená délka, míra finanční kompenzace absence pracovního příjmu, podmínky a míra zapojení otců, možnost paralelní výdělečné činnosti, povinnosti zaměstnavatelů vůči zaměstnancům na rodičovské dovolené
- Zařízení denní péče o děti zaměstnaných rodičů: dostupnost jeslí, mateřských škol a jejich alternativ, cena za poskytované služby, otvírací doba, kvalita výchovné a zdravotní péče
V oblasti trhu práce
- Celková nezaměstnanost
- Lokální situace a struktura nabídky v místě bydliště
- Nástroje aktivní a pasivní politiky zaměstnanosti (dávky v nezaměstnanosti, „job protection“)
V neformálních strukturách příbuzenských a lokálních
- Mezigenerační pomoc
- Opatření na úrovni obce v oblasti dopravní obsluhy, zájmu o problémy rodin v lokalitě, spolupráce subjektů státní správy, samosprávy a občanských aktivit

Tabulka 6.3 Individuální faktory ovlivňující délku přerušeni profesní kariéry z důvodu péče o děti

Socioprofesionální status ženy před porodem
- Ekonomický sektor zaměstnání, zda šlo o soukromý nebo veřejný (obvykle vstřícnější)
- Profesionální status: kvalifikační aj. nároky profese, míra „investic“ do přípravy na dané povolání
- Zaměstnanecký status: zda rodič byl zaměstnancem, soukromě podnikajícím, nezaměstnaným
- Délka praxe v oboru a délka účasti na trhu práce
Ukazatele lidského kapitálu
- Vzdělání
- Věk (při porodu)
- Motivovanost, adaptabilita
Rodinný stav, rodinné zázemí a postavení matky v širší rodině
- Zda žena má/nemá partnera
- Pořadí dítěte
- Zdravotní stav rodičů
- Příjem domácnosti (nemá zcela jednoznačný vliv)

Skutečné chování rodičů jsme sledovali na souboru respondentů HRZ05, tj. rodičů s dětmi do 10 let věku, v němž bylo 46 % celodenně pečujících matek, z nichž necelé dvě třetiny byly na rodičovské dovolené, čtvrtina pečovala celodenně o dítě do 4 let věku i po jejím ukončení a šestina byla na mateřské dovolené, viz tabulka 6.4 [pozn. 66]. Rozdíl mezi ženami a muži je zřetelnější, porovnáme-li jejich socioprofesionální postavení podle věku nejmladšího dítěte, jak ukazuje graf 6.1. Jako i v dalších šetřeních, ženy preferují celodenní péči o děti do tří let věku, takže v této době zákonného nároku na RD pouze asi 5 % žen v našem souboru pracovalo. Mezi třetím a čtvrtým rokem věku dítěte velká část žen pobírá rodičovský příspěvek a z nich část současně pracuje. Je jich podle HRZ05 celkově asi 15 % a většina pracuje

příležitostně. V době RD pracuje jen zhruba desetina matek a opět více než z poloviny jen příležitostně [Kuchařová et al., 2006].

Mnohé ženy a muži považují za správné, aby matky celodenně pečovaly i o děti těsně předškolního věku, ale reálně jsou matky nejmladších dětí ve věku okolo 5-6 let už převážně zaměstnány, příp. ekonomicky aktivní, tj. zaměstnané nebo nezaměstnané, použijeme-li statistickou terminologii. Mezi matkami předškolních dětí totiž přibývá nezaměstnaných.

Rozhodujícími okamžiky v chování žen je dosažení 3 a 4 let věku dítěte. Přes polovinu žen využívá možnost pobírání rodičovského příspěvku až do 4 let věku dítěte, přičemž většinou v této době nepracují vůbec nebo pouze příležitostně. V době 4 let nejmladšího dítěte pracují zhruba 2/5 žen.

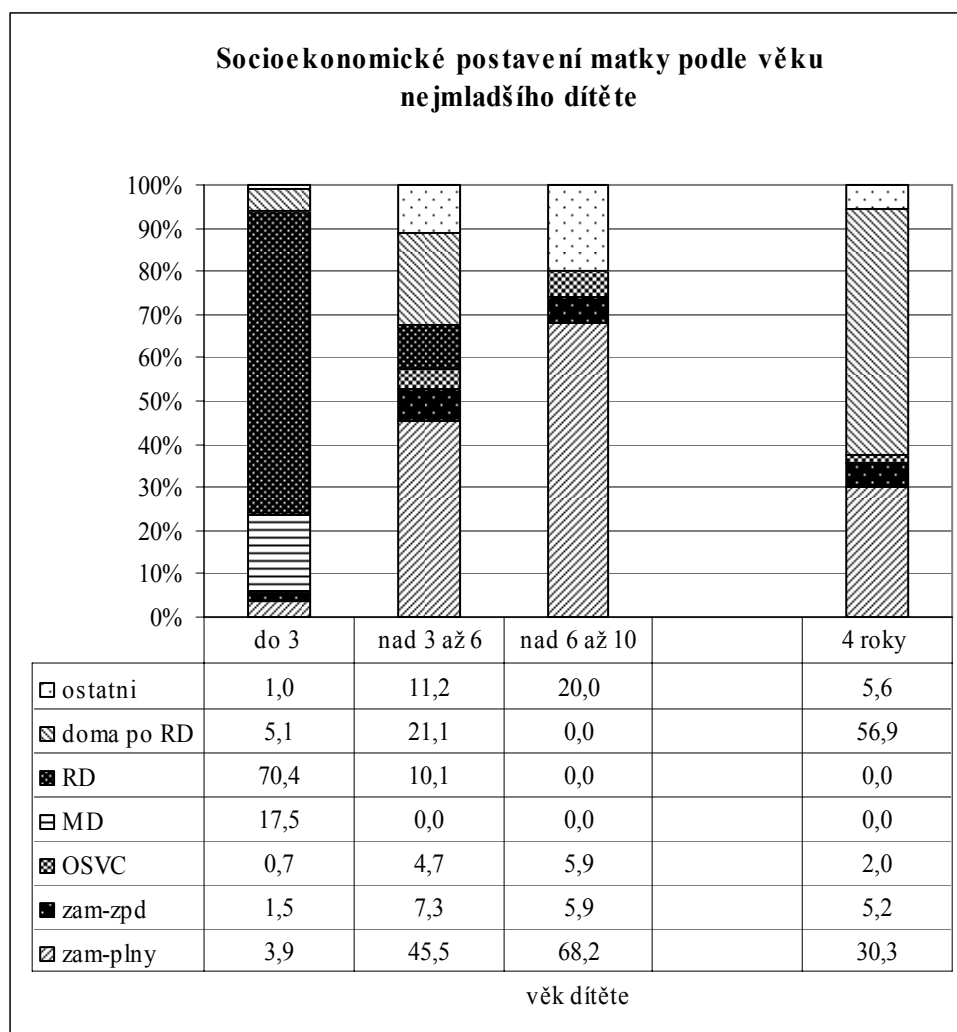
T a b u l k a 6.4 Socioekonomické postavení rodičů

status	respondenti (%)		muži celkem*		ženy celkem*	
	muži	ženy	počet	%	počet	%
žena na mateřské dovolené	-	7,0	-		86	7,3
rodič na rodičovské dovolené	2,0	28,3			327	27,6
rodič pobírající rodičovský příspěvek po ukončení rodičovské dovolené, nemající žádné či stálé zaměstnání	0,0	11,2	6	0,6	139	11,7
zaměstnanec na plný úvazek	79,9	37,5	811	79,4	448	37,8
zaměstnanec na zkrácený úvazek	0,9	4,8	6	0,6	59	4,9
soukromý podnikatel	14,2	3,8	169	15,5	44	3,7
nezaměstnaný	2,4	6,1	21	2,1	69	5,8
v domácnosti či invalidní důchodce	1,0	0,0	8	7,8	14	1,2
celkem – absolutní počty			1 021		1 184	

Pozn.: zbytek do 100 % = neuvedeno

* tzn. respondenti a partneři, resp. respondentky a partnerky dohromady

Graf 6.1 Socioekonomické postavení žen podle věku nejmladšího dítěte, v %

Pozn.: v posledním sloupci byly do kategorie „doma po RD“ zahrnuty i odpovědi „RD“ nebo „MD“, které neodpovídají legislativně dané realitě, a proto předpokládáme, že se jedná o rodiny pobírající rodičovský příspěvek (to se potvrdilo ve 25 z 36 případů; žen s dítětem ve věku 4 roky je celkem 199)

Ostatní = nezaměstnaní, v domácnosti, invalidní důchodci a nezjištěno [pozn. 67]. S věkem dítěte roste podíl nezaměstnaných až na cca 10 % u nejstarších dětí v tomto souboru.

zam-zpd = zaměstnaný na zkrácenou pracovní dobu; zam-plny = zaměstnaný na plný úvazek

Situace žen

Také šetření HRZ05 potvrzuje, že celodenní péče o malé dítě je nadále (a pravděpodobně i vždy zůstane) výrazněji záležitostí žen. Mnoho žen se sice potýká po návratu do zaměstnání s komplikacemi a se znevýhodněním na trhu práce kvůli péči o dítě/děti v předškolním věku (byť často skrytým) [pozn. 68], roli matky-pečovatelky by však převážná část z nich s mužem neměnila. Na tomto názoru se muži a ženy shodují (tabulka 6.5). Kdyby muž projevil zájem zůstat doma a celodenně pečovat o dítě formou rodičovské dovolené, souhlasila by s tím pouze necelá čtvrtina všech žen s dětmi do 10 let, přičemž na tuto otázku nemá jasný názor 14 % dotázaných rodičů, kteří žijí v partnerství a až třetina osamělých rodičů. Mezi respondenty, kteří mají jasný názor, by 32 % řeklo rozhodně „ne“ (dokonce však 44 % mezi osamělými rodiči a 37 % v rodinách s 2 a více dětmi). Pravděpodobná reakce matky na zájem partnera pečovat o dítě souvisí výrazně s jejím dosaženým vzděláním. Rodičovskou dovolenou by bylo partnerovi ochotno „přenechat“ (mezi ženami které názor vyjádřily) celkově

45 % vysokoškoláček, ale pouze 25 % matek s nižším vzděláním (rozhodně „ne“ by partnerovu návrhu řeklo jen 19 % vysokoškoláček oproti 35 % matek s nižším dosaženým vzděláním).

T a b u l k a 6.5 Jak by žena reagovala, kdyby partner projevil zájem pečovat o dítě na rodičovské dovolené, v %

	souhlas s návrhem partnera být na RD				
	rozhodně ano	spíše ano	spíše ne	rozhodně ne	nevím
respondentka	5,9	17,4	34,6	28,7	13,4
respondent o názoru partnerky	9,3	14,5	34,7	25,1	16,4
celkem	6,9	16,6	34,6	27,7	14,3

Celkově ve zkoumaném souboru byla rodičovská dovolená, resp. volno při celodenní péči o dítě do 4 let věku, čerpána výhradně ženami až v 96 % rodin s dětmi. Na dotaz o důvodech nečerpání rodičovské dovolené mužem byly rodiči nejčastěji uváděny finančních důvody (podle 3/4 respondentů patří k hlavním důvodům [pozn. 69]) (tabulka 6.6). 71 % rodičů usuzuje, že rodičovská dovolená je celkově vhodnější pro ženy. Tento názor sdílí dokonce 80 % rodičů se základním vzděláním, ale jen 54 % vysokoškoláků. Podle třetiny respondentů se muži obávají, že by to negativně ovlivnilo jejich pracovní kariéru. Čtvrtým nejčastějším důvodem (uvedla ho čtvrtina rodičů) je reálný fakt, že matka nepracovala. Je to hlavně případ respondentů se základním vzděláním (třetina z nich). Nesouhlas matky je důvodem nečerpání rodičovské dovolené otcem podle 23 % rodičů, konkrétně však vyjadřovaný spíše ženami než muži (25 % žen ve srovnání s 19 % mužů). To je zajímavé v souvislosti s tím, že většina mužů se obává dopadů na jejich kariéru (sečteme-li volby tohoto důvodu jako hlavního a vedlejšího). Ženy relativně častěji berou v úvahu schopnost otce zajistit péči, muži zase spíše širší souvislosti přerušení vlastní pracovní kariéry (zřejmě v porovnání s tímtož faktem v případě žen). Fakt, že podle matky by otec péči o dítě nezvládal, považuje za důvod rozhodnutí pětina respondentů (opět spíše respondenti se základním vzděláním, 24 %). To, že otec měl za to, že by péči nezvládal, uvedlo méně respondentů než v případě názorů matek. Poslední dva důvody jsou nejčastěji uváděnými „vedlejšími“ faktory při rozhodování o možném podílu muže na čerpání rodičovské dovolené (příp. vůbec neuvažování o této možnosti). Neméně důležitými vedlejšími důvody je názor otce, že by to negativně ovlivnilo jeho pracovní kariéru (35 %) a nesouhlas matky dítěte (32 %, přičemž si uvedené myslí častěji dotázaní muži).

Souhrnně vypovídají tyto odpovědi především o **dopadech rozdílného odměňování žen a mužů na rodinný život a výkon rodičovských rolí**, konkrétně na dělbu rolí v péči o nejmladší děti. Současně vypovídají o **silné skepsi ke schopnostem mužů zabezpečit potřeby malých dětí** rovnocenným způsobem jako ženy i o **rozdílech v chápání profesních rolí** žen a mužů. Je v tom konec konců skryta preference tradiční genderové dělby v dané oblasti, která abstrahuje od souvislostí s postavením žen na pracovním trhu.

T a b u l k a 6.6 Hlavní (nejdůležitější) důvody, proč muž nepečoval o dítě formou rodičovské dovolené, dle vzdělání respondenta, v %*

typ události podle důležitosti	základní		středoškolské		vysokoškolské		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
z finančních důvodů by to bylo méně výhodné, než když je doma s dítětem matka	275	77,2	389	75,0	103	71,5	767	75,3
rodičovská dovolená je vhodnější pro ženy	282	79,9	365	70,5	77	53,8	724	71,4
podle otce by to negativně ovlivnilo jeho pracovní kariéru	104	29,8	168	32,6	52	36,6	324	32,2
matka dítěte nepracovala	110	31,8	103	20,1	28	19,6	241	24,1
matka dítěte s tím nesouhlasila	86	24,7	109	21,4	37	26,2	232	23,2
matka si myslela, že by otec péči o dítě a domácnost nezvládal	82	23,6	93	18,2	25	17,6	200	20,0
otec si myslel, že by péči o dítě/ děti a domácnost nezvládal	69	19,7	82	15,9	19	13,4	170	16,9
nevěděli jsme, že máme takovou možnost	16	4,6	20	3,9	5	3,5	41	4,1

Pozn.: Vzdělání jak ženy, tak muže diferencuje významně pouze vyznačené 4 důvody. Vzhledem k převládající vzdělanostní homogamii partnerů proto uvádíme rozdíly podle vzdělání respondenta nezávisle na pohlaví (podíl žen v souboru je 72 %)

** pořadí důležitosti podle údajů celkem*

Partneři pečují o dítě ve věku do 4 (příp. 7) let společně nebo se při celodenní péči o dítě střídají pouze v 3 % rodin. Ženy nejen čerpají rodičovskou dovolenou mnohem častěji než muži, ale také průměrně trojnásobnou dobu. Průměrná délka celodenní péče ženy o dítě byla u ukončených období domácí péče 43 měsíců (viz tabulka 6.7), zatímco u muže dohromady pouze 14 měsíců, pokud ovšem pobíral rodičovský příspěvek, bylo to 21 měsíců. Takových mužů je o něco více než polovina. Nejčastěji však celkově pečují po dobu ne déle než 6 měsíců. U žen trvá nejčastěji délka období domácí péče o dítě 36 měsíců. Je zde tedy rozdíl mezi průměrnou a modální hodnotou, přičemž **se ženy nejčastěji vracejí do zaměstnání tak, aby jim platil nárok na návrat k původnímu zaměstnavateli**. To však neznamená přesně 36 měsíců (takových případů je 7 % u prvního a 12 % u druhého dítěte). Do 3 let se vrací celkem 33 %, resp. 31 %, matek u dětí prvních dvou pořadí, do 4 let je to 67 %, resp. 81 % matek.

T a b u l k a 6.7 Základní ukazatele délky rodičovské dovolené matek

	1. dítě	2. dítě	3. dítě*
průměr	43,6	40,5	-
medián	41	40	65
modus	36	36	-
minimum	1	8	37
maximum	96	86	72
<i>N</i>	382	96	3

** příliš malý počet respondentů, proto neuvedeny všechny údaje*

Na otázku, **v kolika letech věku dítěte** by se žena (která v současnosti celodenně pečuje o dítě) chtěla **vrátit do zaměstnání či samostatně podnikat**, odpověděla většina respondentů (jak žen samotných, tak jejich partnerů ohledně situace ženy), že až budou (v současnosti) nejmladšímu dítěti 4 roky (přičemž ve 4 letech a dříve by se chtělo vrátit celkem 82 % žen). Na průměrný plánovaný věk dítěte při návratu matky do zaměstnání (jenž odpovídá

rovněž 4 letům) nemá vliv pohlaví respondenta ani úroveň dosaženého vzdělání ženy, ale pouze fakt, zda žena v současnosti celodenně pečuje o dítě ve věku do 3 let či starší. Žena, která je aktuálně na rodičovské dovolené, by ráda nastoupila do zaměstnání či začala podnikat až její nejmladší dítě dosáhne průměrného věku 3,8 let, zatímco žena, která již v současnosti ukončila zákonnou rodičovskou dovolenou a pobírá dále 4. rokem rodičovský příspěvek, považuje za ideální věk dítěte při návratu do práce 4,5 roku. To je nepřímý důkaz, že setrvání čtvrtým rokem s dítětem v domácnosti je převážně dobrovolnou volbou.

Celkově naše zjištění ukazují, že se přání žen ohledně délky vlastní celodenní péče o děti příliš neliší od skutečnosti, čili že zde nepůsobí závažné bariéry splnění aspirací žen. Na druhé straně se z jiných šetření ukazuje, že toto chování matek malých dětí málo respektuje jeho možné dopady vzhledem k obtížím návratu na trh práce po dlouhodobé absenci. Zřejmě předpokládají, že se starším dítětem je snazší zvládat současně rodinné a pracovní povinnosti, jenže podceňují ztrátu kvalifikace a pracovních návyků.

Ačkoliv se chtějí matky, jež v současnosti celodenně pečují o dítě, vrátit do zaměstnání, když jejich nejmladší dítě dosáhne 4 let, za ideální věk dítěte, do kterého by žena obecně měla zůstat doma s dítětem a nevykonávat stále zaměstnání, považují respondenti v průměru 4,9 let (tabulka 6.8) (přitom ve 4 letech a dříve by se chtělo v „ideálním případě“ vrátit celkem jen 50 % žen). Na názor o obecně ideálním průměrném věku ženy při návratu do zaměstnání nemá vliv pohlaví respondenta, ale je tu jistá závislost na vzdělání [pozn. 70] a věku. Starší respondenti uvádějí nižší ideální věk, a tím je současně u nich větší soulad mezi preferovaným ve vlastním případě a obecně ideálním věkem pro ukončení celodenní péče rodiče o malé dítě a (opětne) započetí výdělečné činnosti (ženy).

T a b u l k a 6.8 Srovnání skutečného, preferovaného a ideálního věku dítěte při ukončení rodičovské dovolené (RD)

Průměrný věk dítěte při nástupu do zaměstnání žen, které ukončily RD:
3,64 roku -1. dítě
3,37 roku - 2.dítě
Přání žen jsoucích dnes na RD:
průměr 3,97 roku (modus 4 roky)
3 roky: 26,9 %; do 3 let 29,1 %
4 roky: 48,2 %; do 4 let 82,2 %
Ideální věk dětí při návratu ženy do zaměstnání:
průměr: 4,94 let (modus 4 roky)
3 roky: 17,8 %; do 3 let 19,5 %
4 roky: 30,4 %; do 4 let 49,9 %
5 let: 17,6 %; do 5 let 67,5 %
6 let: 19,7 %; do 6 let 87,2 %

Průměrná skutečná délka období péče ženy o první (jediné) dítě se zkracovala s úrovní dosaženého vzdělání ženy. Zatímco matky se základním vzděláním strávily doma s dítětem/děti (bez ohledu na počet potomků) průměrně 3,9 roku, středoškolačky pečovaly 3,6 roku a vysokoškolačky jen 3,4 roku. Pokud matky pečovaly pouze o jedináčka, trvala péče v průměru 3,9 let, pokud měly ukončené pouze základní vzdělání; 3,2 let u středoškolaček a pouze 3,1 let u vysokoškolaček. Průměrná délka domácí péče o 2. dítě v pořadí byla 3,4 roku, resp. 41 měsíců, a opět nejkratší dobu pečovaly vysokoškolačky (2,9 roku).

Pouze zhruba polovina žen (54 %), které se již vrátily po ukončení rodičovské dovolené (případně po nějaké době strávené s dětmi v domácnosti) zpátky do zaměstnání, předem plánovala dobu celodenní péče o nejstarší dítě před návratem do zaměstnání

(vysokoškolačky délku této doby plánovaly dokonce ve 2/3 případů). Mezi těmito ženami jich 60 % zůstává pečovat o nejstarší dítě po přibližně stejnou dobu (tyto ženy jsou nejčastěji se středoškolským vzděláním). Mezi ženami, které s nejstarším dítětem zůstávají doma kratší dobu (než předem plánovanou), se vyskytují zejména vysokoškolačky (37 % z nich ve srovnání se 17 % žen s nižším dosaženým vzděláním) a naopak mezi těmi, které zůstávají doma delší dobu (než plánovaly) nalezneme nejčastěji ženy se základním vzděláním (27 % z nich ve srovnání s 18 % s vyšším dosaženým vzděláním). Ačkoliv jsme se na to ve výzkumu HRZ05 neptali, lze z toho dedukovat větší obtíže méně vzdělaných žen při návratu do (hledání) zaměstnání, když se rozhodnou ukončit období vlastní celodenní péče o děti.

Délku období péče o **druhé dítě** v pořadí plánovala již necelá polovina žen (47 %, vysokoškolačky opět častěji - 80 %). Mezi matkami, které měly představu o délce vlastní péče, zůstalo doma s druhým dítětem přibližně stejnou dobu 78 % žen. Kratší dobu (než předem plánovaly) zůstalo doma s druhým dítětem 17 % žen (podobně jako 15 % s nejstarším dítětem), delší dobu již pouze 6 % matek (ve srovnání s 10 % matek s nejstarším dítětem).

T a b u l k a 6.9 Ukončení rodičovské dovolené ve vztahu k její plánované délce, v %

	žena zůstala na rodičovské dovolené oproti plánované délce:			
	delší dobu	kratší dobu	stejnou dobu	neplánovala
1. dítě	11,2	10,5	31,9	46,4
2. dítě	2,8	7,7	36,5	53,0

Přes nevelké podíly těch, které „nedodržely“ svůj plán, je zajímavé zjistit jejich důvody. Tabulky 6.10 a 6.11 ukazují, že zde působí jistý tlak materiálních podmínek života rodin s dětmi. Hlavními důvody dřívějšího návratu jsou obtíže s finanční situací a využití příležitosti nastoupit do zaměstnání (tedy neriskovat obtíže v budoucnu, neboť je lze s jistou pravděpodobností oprávněně očekávat). Nejčastější důvody pozdějšího návratu jsou více vázány na potřebu plnění mateřské role, ale i zde působí tlak podmínek na trhu práce (nesehnala pracovní místo).

Ženy, které zůstaly „**doma**“ **delší dobu** než plánovaly, uvádějí nejčastěji jako 1. důvod svého rozhodnutí fakt, že nesehnaly pracovní místo (čtvrtina všech, viz tabulka 6.10). Téměř pětina se starala zároveň o další dítě v pořadí a z 16 % chtěly ženy samy pečovat o dítě delší dobu (nikoliv jej svěřit do péče jiné osoby). Nejčastěji uváděným 2. důvodem prodloužené domácí péče bylo to, že původní zaměstnání neumožňovalo sladit rodinné a pracovní povinnosti, a preference ženy starat se o dítě. S obdobnou frekvencí pak byly zastoupeny důvody „dobrá finanční situace rodiny“ (jež nepotřebovala další příjem), volba „využít možnosti čerpání rodičovského příspěvku“ a „komplikace při hledání pracovního místa“.

T a b u l k a 6.10 Co bylo důvodem toho, že žena zůstala doma s dítětem delší dobu, než plánovala? - 1. a 2. důvod podle pořadí celkem, v %

typ události podle důležitosti	1. důvod	2. důvod	celkem
nesehnala jsem nové pracovní místo	24	12	19
chtěla jsem se sama starat o dítě	16	19	17
čekala jsem (starala jsem se o) další dítě	19	7	14
původní zaměstnání neumožňovalo sladit mateřské a profesní povinnosti	8	19	13
špatný zdravotní stav (dítěte, ženy)	11	7	9
chtěla jsem využít možnosti pobírání rodič. příspěvku	5	12	8
ostatní*	17	24	20
celkem	(N = 74)	(N = 59)	(N=133)

* ostatní: Dobrá finanční situace - rodina nepotřebovala můj příjem; Nepodařilo se zajistit péči o dítě jinou osobou; Změna rodinné situace (rozvod, sňatek, ovdovění) a Jiné

Pro ženy, které zůstaly „doma“ naopak kratší dobu, byla nejčastěji uváděným důvodem špatná finanční situace a potřeba druhého příjmu v rodině (viz tabulka 6.11.). Téměř čtvrtině žen se naskytlá dobrá pracovní příležitost, kterou chtěly využít. Jako 2. důvod uvádějí ženy totožné důvody jako 1. v pořadí spolu s důvodem úspěšného zajištění péče o dítě jinou osobou. To se obecně daří spíše ženám s jedním dítětem než s více dětmi.

T a b u l k a 6.11 Co bylo důvodem toho, že žena zůstala doma s dítětem kratší dobu, než plánovala? - 1. a 2. důvod podle pořadí celkem, v %

typ události podle důležitosti	1. důvod	2. důvod	celkem
špatná finanční situace – rodina potřebovala můj příjem	44	24	35
naskytlá se mi dobrá pracovní příležitost	23	29	26
podařilo se zajistit péči o dítě jinou osobou	10	20	14
změna rodinné situace (rozvod, sňatek, ovdovění)	8	10	9
ostatní*	15	17	16

* ostatní: Potřebovala jsem změnu; Původní zaměstnání dobře umožňovalo sladit mateřské a profesní povinnosti; Jiné

Vzhledem k české zvláštní situaci, kdy rodičovská dovolená (se všemi nároky uvedenými v zákoníku práce) trvá kratší dobu, než je doba nároku na rodičovský příspěvek, který však není vysoký a je pro všechny ženy shodný nezávisle na profesi, předchozím výdělku apod., zajímají nás i důvody setrvání čtvrtým rokem po porodu doma s dítětem a poskytování mu v rámci zákonných pravidel v podstatě celodenní péči. Přináší to totiž nevýhody při návratu na trh práce, jako je zastarání kvalifikace, oslabení pracovní motivace a sebedůvěry aj. Zjištění uvedená v tabulce 6.12 ukazují, že převládá motivace založená na preferenci rodičovské role, částečně je i zde patrný vliv situace na trhu práce a působí zde pozitivně dnešní koncepce pobírání rodičovského příspěvku (ačkoliv se to asi v nezanedbatelné části týká žen určitých profesí a s určitými příjmovými možnostmi, u nichž není příliš nízká míra kompenzace předpokládaného pracovního příjmu).

Tabulka 6.12 Důvod zůstat doma s dítětem po ukončení RD (dítě ve věku 3 až 4 roky), v %

	1.důvod	2.důvod
kvůli zdravotnímu stavu dítěte	7,3	2,8
chtěla jsem se sama starat o dítě do vyššího věku	37,9	25,0
mám zajištěnu péči jinou osobou	4,0	4,6
čekám (starám se o) další dítě	20,2	5,6
nesehnala jsem pracovní místo	12,9	20,4
chci využít možnosti pobírání rodič. příspěvku	12,9	28,7
MŠ není v místě bydliště dostupná	0,8	4,6
otvírací hodiny MŠ mi nevyhovují	0,0	0,9
MŠ je finančně nedostupná	0,0	0,9
v MŠ není místo	1,6	2,8
z jiných důvodů	2,4	3,7

Způsob ukončení RD

V šetření HRZ05 jsme podrobně nezjišťovali způsob a „úspěšnost“ návratu do zaměstnání po skončení RD nebo i následné péče spojené s pobíráním rodičovského příspěvku. Ptali jsme se jen na přání žen, které můžeme porovnat s jejich situací a s výsledky jiných výzkumů.

Polovina žen by se v budoucnu (po rodičovské dovolené či další domácí péči) chtěla **vrátit ke stejnému zaměstnavateli** (z toho 65 % na původní místo), třetina žen by si ráda našla postupně nové zaměstnání. 6 % žen plánuje samostatně podnikat (polovina z nich nově), pouze 2 % neplánují do budoucna obnovení výdělečné činnosti. Průměrný věk nejmladšího dítěte při plánovaném návratu ženy na stejné pracovní místo je 3,6 let, při plánovaném návratu na jiné místo či nástupu do nového zaměstnání je 4,1 let. Ženy si tedy jsou vědomy, alespoň přibližně, svých práv spojených s RD. Rozhodnutí zůstat déle doma s dítětem u nich bývá spojeno s tím, že nenárokují návrat k původnímu zaměstnavateli. Nicméně návrat ke stejnému zaměstnavateli si přejí i některé ženy preferující vlastní celodenní péči delší než 3 roky. Nižší věk dítěte při obnovení ekonomické aktivity uvádějí naopak též ženy, které chtějí podnikat.

K původnímu zaměstnavateli se chtějí vrátit častěji ženy s vyšší kvalifikací a vzděláním i profesním statutem před narozením dítěte.

Tabulka 6.13 Jakým způsobem chtějí ženy obnovit (začít) svou výdělečnou činnost po rodičovské dovolené (sloupcové relativní četnosti, v %)

	matky celkem		matky rozhodnuté	
	%	N	%	N
návrat ke stejnému zaměstnavateli na původní místo	25,8	107	33,1	107
návrat ke stejnému zaměstnavateli, třeba i na jiné místo	14,5	60	18,6	60
nástup do jiného (nového) zaměstnání	30,4	126	39,0	126
opět (nadále) samostatně podnikat	3,1	13	4,0	13
začít nově samostatně podnikat	2,2	9	2,8	9
nechce pracovat	1,9	8	2,5	8
neví / celkem	22,0	91	100,0	323
celkem	100,0	414		

Na skutečnou formu návratu jsme se ptali ve výzkumu ZPD06, a to konkrétně na chování žen (z úplných rodin) v době, kdy nejmladšímu dítěti byly 3 roky. Výsledky ukazuje tabulka 6.14. Ačkoliv jde jen o hrubé porovnání vzhledem k odlišnostem daných výběrových

souborů (viz informace v přehledu pramenů), podle těchto dat se reálné chování hodně blíží záměrům žen.

T a b u l k a 6.14 Situace matek po rodičovské dovolené ve vztahu k původnímu zaměstnání v době, kdy jejich první dítě dosáhlo 3 let věku

vrátila jsem se do zaměstnání, kde jsem pracovala před nástupem na MD	26,0
zůstala jsem ještě s dítětem doma a dohodla se zaměstnavatelem, že nastoupím později	11,6
zůstala jsem ještě s dítětem doma a ukončila pracovní poměr u původního zaměstnavatele	17,6
ukončila jsem pracovní poměr a nastoupila jsem jinam, příp. začala podnikat	15,1
před narozením dítěte jsem vůbec nepracovala nebo jsem podnikala - neměla jsem se kam vrátit	10,1
zůstala jsem doma na MD/RD s dalším dítětem	19,6

Pramen: ZPD06

Jiným kritériem úspěšnosti návratu do ekonomické aktivity po RD je, nakolik se daří naplnit požadavky matek ohledně délky pracovní doby a charakteru pracovního režimu. Podle šetření ZPD06 mezi ženami, které nezůstaly po RD v domácnosti, nastoupilo na plný úvazek 77 %, resp. 72 % matek (podle pořadí dítěte), spolu se soukromě podnikajícími to bylo 83 % a 79 % matek. Na zkrácený úvazek nastoupilo 15 %, resp. 20 % žen, což v průměru odpovídá statistikám ČSÚ za všechny ženy s dětmi do 4 let [srv: Zaostřeno..., 2004] i výsledkům jiných výzkumů [pozn. 71].

Výše úvazku a forma zaměstnání bezprostředně po rodičovské dovolené jsou závislé z velké části na podmínkách platících obecně pro profesi ženy a obor vykonávaného zaměstnání [pozn. 72]. Částečné úvazky totiž častěji měly ženy pracující v odvětvích, v nichž charakter práce kratší úvazky nejen umožňuje, ale někdy přímo vyžaduje, tj. ve většině služeb - zdravotnictví (21 %), obchodě a službách (18 %) a ve školství a vědě (16 %, procenta zde udávají podíl z žen pracujících v daném odvětví) [pozn. 73]. Obchod a služby spolu s peněžnictvím a pojišťovnictvím jsou dvě skupiny oborů, kde ženy nejčastěji po RD samostatně podnikají (okolo 1/6 v každé z těchto dvou skupin).

Mezi ženami ve výzkumu HRZ05, tj. matkami dětí do 10 let věku, které pracovaly, bylo zaměstnáno na částečný úvazek 10 % (zbytek byly zaměstnankyně na plný úvazek a ženy podnikající). Mezi zaměstnankyněmi činí jejich podíl 11 %. Oba údaje mírně převyšují aktuální statistická data za ženy bez ohledu na stáří a počet dětí, kterých pracuje na zkrácený úvazek 8,3 % [VŠPS, 2. čtvrtletí 2006].

Souběh RD a výdělečné činnosti matek na RD a rodičů pobírajících rodičovský příspěvek a využívání zařízení denní péče o děti

K lepšímu sladění pracovních a rodinných povinností přispívá to, když si žena (příp. muž) uchovává po dobu péče o malé dítě kontakt se svou profesí, se zaměstnavatelem, či vůbec nenechává odeznívat nabyté pracovní návyky. To umožňuje dnešní legislativa volnějšími podmínkami pro souběh rodičovské dovolené a výdělečné činnosti. Tuto možnost využilo (v době výzkumu nebo dříve) jen zhruba 17 % žen. Je třeba vzít v úvahu, že jsou to ženy s různou dobou od narození posledního dítěte a že řada z nich byla na rodičovské dovolené před změkčením podmínek pro souběžnou výdělečnou aktivitu. Jenže ženy, které pobíraly rodičovský příspěvek v době výzkumu, byly méně často výdělečně činné paralelně s jeho pobíráním než ženy, které vypovídaly o minulé zkušenosti, zahrnující limitovaný povolený čas pro výdělečnou činnost. Možným vysvětlením je fakt, že ženy z první skupiny mají děti různého věku (tedy i velmi malé), zatímco ženy hovořící o minulé zkušenosti, vypovídají celkově o době péče o dítě do 4 let věku [pozn. 74]. U první skupiny se vliv stáří dítěte prokázal, ale ani to nevysvětluje rozdíl mezi oběma skupinami žen (tabulka 6.15).

Tabulka 6.15 Podíly žen, které vykonávaly výdělečnou činnost při RD nebo v době pobírání rodičovského příplatku

způsob výdělečné činnosti	žena na rodičovské dovolené nebo pobírající rodičovský příspěvek:			
	v době šetření			v minulosti
	celkem	dítě do 3 let	dítě nad 3 roky	
částečný úvazek	4,0	3,6	4,3	6,1
plný úvazek	0,6	0,3	1,4	5,7
samostatné podnikání	0,8	0,5	1,4	3,1
příležitostné výdělky	7,7	5,7	13,0	9,2
nepracovala	87,0	89,8	79,7	75,8
N	530	384	138	542

V průběhu celodenní domácí péče o dítě bylo tedy aktuálně výdělečně činných celkově 13 % žen, přičemž více než polovina z nich si zlepšuje svou finanční situaci pouze příležitostnými přivýdělky. Nejčastější pravidelnou formou zlepšování finanční situace rodiny byla práce ženy na částečný úvazek. Věnovala se jí až třetina všech výdělečně činných pečujících žen, přičemž mezi vysokoškolačkami tvořily dokonce tři čtvrtiny. Je to dáno zřejmě hlavně tím, že nastupují do zaměstnání při nižším věku jejich nemladších dětí. Průměrný počet hodin, které matka stráví prací na zkrácený úvazek při celodenní péči o dítě, je 12,5 hodin týdně (tj. 1,5 dne). Na výdělečnou aktivitu ženy v průběhu rodičovského volna nemá významný vliv úplnost rodiny ani její finanční situace. Uvedené údaje ze současnosti však nevypovídají o tom, zda matky později v průběhu rodičovské dovolené nezahájí nějakou výdělečnou činnost. U některých z nich (zejména u žen s vysokoškolským vzděláním) to bude, s rostoucím věkem dítěte, o něž v současnosti celodenně pečují, více pravděpodobné.

Většina žen, které při péči o dítě zároveň pracují, dochází na pracoviště mimo domov (75 %; mezi ženami se základním vzděláním je to 100 %). Práci z domova mohou využívat tedy spíše ženy s vyšší odbornou kvalifikací, způsobilé k práci s počítačem nebo ty, jimž zaměstnavatel flexibilní pracovní dobu včetně práce z domova umožnil. Práce v domácím prostředí je tudíž doménou žen s vyšším vzděláním (neboť finančně ohodnocené ruční práce v domácnosti nejsou již tak vyhledávané).

Možnost souběhu rodičovské dovolené a výdělečné činnosti je využívána jen malou částí matek, jak bylo uvedeno výše. Ještě méně jich využívá zákonné možnosti dávat děti do předškolních zařízení (po zákonem vymezenou dobu) jako pomocné opatření pro realizaci tohoto souběhu. Pokud byly ženy s dítětem doma v době výzkumu, celodenně pečovaly o dítě buď samy, spolu s partnerem (střídají se ve 3 % rodin) anebo jim s péčí vypomáhali prarodiče (7 % rodin). Jiné osoby, např. chůvy se vyskytly pouze v 0,5 % rodin. V průběhu rodičovského volna se plně věnuje péči o dítě 87 % matek bez toho, že by zároveň vykonávaly výdělečnou činnost (výjimkou jsou pouze matky s vysokoškolským vzděláním, které „nepracují“ v 75 % případů).

V souvislosti s tím se podívejme, nakolik je v současnosti využívána možnost umístit dítě do jeslí či MŠ na 1 až 5 kalendářních dnů v měsíci, jež je podle současné legislativy umožněna rodičům pobírajícím rodičovský příspěvek. V plném rozsahu možnost využívá jen 16 % matek a občas 3 % matek, které pobírají při péči o dítě rodičovský příspěvek. Téměř 3/4 pečujících matek však o možný 5denní pobyt dítěte daného věku v jeslích či MŠ nejeví zájem. Pro 3 % dětí nejsou jesle/školka v místě bydliště dostupné, pro 5 % nebyl již v jeslích/školce dostatek míst a přijetí dětí bylo tudíž zamítnuto. Zájem o umístění dítěte v předškolním zařízení péče na 1 až 5 dnů v měsíci souvisí také s počtem dětí, o které rodič celodenně pečuje. Možnost návštěvy mateřské školy na max. 5 dnů v měsíci využívá pouze 9 % žen, jež pečují o jediné dítě příslušného věku oproti 26 % žen celodenně pečujících o dvě děti. Úplnost rodiny vliv na umístění dítěte v jeslích či MŠ nemá.

Možnost umístit dítě ve věku 3 až 4 roky (resp. 7 let, má-li dítě zdravotní postižení) v MŠ na 4 hodiny denně bez ztráty nároku na rodičovský příspěvek (platné od 1. 1. 2006) považuje většina respondentů s dětmi do 10 let obecně za potřebnou (87 %). Na otázku položenou samotným matkám, zda by tuto možnost využily, odpovědělo 60 % pozitivně (bez ohledu na fakt, zda v současnosti celodenně pečují o dítě, jelikož aktuální profesní postavení matky nemá na její odpověď významný vliv).

Matky, které by každodenní 4hodinový pobyt dítěte ve školce hypoteticky využily [pozn. 75], by věnovaly získaný čas především výdělečné činnosti. Více než polovina žen by začala pracovat nebo rozšířila současnou vlastní pracovní aktivitu. Ženy by se však rády díky této možnosti současně více věnovaly vlastním zájmům, aktivitám a odpočinku (55 %) a neméně intenzivně také domácnosti (60 %). Poslední alternativu uváděly převážně ženy se základním nebo středoškolským vzděláním, ale i vysokoškolačky by takto získaný čas využily k větší péči o domácnost v polovině případů. Ženy s nižším než vysokoškolským vzděláním by se také spíše než vysokoškolačky věnovaly svým ostatním dětem (43 % oproti 22 % žen s VŠ). Jinou aktivitu, kterou však měly ženy samy uvést v otevřené otázce, zvolila 3 % žen, které jmenovaly např. samostudium, hledání zaměstnání, návštěvy u lékařů či vyřizování potřebného na úřadech. Zavedení možnosti denního pobytu 3letého dítěte v MŠ i při pobírání rodičovského příspěvku se tedy jeví jako pozitivní. Umožňuje ženám nejen případně snadnější uplatnění na pracovním trhu po uplynutí 3leté zákonné rodičovské dovolené, ale i v případě již dřívějšího návratu do zaměstnání možnost kvalitněji slučovat rodinné a pracovní povinnosti a více se věnovat domácnosti, dětem či vlastním zájmům.

Finanční kompenzace přerušení zaměstnání z důvodu celodenní péče o malé děti

V průběhu celodenní péče o dítě do 4 (resp. 7) let věku **pobírá 94 % žen rodičovský příspěvek**, přičemž 1 % žen jej pobíralo v minulosti s přestávkami z důvodu omezení limitem příjmu z výdělečné činnosti (platného do 31.12.2003). Data výzkumu zjišťovala příjmovou situaci rodin „obvyklými“ jednoduchými otázkami na pracovní příjmy respondenta a partnera, na celkové příjmy domácnosti a výši jednotlivých sociálních i ostatních příjmů. Odpovědi nevybočily z běžné zkušenosti - velké procento odmítnutí a řada ne zcela věrohodných údajů. To lze ověřit snad nejlépe u rodičovského příspěvku, který má jednotnou částku, která činila v době šetření zhruba 3 650 Kč. Dotázaní uváděli jeho výši v rozmezí 160 až 4 500 Kč [pozn. 76]. Pokus zhodnotit podíl rodičovského příspěvku na rodinných příjmech domácností respondentů je tedy založen na ne zcela spolehlivých datech (vyloučením zcela nevěrohodných odpovědí se výrazně snižuje počet sledovaných případů. A tím i spolehlivost našich zjištění). Přesto jsou výsledky důvěryhodné: průměrný podíl rodičovského příspěvku na celkových příjmech domácnosti je 19,8 % (medián 18,3 %), přičemž minimální podíl je 1 % a maximální 90 %.

Důležitější jsou rozdíly podle sociálních a demografických ukazatelů. **Rodičovský příspěvek má význam především v neúplných rodinách, v domácnostech s nezaměstnaným nebo invalidním důchodcem apod.** Naopak nevelká je jeho role v rodinách, kde otec vykonává v zaměstnání řídicí funkci (ostatní profesní kategorie se v tomto směru v zásadě neliší), přitom profese ženy (v posledním zaměstnání) nehraje roli. Rozdíly podle pracovních příjmů rodičů jsou samozřejmé, zajímavá je tedy velikost rozdílů. **Zatímco v rodinách s pracovními příjmy do 15 tisíc tvoří rodičovský příspěvek zhruba pětinu rodinných příjmů, pokud rodiče vydělávají nad 25 tisíc korun, je tento podíl desetinný.**

S. Ettlrová ukázala na reprezentativních datech statistiky rodinných účtů z roku 2000 [Ettlrová, 2003: 32-33], že ve vztahu ke struktuře rodiny se podíl RP na rodinných příjmech rovná 3,4 % v rodinách s oběma rodiči zaměstnanými a 12,4 % v rodinách s pouze jedním zaměstnaným rodičem. V nízkopříjmových rodinách může dosahovat až 28 %. Takový je jeho podíl i v neúplných čistých domácnostech s ekonomicky neaktivním rodičem. V novější práci

[Ettlerová, 2006] píše, že „ze statistik rodinných účtů víme, že celkové sociální příjmy domácnosti dlouhodobě tvoří kolem desetiny všech příjmů domácnosti. Výjimkou jsou pouze domácnosti s dětmi s minimálními příjmy, u nichž sociální příjmy představují dvě pětiny celkových rodinných příjmů...“. Pokud je rodičovský příspěvek pobírán, je nejvyšší z rodinných sociálních dávek s výjimkou „chudších“ rodin se třemi dětmi a naprosté většiny rodin se 4 a více dětmi, ve kterých vzrůstá podíl přídatků na děti.

Pokud jde o míru náhrady „ušlého“ příjmu žen-matek, lze to modelově spočítat za ty ženy, které byly v době výzkumu výdělečně činné, a to tak, že porovnáme výši rodičovského příspěvku platnou v době šetření s pracovními příjmy těchto žen [pozn. 77]. Celkově dosahuje rodičovský příspěvek 38 % příjmů žen pracujících na plný úvazek (n=230, počty respondentek jsou zde uváděny vzhledem k tomu, že své příjmy uvedla jen část žen a tyto počty nejsou vysoké) a 57 % příjmu žen pracujících na zkrácený úvazek (n=23). Pokud si ženy přivydělávají při pobírání rodičovského příspěvku, pak jejich příjmy bývají často nižší než je jeho hodnota, nicméně v průměru dosahují 1,2násobku rodičovského příspěvku (n=80 v případě rodičovské dovolené a n=36 v případě pobírání příspěvku při péči o dítě nad 3 roky).

Schopnost získávat příslušné informace a reagovat na nové možnosti jsme ověřovali na tom, jak rodiče s dětmi do 10 let vnímali na počátku roku 2005 „nově vzniklou“ možnost si neomezeně „privydělávat“ při pobírání rodičovského příspěvku. Na otázku, zda je respondentovi známo zrušení limitu výše měsíčního výdělku při zachování nároku na rodičovský příspěvek, které vstoupilo v platnost od počátku roku 2004, reagovali rodiče takto: 83 % dotázaných změnu registrovalo, 14 % o ní nevědělo (zbylá 3 % dokonce nevěděla, že takovýto limit v minulosti platil). Mezi respondenty - muži bylo povědomí o uvedené změně ještě podstatně nižší. Na znalost nově vzniklé situace neměla významný vliv úroveň dosaženého vzdělání respondenta ani fakt, zda momentálně pečoval o dítě mladší 4 let. Lépe než ostatní byly informovány matky, které si již přivydělávaly podle předchozích podmínek. To znamená, že motivovaní lidé si informaci najít umějí, zatímco tato schopnost schází i některým z těch, jichž se určité opatření bezprostředně týká. Je to výzva jak pro administrativu, tak pro samotné rodiče.

Situace mužů

Podle dat HRZ05 muž-otec někdy v minulosti přerušil zaměstnání/ podnikání alespoň po dobu 1 měsíce z důvodu celodenní péče o dítě do 4 let věku pouze ve 2 % případů, když současně pobíral rodičovský příspěvek, a pouze necelá 2 % mužů přerušila pracovní činnost aniž by příspěvek pobírala. Mezi muži, kteří někdy celodenně pečovali o dítě a pobírali příspěvek, dosáhla průměrná doba péče o dítě 21 měsíců, zatímco mezi těmi, kteří příspěvek nepobírali, trvala v průměru 4 měsíce. Muži se tedy podílejí na péči o malé děti více, než to vyplývá ze statistik o pobírání rodičovského příspěvku. Jejich péče ovšem pak má jen krátkodobý charakter a je svým způsobem „záskokem“, když matka z nějakých důvodů musí celodenní péči přerušit.

Na otázku, v kolika letech věku dítěte by se muž (který v současnosti celodenně dlouhodoběji pečuje o dítě) chtěl vrátit do zaměstnání (či začít samostatně podnikat), respondenti odpověděli, že až budou nejmladšímu dítěti průměrně 4,3 let [pozn. 78]. Konkrétnější informace o situaci mužů však z výzkumu HRZ05 získat nelze, jelikož je počet v něm zastoupených pečujících mužů velmi malý.

Ve výzkumu ZPD06 z dat o způsobech ukončení rodičovské dovolené vyplývá zřejmý rozdíl mezi muži a ženami. Muži se téměř ve 2/3 případů vracejí zpátky ke svému zaměstnavateli, u žen je to necelá polovina. Důvody základních rozdílů není obtížné dedukovat: muži přerušují zaměstnání rodičovskou dovolenou na kratší dobu, což snižuje nebezpečí zastarání kvalifikace, ale hlavně se po návratu muže z RD zřejmě příliš neočekává (ne tak často a „samozřejmě“ jako v případě žen), že bude nadále muset věnovat jistou

pozornost (čas, energii) péči o děti a domácnost. Záleží samozřejmě na okolnostech řešení situace v době, kdy se jedinec blíží momentu vyčerpání nároku na RD, zda a nakolik „dobrovolně“ volí návrat po RD k původnímu zaměstnavateli. Vzhledem ke známým převládajícím stereotypům lze předpokládat, že velká část mužů, kteří z různých důvodů „absolvovali“ RD, po jejím ukončení na sebe zase bere roli hlavního živitele rodiny a volí návrat k původnímu zaměstnavateli jako jistou garanci pracovního místa a příjmu. Ženy naproti tomu uvažují o další etapě rodinného života spíše tak, že chtějí být zaměstnané, ale musí brát v úvahu nároky harmonizace rodinných a pracovních povinností, a to často ve prospěch rodiny na úkor optimálního výkonu profese.

Vyplacené dávky rodičovského příspěvku podle databáze MPSV o dávkách státní sociální podpory

Vývoj počtu žen a mužů na rodičovské dovolené a rodičů celodenně pečujících o děti ve věku 3-4 roky [pozn. 79] si lze přiblížit na oficiálních statistických datech MPSV o počtu příjemců rodičovského příspěvku. Tato databáze vypovídá o vyplacených dávkách, nikoliv o osobách-příjemcích, ale případný početní rozdíl není významný. Po poklesu celkového počtu příjemců, zmírňovaného mírným nárůstem počtu mužů a trvajícím do roku 2003, nastal vzestup. Ve stejné době se zvýšilo i tempo přírůstku pečujících mužů (tabulka 6.16). Zvýšení je pravděpodobně způsobeno řadou faktorů: vyšším počtem narozených dětí ve srovnání s rokem 2003, zvýšením měsíční částky rodičovského příspěvku, zrušením limitu pro přivýdělek, rozšířením motivací pro participaci mužů.

Zatímco v roce 2001 bylo průměrně mezi příjemci rodičovského příspěvku 0,8 % mužů, v roce 2004 jich bylo již 1,13 % a v lednu 2006 to bylo 1,35 % [Rodičovskou..., 2006].

T a b u l k a 6.16 Vyplacené dávky rodičovského příspěvku podle pohlaví v letech 2001 – 2005 (roční průměry měsíčních statistik o příjemcích dávek vyplacených za běžný a jiný měsíc v daném kalendářním roce)

období	počet vyplacených dávek - ženám		počet vyplacených dávek - mužům		celkem (muži a ženy)		podíl mužů v %
	počet	meziroční změna v %	počet	meziroční změna v %	počet	meziroční změna v %	
2001	257 464	-	2 017	-	259 481	-	0,78
2002	254 962	-0,98	2 118	5,01	257 080	-0,93	0,83
2003	253 803	-0,46	2 335	10,24	256 138	-0,37	0,92
2004	267 230	5,29	2 913	24,75	270 143	5,47	1,09
2005	282 311	5,34	3 877	33,09	286 188	5,94	1,37

Zdroj: databáze SSP, MPSV

Podle údajů o **příjemcích rodičovského příspěvku** za rok 2005 byly z databáze SSP (MPSV 2005) zjištěny následující závěry:

- Ženy i muži pobírají rodičovský příspěvek nejčastěji ve věku 30 - 40 let, ale v případě žen je to 45 %, zatímco u mužů 54 %. U žen je druhou nejčastější věkovou kategorií 26 - 30 let (34 %). Podíly mužů jsou obdobné v kategoriích 26 - 30 a 40 - 50 let (17 %, resp. 16 %). V důsledku odkládání porodů do vyššího věku byl poprvé v roce 2004 podíl žen na rodičovské dovolené ve věku 30 - 40 let vyšší než ve věku 26 - 30 let, v roce 2005 to byl už rozdíl 12 procentních bodů. 18 % žen pobírajících RP je ve věku 18 - 26 let.
- Zcela výjimečně jsou příjemci dávek rodiče, kteří jsou současně sami nezaopatřenými osobami, převážně se jedná o ženy - studentky (0,4 % všech žen, u mužů jsou to 0,3 %).
- Využívání možnosti umístit dítě do předškolního zařízení na 1 - 5 dnů v měsíci není příliš rozšířené. Podle údajů za rok 2005 dávalo své děti do těchto zařízení jen 3,4 % rodičů

pobírajících RP. Nejvíce to bylo v případě dětí ve věku 4-5 let (17,8 % [pozn. 80]) a 3-4 roky (12,6 %), zatímco u 2-3letých pouze 1,8 %. Mezi rodiči, kteří pobírají rodičovský příspěvek a zároveň umísťují dítě do předškolního zařízení na 1 - 5 dnů v měsíci, je nejvíce rodičů, kteří do mateřské školy umísťují své tří- až čtyřleté dítě (75 %).

- Podíl rodičů zdravotně postižených dětí mezi rodiči příjemci RP je 4,3 %. Zdravotně postižené děti jsou častěji umísťovány do předškolních zařízení než děti zdravé - celkově 19,6 % případů ze všech rodičů zdravotně postižených dětí s tímto příspěvkem.
- Muži pečují celkově spíše o starší děti, nejčastěji o dvouleté dítě (30 % mužů). Pouhá desetina pobírá RP na dítě mladší jednoho roku nebo naopak starší 3 let (většina z nich). Ženy pečují nejčastěji o jednoleté nebo dvouleté dítě (celkem 59 % žen), zatímco pětina pečuje o dítě starší dvou let.
- Zastoupení mužů mezi rodiči, kteří pečují o dítě starší 2 let, je obecně vyšší než zastoupení mužů mezi příjemci příspěvků celkem (tj. 1,13 % příjemců příspěvků). Muži pečující o pětileté dítě tvoří dokonce 11 % všech celodenně pečujících rodičů o dítě tohoto věku (muži pečující o čtyřleté dítě tvoří 2,5 % a o šestileté dítě 8 % všech pečujících rodičů, jež jsou příjemci příspěvku).
- Nejvyšší podíl mužů mezi všemi příjemci rodičovského příspěvku je v krajích Karlovarském (1,5 %), Ústeckém (1,4 %) a Moravskoslezském (1,4 %). Jedná se zřetelně o regiony s vysokou nezaměstnaností. Nejnižší podíl celodenně pečujících mužů je v Jihočeském, Plzeňském a Jihomoravském kraji (tedy regionech s nejnižší mírou nezaměstnanosti hned po Praze).

6.3 Podpora při ošetřování člena rodiny

Mezi opatření umožňující rodičům uvolnit se z pracovních povinností z důvodu péče o dítě patří také nárok na pracovní volno a dávku nemocenského pojištění v souvislosti s paragrafem na ošetřování člena rodiny. Podle zákoníku práce má zaměstnanec právo na uvolnění ze zaměstnání z důvodu ošetřování člena rodiny nebo péče o dítě ve věku do 10 let ze stanovených důvodů (především nemoci), pokud splňuje další podmínky (hlavní zásady viz <http://www.mpsv.cz/cs/7#sdnp>), a to na dobu nejvýše prvních 9 kalendářních dnů nemoci, příp. 16 kalendářních dnů, jde-li o zaměstnance, který má v péči dítě do skončení povinné školní docházky a je jinak osamělý. Po tuto dobu má zaměstnanec nárok na dávku nemocenského pojištění.

S nemocností dětí má větší nebo menší potíže vyvolávající napětí mezi plněním pracovních a rodinných povinností téměř tři čtvrtiny žen (pro 39 % je velký důvod napětí, pro 32 % částečný), ale jen necelá polovina mužů, u nichž je ovšem napětí spíše vedlejší důvod (velký důvod uvedlo 14 % a vedlejší důvod 40 %) [pozn. 81]. Ženy i muži řeší dopady nemoci dětí na absenci v zaměstnání i v případě zcela zdravých dětí (problémem jsou „normální“ dětské nemoci). Pokud existují rozdíly (a dá se to předpokládat), zde nemohly být zjištěny pro malé zastoupení rodin, kde by děti měly vážnější zdravotní problémy.

Ve využívání tzv. paragrafu na ošetřování člena rodiny stále přetrvávají genderové rozdíly, které působí i jako závažná překážka harmonizace rodiny a zaměstnání pro ženy. Podíl mužů je i v této oblasti minimální i proto, že jejich zákonem umožněná účast byla až do zcela nedávné doby v praxi limitována. Legislativa sice umožňovala využití příslušného paragrafu zákoníku práce (§ 127 „starého“ ZP, jehož platnost končí 31.12.2006 [pozn. 82]) a zákona o nemocenském pojištění (§ 25) kterýmkoliv z rodičů, ale ten si pak musel sám vybrat celý nárok, bez možnosti vystřídaní s druhým rodičem. Dosavadní koncepce nároku na volno na ošetřování člena rodiny vedla v reálném životě k tomu, že jej prakticky využívaly téměř výlučně matky, protože zde působily další okolnosti jako ovlivnění výše náhrady mzdy v době péče podle zákona o nemocenském pojištění [pozn. 83] příjmovými rozdíly mezi muži a ženami a působení přetrvávajících stereotypů v genderové dělbě rolí.

T a b u l k a 6.17 Kdo o dítě většinou pečuje, pokud onemocní, v %

	muž**	žena**	celkem	ženy ve výzkumu ZPD06*
vždy (téměř vždy) matka	56,8	64,4	62,3	56,9
většinou matka , někdy otec (partner)	15,8	12,9	13,7	15,7
vždy (téměř vždy) otec (partner)	3,0	0,1	0,9	0,4
většinou otec (partner), někdy matka	1,5	0,3	0,7	1,6
většinou matka , někdy jiná osoba	13,7	16,4	15,7	14,0
většinou jiná osoba	7,7	5,6	6,2	6,4
jiná možnost	1,5	0,2	0,6	-
někdy muž, někdy žena / zhruba stejně	-	-	-	5,0

* pouze ženy žijící v manželství nebo v nesezdaném soužití

** ženy/muži žijící v manželství, v nesezdaném soužití nebo pouze s dětmi

Podle šetření HRZ05, téměř shodně jako podle šetření ZPD06 [Kuchařová et al., 2006], **pečují o nemocné děti matky v téměř 90 % případů**, přičemž se někdy o péči dělí především s otci dětí, příp. dalšími osobami. Otcové pečují sami výjimečně, asi ze 2 %. Zájem o střídání obou partnerů přitom není malý. I za daných podmínek takto řeší situaci s nemocným malým dítětem v rodině asi šestina rodin s těmito dětmi (tamtéž).

Podíl matek celkově zvyšuje zahrnutí rodin s matkou na MD nebo RD. Pokud je zaměstnaná (většinou tedy oba rodiče zaměstnaní), snižuje se podíl většinou či vždy pečujících matek na necelých 50 %. Další rozdíly jsou v tom, že matky zaměstnané na zkrácený úvazek pečují oproti průměru zaměstnaných žen častěji, zatímco samostatně podnikající ženy méně často. To je způsobeno u podnikajících žen větším podílem pomoci další osoby (zřejmě nejen při péči o nemocné dítě [pozn. 84]). V kategoriích, **kde je míra zabezpečení péče ženami nižší, je častěji „nahrazují“ třetí osoby, než partneři.**

T a b u l k a 6.18 Kdo o dítě většinou pečuje, pokud onemocní, podle socioprofesionálního statusu ženy (pouze ženy žijící v manželství nebo v nesezdaném soužití), v %

	zaměstnaná		žena na:		ostatní		celkem	
	na plný úvazek	zkrácený úvazek	OSVČ	MD	RD	doma po RD		
vždy (téměř vždy) matka	42	47	37	80	83	83	79	64
většinou matka , někdy otec (partner)	23	13	37	10	12	11	15	16
vždy (téměř vždy) otec (partner)	1	2						0
většinou otec (partner), někdy matka	1	4						1
většinou matka , někdy jiná osoba	24	28	20	6	5	5	6	14
většinou jiná osoba	9	6	6	1		1		4
jiná možnost	1			2	0			1
<i>N</i>	351	47	35	82	298	110	62	

Podle nového zákona o nemocenském pojištění (zák.č. 187/2006 Sb.) se zavádí pro příslušnou dávku výraz „ošetřovné“ (hlava V., §§ 39-41), dávka se snižuje na 65 % vyměřovacího základu a podmínky umožňují vystřídání partnerů při péči, konkrétně definováno takto: „(4) V témže případě ošetřování (péče) náleží ošetřovné jen jednou a jen jednomu z oprávněných nebo postupně dvěma oprávněným, jestliže se v témže případě ošetřování (péče) vystřídají. Vystřídání podle věty první je možné jen jednou; u zaměstnance, který takto převzal ošetřování (péči), se podmínky nároku na ošetřovné posuzují ke dni převzetí

ošetřování (péče). Změna druhu onemocnění (diagnózy) se nepovažuje za nový případ ošetřování.“ (http://www.mpsv.cz/files/clanky/2725/zakon_nemoc_pojisteni.pdf).

6.4 Zařízení péče o děti zaměstnaných rodičů

Péče o děti v mateřské škole

Dalším z důležitých nástrojů slučitelnosti rodiny a zaměstnání je možnost využívání služeb předškolní výchovy. Vývoj v této oblasti v posledních patnácti letech má dva základní směry: jednak prudký pokles počtu jeslí a dětí umístovaných do jeslí a později stagnace v obou ukazatelích a jednak výrazný pokles počtu mateřských škol a dětí v nich umístovaných, ale při relativně nevelkém zakolísání podílu dětí příslušných věkových kohort navštěvujících školky. Změna hodnotové orientace s ohledem na zájem dítěte, pokles porodnosti a prodloužení doby nároku na rodičovský příspěvek (od roku 1995 se doba nároku na rodičovský příspěvek prodloužila ze 3 let na 4 roky) jsou hlavními důvody výrazného poklesu počtu dětí ve věku do 3 let navštěvující jesle. Od počátku 90. let klesl počet těchto zařízení z 1 043 na současných 58 (s 1 708 místy oproti 39 829 v roce 1990). Uvedená fakta spolu s omezenou velikostí výběrového souboru mají za následek i to, že ačkoliv bylo cílem výzkumu HRZ05 rovněž mapování návštěvnosti zařízení pro nejmenší děti a spokojenosti rodičů s nabídkou jeslí, v souboru rodin s dětmi do 10 let se děti využívající jesle nevyskytují.

Oproti jeslím je návštěvnost mateřských škol poměrně vysoká, přestože je docházka dětí do nich v ČR nepovinná. MŠ navštěvuje [pozn. 85] více jak 90 % 4letých a 5letých dětí i necelých 80 % 3letých dětí. Školky využívá rovněž zhruba čtvrtina dětí mladších 3 roky [pozn. 86]. Ve školním roce 2005/06 bylo na celém území ČR 4 710 školek [pozn. 87], které navštěvovalo celkem 278 462 dětí.

Podle statistických dat zdánlivě dostatečná dostupnost mateřských škol se jeví jinak z pohledu některých rodičů malých dětí. V souboru HRZ05 16 % těch dotázaných, kteří někdy pocítili napětí mezi plněním rodinných a pracovních povinností a mají děti v příslušném věku, uvedla jako zdroj tohoto napětí nedostupnost zařízení denní péče o děti. Přitom i data UIV poukazují na rostoucí počet nevyřízených žádostí o školky.

Nedostatečnost sítě „tradičních“ předškolních zařízení zatím není kompenzována zařízeními jiného typu. Netradiční formy denní péče o děti předškolního věku jsou využívány v nepatrné míře, např. v souboru HRZ05 pouze 2 % dotázaných uvedla individuální placenou pomoc osobou mimo příbuzenstvo - viz pozn. 32. Většinou se přitom jedná o nárazovou výpomoc několikrát za měsíc, nikoliv každodenní péči. Podle dat RZV06 se podíly žen využívajících služby najaté osoby pohybují obdobně od 2 do 5 % v závislosti na typu rodiny a stáří dítěte. Důvodem malého rozšíření alternativních forem denní péče o děti je malá rozvinutost tohoto druhu služeb i malá tradice, která může být mj. příčinou i jisté nedůvěry. Preferovaná, či přinejmenším častější, je pomoc prarodičů, příp. jiných příbuzných.

Většina dětí, které navštěvují ve zkoumaném souboru mateřskou školu, ji **navštěvuje** v pracovním týdnu **denně**. Pouze 16 % dětí chodí do školky méně často, a to průměrně 10 dnů v měsíci (tj. polovinu pracovních dnů). U dětí, které do školky nechodí denně, existuje závislost mezi četností návštěv MŠ a profesním postavením matky. Pokud je matka na rodičovské dovolené s mladším dítětem, posílá dítě do školky průměrně na 9 dnů v měsíci, nezaměstnaná matka průměrně na 14 dnů. Nevodí-li jej do školky denně, ačkoliv pracuje na plný úvazek, navštěvuje dítě školku průměrně 11 dnů v měsíci.

Převážná většina dětí (87 %) chodí do MŠ **v místě bydliště**, tzn. cca v dosahu 30 min. chůze od domova. Tzv. „místní“ školky jsou nejčastěji navštěvované dětmi v obcích s počtem obyvatel 2 000 - 20 000 (94 % místních dětí v MŠ). Menší obce často školky nezřizují, proto MŠ v místě bydliště navštěvují pouze 2/3 místních dětí. Mezi dětmi, které navštěvují školku **mimo místa bydliště**, se vyskytuje polovina případů rodin, které nemají školku pro své dítě

v místě bydliště k dispozici (nejčastěji v obci do 2 000 obyvatel) a téměř jedna pětina rodin, jimž místní školka nevyhovuje. Až 11 % rodin, jejichž dítě navštěvuje školku mimo místa bydliště, čelilo nedostatku místa v MŠ v místě bydliště. Pětina dětí dochází do školky v blízkosti místa zaměstnání jednoho z rodičů.

Do jaké míry jsou rodiče dětí **spokojeni se službami mateřské školy?** Péče a program vyhovuje téměř všem rodinám (97 %, zcela vyhovuje více než polovině). Poplatky za MŠ považuje za přijatelné 82 % rodin, spíše nepřijatelné se jeví zejména rodičům s nižšími příjmy, tj. respondentům, kteří pracují na částečný úvazek nebo jsou nezaměstnaní. Poplatky považují za rozhodně nepřijatelné zejména respondenti se základním vzděláním (5 % ve srovnání s 1 % respondentů s vyšším vzděláním). Délka možného denního pobytu v MŠ vyhovuje většině rodin (91 %). Nejvíce spokojeni jsou respondenti z obcí nad 20 000 obyvatel (polovina z nich je rozhodně spokojena), nespokojeni jsou zejména obyvatelé obcí s méně než 2 000 obyvateli (16 % z nich). Čas začátku a konce otevíracích hodin vyhovuje rovněž většině, nevyhovuje naopak 10 % rodičů.

Otevírací hodiny mateřských škol jsou nejčastěji od 6,30 hod., přičemž v 6,30 hod je již otevřených 70 % školek. Celkové rozmezí ranních otevíracích hodin je 5,30 - 8,00 hod., odpoledních 12,00 - 18,00 hod. Odpoledne je školka otevřena nejčastěji do 16,00 hod, přičemž do 16,00 hod zavírá 61 % školek. Ačkoliv bývá mateřská škola otevřena průměrně 10 hodin denně, dítě v ní stráví průměrně 7 hodin denně.

Vedle informací o provozních hodinách mateřských škol je podstatné sledovat, **kolik v nich děti reálně stráví času**, tedy kolik dnů v měsíci a kolik hodin denně. Pokud do školky současně chodí více dětí z rodiny, zaměříme se na to z nich, které je starší, neboť i v případě, že do školky chodí ještě jeho mladší sourozenec (sourozenci), tráví starší dítě ve školce více nebo alespoň stejně dnů jako dítě mladší.

Pouze 8 % z těchto „starších“ dětí navštěvuje školku maximálně polovinu měsíce (10 a méně dnů). Naopak 85 % dětí je ve školce každý den. Děti, které chodí do školky na méně než 10 dnů v měsíci, v ní také během dne tráví podstatně méně času - v průměru necelých 6 hodin oproti téměř 7 a čtvrt hodinám denně u dětí, které školku navštěvují častěji.

T a b u l k a 6.19 Čas strávený v mateřské škole podle frekvence docházky

čas strávený denně v mateřské škole	do 10 dnů (včetně) v měsíci		více než 10 dnů v měsíci		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%
4 hodiny a méně	7	21,9	30	7,9	37	9,0
4,1-6 hodin	12	37,5	48	12,6	60	14,5
6,1-8 hodin	11	34,4	214	56,2	225	54,5
více než 8 hodin	2	6,3	89	23,4	91	22,0
celkem	32	100,0	381	100,0	413	100,0

U dětí, které chodí do školky na více než 10 dnů v měsíci, je délka času stráveného ve školce během dne závislá také na pracovním vytížení jejich matek. Nejdéle zůstávají děti žen zaměstnaných na plný úvazek, ty tráví ve školce v průměru 7 hodin a 50 minut denně, děti žen pracujících na zkrácený úvazek jsou ve školce průměrně téměř o 50 minut kratší dobu a děti žen nezaměstnaných nebo žen pečujících doma o mladší dítě (formou rodičovské dovolené) jsou denně ve školce v průměru pouze 6 hodin a 20 minut. Také děti z neúplných rodin stráví ve školce v průměru za den o více než půl hodiny delší dobu (7 hodin 40 minut) než děti z úplných rodin.

V období letních prázdnin má více než polovina rodin (56 %) možnost využívat služeb školek, neboť jsou podle jejich slov obvykle v provozu - tj. otevřeny. Na fakt, zda mateřská škola funguje i v letních měsících, má významný vliv velikost obce místa bydliště respondenta. Mateřské školy mají možnost využívat nejčastěji respondenti bydlící v obci od 2

000 do 19 999 obyvatel (79 % respondentů), ale i v obci od 20 000 do 99 999 obyvatel (68 % respondentů). Ve velkoměstech s více než 100 000 obyvateli může školky v letních měsících (podle respondentů) využívat čtvrtina rodin. V těchto městech je rozšířená možnost docházet do jiné MŠ v rámci daného města. Pokud je školka otevřena i o letních prázdninách, je tomu tak průměrně po dobu necelých 5 týdnů. Po dobu 5 a více týdnů může tato zařízení využívat 41 % rodin, ale v tomto rozsahu je využívá pouze čtvrtina dětí. Děti navštěvují MŠ o letních prázdninách průměrně po dobu 4 týdnů (v tomto rozsahu MŠ využívá 46 % dětí). Pokud dítě vyrůstá v úplné rodině, navštěvuje školku o letních prázdninách v průměru 4 týdny, pokud vyrůstá pouze s jedním rodičem, je ve školce v průběhu léta průměrně o 0,5 týdne déle.

V případech, kdy je školka o letních prázdninách **zavřena**, **řeší** rodiče **situaci** nejčastěji čerpáním dovolené (alespoň jednoho z partnerů v 37 % rodin) a využitím výpomoci od prarodičů (třetina rodin). Dítě (děti) v 8 % případů navštěvuje jinou školku, v 1 % případů jsou rodiče nuceni čerpat neplacené volno. Jiná osoba pečuje o dítě o prázdninách pouze v 2 % případů. Rodin s dětmi, v nichž jeden z rodičů pečuje celodenně o mladší dítě nebo má učitelskou profesi a tudíž nárok na čerpání více týdnů letní dovolené či je nezaměstnaným, se uzavření MŠ o letních prázdninách tolik nedotýká. Pokud vezmeme v úvahu pouze **nejčastěji uváděné způsoby** řešení situace uzavření MŠ o letních prázdninách - návštěvu jiné školky, čerpání dovolené a výpomoc od prarodičů, shledáme mezi úplnými a neúplnými rodinami významné rozdíly. Osamělý rodič řeší situaci nejčastěji výpomocí od prarodičů (49 %), čerpáním dovolené (třetina) a návštěvou jiné školky (18 % neúplných rodin). Úplné rodiny volí nejčastěji variantu čerpání dovolené respondentem či partnerem (50 %) a výpomoc od prarodičů (41 %, přičemž návštěvu jiné školky pouze v 9 % úplných rodin).

Nastupují děti poprvé do MŠ v době dosažení 3 let věku nebo spíše k začátku školního roku v/po roce dosažení jejich 3 let? Převážná většina dětí nastupuje **do školky od září** (70 %), tj. od začátku školního roku, 6 % dětí nastupuje od ledna (tj. od nového roku). Ostatní měsíce jsou rozloženy přibližně rovnoměrně a tvoří zhruba čtvrtinu všech termínů nástupu do MŠ. Ačkoliv 2/3 školek přijímají nové děti do MŠ v září, existuje ve výjimečných případech možnost umístit zde dítě i v průběhu školního roku v období kolem dosažení věku 3 let.

Zvýhodňují některá zařízení děti a rodiče vystavené vyššímu riziku chudoby (např. osamělé rodiče či rodiny s více dětmi)? **Cenová zvýhodnění** poskytuje pouze 15 % mateřských škol. Podle odpovědí respondentů však nelze zcela rozlišit, o jaký typ zvýhodnění se jedná. Zvýhodnění využívají spíše rodiny s nezaměstnaným členem a rodiny s více dětmi v MŠ [pozn. 88].

Průměrná výše poplatků za mateřskou školu činí na jednu domácnost s dětmi 748 Kč měsíčně (včetně poplatků za stravování, kroužky či jiné pravidelné aktivity). Výše poplatků se samozřejmě liší v závislosti na počtu dětí, které docházejí do MŠ [pozn. 89] a rovněž podle počtu dnů, které děti v MŠ měsíčně tráví. Přestože je celková částka, kterou vydají rodiče za MŠ, jež dítě navštěvuje v průměru méně než 10 dnů v měsíci, nižší než částka za 20 a více dnů, při přepočtu na jeden den zaplatí rodiče podstatně více za dítě, které je ve školce kratší dobu [pozn. 90].

Výše poplatků je také silně závislá na velikosti obce bydliště dětí, jež školku navštěvují. S rostoucím počtem obyvatel jsou služby poskytované školkou dražší, viz tabulka 6.20. Ve velkoměstech s počtem obyvatel nad 100 000 vydají rodiče průměrně za měsíční pobyt dítěte v MŠ o 430 Kč více než v obcích do 2 000 obyvatel.

T a b u l k a 6.20 Průměrná výše měsíčních výdajů za MŠ za jedno dítě včetně poplatku za stravování, kroužky či jiné pravidelné aktivity pro děti, v Kč

velikost obce	počet	Kč
do 1999 obyvatel	63	546,80
2000 – 19 999 obyvatel	90	596,90
20 000 – 99 999 obyvatel	52	719,70
nad 100 000 obyvatel	53	979,00
celkem	258	687,90

Ačkoliv není rozdíl mezi úplnými a neúplnými rodinami ve výši výdajů za MŠ, je z důvodu vyššího celkového čistého měsíčního příjmu úplných rodin oproti rodinám neúplným rozdíl v podílu výdajů za školky z těchto příjmů domácnosti - u neúplných rodin je tento podíl téměř dvojnásobný [pozn. 91].

Od **1. 1. 2005** mohou děti příslušného věku navštěvovat **poslední rok mateřské školy před nástupem povinné školní docházky bezplatně** (vztahuje se pouze na provozní náklady, nikoliv na stravné a poplatky za kroužky). Většina dětí ve věku těsně před zahájením povinné školní docházky bývá přijata (srv. Rychlá šetření 2006, s. 16). Podle nové úpravy zákona o výši poplatků za školku v nižších ročnících nerozhodují již zřizovatelé, ale sami ředitelé předškolních zařízení [pozn. 92]. Osvobození od úplaty mohou být podle této úpravy rodiče ve špatné finanční situaci (pobírající sociální příplatek) nebo pečovatelé (pobírající dávky pěstounské péče). Předpokládá se nicméně, že v důsledku nové úpravy rodiče, kteří mají děti v nižších ročnících školky, budou muset nést vyšší náklady. K tomu nejsou k dispozici přímé údaje, avšak podle dat UIV (Rychlá šetření 3/2006, s. 27) bezplatná docházka do posledních ročníků způsobuje „dobře řešitelné“ problémy 38 % školek a složitější problémy 27 % mateřských škol.

Rodič, jehož dítě navštěvuje mateřskou školu po dobu max. 4 dny denně (z důvodu nároku na rodičovský příspěvek), je podle platné úpravy povinen zaplatit „školkovné“ minimálně ve výši 2/3 základní měsíční částky [pozn. 93]. Přesto podle UIV (Rychlá šetření 3/2006, s. 25) v 30 % MŠ jejich zařazování způsobuje „menší“ finanční problémy a v necelých 30 % školek závažnější problémy.

Podíváme-li se na zatížení rodičů doprovodem dítěte do/z mateřské školy dospělou osobou, zajišťují ho nejčastěji ženy, podobně jako při doprovodu dítěte do školy v prvních ročnících školní docházky (viz níže), a to ve 2/3 všech rodin s dětmi bez ohledu na úplnost rodiny, viz tabulka 6.21.

T a b u l k a 6.21 Kdo převážně doprovází děti do/z mateřské školy, v %

osoba	do MŠ		z MŠ	
	počet	%	počet	%
muž	49	11,9	40	9,9
žena	276	67,0	262	64,7
partneři střídavě či společně	52	12,6	66	16,3
prarodiče	30	7,3	31	7,7
někdo jiný	5	1,2	6	1,5
celkem	412	100,0	405	100,0

Pozn.: Jedná se o dítě (děti) navštěvující mateřskou školu celkem bez ohledu na jejich pořadí narození. Četnosti ohledně střídavého či společného doprovázení dítěte oběma partnery se nevztahují na osamělé rodiče, ačkoliv i ti to jsou zahrnuti v celkovém počtu vyhodnocovaných doprovodů do/z MŠ.

Situaci **v úplných rodinách a rodinách s osamělým rodičem** je však třeba **analyzovat odděleně**, jelikož v četnostech doprovodů dítěte do/z MŠ dospělou osobou existují významné rozdíly. **V úplné rodině** doprovází dítě do MŠ žena v 65 % rodin (z MŠ 63 %) a

muž v 14 % rodin (z MŠ 12 %), přičemž partneři střídavě či společně odvádějí dítě do MŠ v 15 % případů (z MŠ 19 %). Prarodiče doprovázejí dítě do i ze školky pouze v 5 % úplných rodin. Pokud dítě navštěvující MŠ vyrůstá v úplné rodině a do/z MŠ jej doprovází převážně **žena**, muž jej ve 2/3 případů nedoprovází nikdy nebo jen výjimečně (jednou a vícekrát týdně doprovází dítě muž ve čtvrtině rodin, 4 až 5krát týdně v 9 % rodin). Naopak, pokud dítě doprovází v úplné rodině do/z MŠ převážně **muž**, žena dítě doprovází jednou a vícekrát týdně ve 2/3 rodin (4 až 5krát týdně ve 40 % rodin). V případě, že dítě vodí do/z školky nejčastěji **prarodiče**, muž se podílí na doprovázení minimálně jednou týdně ve 12 % rodin, zatímco žena v 29 % úplných rodin s dítětem v MŠ. **V neúplné rodině** doprovází dítě do/z MŠ žena častěji (77 %) než v úplných rodinách (65 %) [pozn. 94]. Doprovod dítěte do/z MŠ leží tedy v neúplných rodinách kromě žen také na bedrech prarodičů (22 % případů) [pozn. 95].

Mezi faktem, kdo doprovází dítě do MŠ, a profesním postavením této osoby existuje závislost. Obecně má však muž největší tendenci doprovázet dítě do MŠ, je-li jeho partnerka na mateřské dovolené s mladším dítětem (v 27 % rodin, kde je žena na mateřské). Žena má největší tendenci doprovázet dítě do školky, je-li nezaměstnaná, pobírá-li čtvrtým rokem rodičovský příspěvek (třeba i s dalším dítětem) nebo pracuje-li na zkrácený pracovní úvazek (přes 80 % případů v rámci uvedených skupin). Partneři se nejčastěji střídají při doprovodu dítěte do MŠ, pokud je žena soukromou podnikatelkou bez zaměstnanců (33 % rodin podnikatelek). Prarodiče vodí vnoučata do MŠ nejčastěji v případě zaměstnání ženy na plný úvazek (13 % rodin zaměstnankyň).

Doprovázení dětí jak do MŠ, tak do ZŠ je v mnohem větší míře záležitostí žen. Kromě poloviny dětí, které chodí do/ze základní školy již bez doprovodu starší osoby, jsou ostatní děti do 10 let doprovázeny do ZŠ matkou v 57% případů a do MŠ v 67 % případů. Otec (matčín partner) doprovází dítě do ZŠ v 15 % rodin a do MŠ v 12 % rodin.

Péče o děti mladšího školního věku v době mimo vyučování

Nejen rodiče (matky) předškolních dětí, ale i děti v nižším školním věku potřebují zajistit bezpečí a vhodné aktivity svých potomků. Tuto funkci v ČR již s dlouhodobou tradicí vykonávají školní družiny a zájmové kroužky. V prvním případě se jedná o instituci fungující při základní škole, takže péče družin přímo navazuje na péči školy. U kroužků je situace různorodější a složitější. Jejich základní funkcí není zajistit bezpečí dětí, ale jejich žádoucí rozvoj a výchovu, příp. vzdělávání. V tom jsou nenahraditelné a většinou rodičů vysoce oceňovány, rodiče se však často musejí na členství dětí v kroužcích podílet, a to nejen finančně, ale i částí svého volného času, byť se jedná především o doprovod do a z místa konání kroužků.

V našem souboru má 27 % žen všechny děti (své jediné dítě) v mladším školním věku a 42 % žen má alespoň jedno dítě (své jediné, nejstarší nebo více) v tomto věku. Většina z těchto žen je zaměstnaná, pokud mají všechny děti starší šesti let, dosahuje jejich podíl 80 %. Další největší skupinu však v tomto případě tvoří ženy nezaměstnané (11 %). Zhruba 4/5 rodin s dětmi v mladším školním věku a mladšími potenciálně potřebuje služby zařízení denní péče o děti nebo využívá pomoc dalších příbuzných apod.

T a b u l k a 6.22 Socioprofesionální status matek dětí v mladším školním věku (sloupcové četnosti, v %)

	nejmladší dítě 6-10 let	nejstarší dítě 6-10 let	
		celkem	z toho: toto dítě 8-10 let
zaměstnaná - plný úvazek	68,2	53,8	67,2
zaměstnaná - zkrácený úvazek	5,9	5,9	3,2
OSVC	5,9	5,5	6,5
nezaměstnaná	10,5	9,0	6,4
na MD	0,3	3,8	1,6
na RD	0,9	11,1	4,9
doma po RD	1,5	5,3	4,9
ostatní	6,8	5,6	5,3
zaměstnané, pracující	80,0	65,2	76,9
celodenně pečující o děti	2,7	20,2	11,4
N	305	319	171

Využívání služeb školních družin

Více než čtvrtina školáků ve věku do 10 let ve sledovaných rodinách (27 %) navštěvuje družinu před začátkem vyučování (viz tabulka 6.23), z nich pravidelně zhruba 2/3. Hlavním důvodem, proč děti ranní družinu nenavštěvují, je nezáměr rodičů (64 % ze všech rodičů), jen 9 % nemá tuto možnost.

Záměr o tuto službu se liší podle velikosti obce. Ve větších obcích (nad 20 tisíc obyvatel) rodiče spíše nemají zájem, zatímco v menších obcích relativně častěji není uspokojena poptávka (zde to deklaruje 13 % rodičů). Další rozdíly souvisejí s pracovním úvazkem ženy: je-li matka školáka zaměstnaná na plný úvazek, družinu před vyučováním navštěvuje její dítě téměř denně v 21 % případů. O ranní družinu nejeví vůbec zájem 59 % matek, které pracují na plný úvazek, a 87 % matek, které jsou na rodičovské dovolené. Družinu před začátkem vyučování vyhledávají zejména rodiče žáků z prvních tří ročníků ZŠ (třetina z nich a pouze pětina ostatních). Na rozhodnutí rodiče umístit dítě v družině má vliv i fakt, zda žije osaměle (tj. bez partnera). Zatímco ranní družinu navštěvuje denně 16 % dětí z úplných rodin, je to téměř čtvrtina dětí žijících pouze s osamělým rodičem.

T a b u l k a 6.23 Navštěvnost družiny před začátkem a po skončení vyučování školáky ve věku do 10 let, v %

Navštěvuje dítě družinu?	před vyučováním		po vyučování		před i po vyučování*	
	počet	%	počet	%	počet	%
ano, (téměř) denně	80	16,8	152	32,0	70	46,4
ano, nepravidelně	51	10,7	70	14,7	18	11,9
ne, nemám zájem	304	63,9	244	51,4	47	31,1
ne, škola ranní /odp. družinu nezajišťuje	39	8,2	7	1,5	1	0,7
ne, pro nedostatek míst v družině	2	0,4	2	0,4	15	9,9
celkem	476	100,0	475	100,0	152	100,0

* četnosti návštěv ranní družiny těch dětí, které chodí do odpolední družiny (téměř) denně.

Družinu po skončení vyučování navštěvuje téměř **polovina** dětí ve věku do 10 let, z nichž 2/3 pravidelně. Polovina rodičů dětí ve věku do 10 let nemá o návštěvu družiny po vyučování u svých dětí zájem. Odpolední družinu zajišťují ZŠ ve všech velikostních skupinách obcí (na rozdíl od ranní družiny). Pokud je žena zaměstnaná na plný úvazek, navštěvuje její dítě družinu po skončení vyučování téměř denně ve 40 % případů (tedy dvakrát častěji než družinu před vyučováním), zatímco dítě ženy na rodičovské dovolené ji navštěvuje pouze v 19

% případů (třikrát častěji než družinu před vyučováním). O družinu po skončení vyučování nemá vůbec zájem 43 % žen, které pracují na plný úvazek. 61 % školáků, kteří na 1. stupni ZŠ chodí do družiny po skončení vyučování, tráví čas v družině denně a opět jsou to spíše žáci prvních a druhých ročníků. Pokud matky pečují kromě o školáka zároveň o mladší dítě, má jejich školák menší tendenci navštěvovat odpolední družinu. Z hlediska typu rodiny odpolední družinu navštěvuje denně 30 % dětí z úplných rodin, ale 43 % dětí žijících pouze s osamělým rodičem.

Družinu po vyučování navštěvuje obecně o 70 % více školáků než družinu před vyučováním. Polovina školáků, kteří tráví čas v odpolední družině, chodí zároveň i do ranní družiny (54 %). Ranní družinu navštěvují spíše školáci, jejichž rodiče jsou více časově vytížení, méně často z důvodu pracovní doby na směny. Pokud opět odhlédneme od nepříznivých okolností, jako je možný nedostatek míst či neexistence ranní a odpolední družiny na ZŠ, na rozhodnutí rodiče umístit dítě v družině má vliv fakt, zda žije bez partnera. Zatímco zároveň ranní i odpolední družinu navštěvuje denně 29 % dětí z úplných rodin, je to až 41 % dětí žijících pouze s osamělým rodičem.

Většina družin při ZŠ (73 %) bývá po vyučování otevřena do 16,00 až 17,00 hod. Některé ZŠ umožňují pobyt školáků v družině pouze do 15,00 hod., což může zaměstnaným rodičům působit komplikace při jejich vyzvedávání. Celkově však otvírací doba družin vyhovuje velké většině rodičů (85 %), její prodloužení by uvítalo 11 % rodičů, jichž se problém týká.

Průměrné výdaje za pobyt žáka **ve školní družině činí měsíčně 196 Kč**, výdaje vyšší platí třetina rodičů. Výdaje za družinu mají dle deklarací respondentů rozsah od 10 Kč až po 1 500 Kč na jednu rodinu za měsíc a různí se podle velikosti obce, v níž rodina bydlí (důvěryhodnost krajních hodnot nelze ověřit). Zatímco v obci do 20 000 obyvatel činí měsíční poplatky průměrně 166 Kč, ve větších městech je to 230 Kč.

Za zájmové kroužky, které školák (školáci) navštěvuje v rámci ZŠ či mimo ní, **vydávají rodiče průměrně měsíčně 387 Kč**. Pokud kroužky navštěvuje pouze jediné školní dítě, činí průměrné měsíční náklady na kroužky tohoto dítěte 362 Kč, pokud je navštěvují dvě školní děti, je průměrná cena za kroužky 573 Kč měsíčně. Za kroužky ve škole zaplatí rodič za jedno dítě měsíčně průměrně 263 Kč, za kroužky navštěvované mimo školu činí průměrné měsíční výdaje za jediné dítě 551 Kč. Kroužky v prostorách ZŠ jsou poskytovány častěji samotnou školou (jejími učiteli), a tudíž bývají finančně méně náročné (odpadají náklady na nájem prostor). Mezi výší poplatků za kroužky a velikostí obce nebyla nalezena prokazatelná závislost.

Mezi školáky (do 10 let), kteří docházejí do kroužků, jich navštěvuje 55 % kroužky ve škole, čtvrtina mimo školu, zatímco pětina školáků navštěvuje oba typy kroužků. 28 % dětí na 1. stupni základní školy nenavštěvuje kroužky vůbec (38 % dětí z rodin osamělých rodičů ve srovnání s 25 % dětí z úplných rodin).

Školou povinné dítě tráví na prvním stupni základní školy průměrně čas v budově školy mezi 7,40 hod. až 14,00 hod. včetně návštěv družiny a odpoledních kroužků [pozn. 96]. Průměrná délka pobytu nejstaršího/příp. jediného dítěte „v prostorách školy“ významně souvisí s profesním postavením jeho matky. Dítě ženy zaměstnané na plný úvazek tráví ve škole čas průměrně do 14,15 hod. Dítě podnikatelky (bez zaměstnanců) zůstává ve škole do 14,00 hod. a dítě nezaměstnané matky do 13,35 hod. Nejkratší dobu tráví ve škole děti matek na rodičovské dovolené - průměrně do 13,10 hod. Na délku pobytu dítěte ve škole má vliv i vzdělání matky. Zatímco dítě ženy ze základním a středním vzděláním tráví čas v budově ZŠ denně průměrně do 13,55 hod., dítě vysokoškolačky o 30 min. déle. Délku pobytu dítěte v budově školy významně neovlivňuje ani úplnost rodiny ani věk dětí.

Výsledky o využívání družiny a délce doby strávené ve škole jsou poněkud v rozporu. Zaměstnaná žena těžko může vyzvedávat dítě ze školy okolo 14,00 hod., podívejme se tedy,

zda jsou děti vedeny v tomto směru k samostatnosti nebo jak z tohoto hlediska spolupracují rodiče a další členové rodiny.

T a b u l k a 6.24 Kdo převážně doprovází školáka ve věku do 10 let do/ze ZŠ, v %

osoba	do školy		ze školy	
	počet	%	počet	%
muž	38	8,6	28	6,3
žena	142	32,1	115	25,9
partneři střídavě či společně	28	6,3	32	7,3
prarodiče	27	6,1	35	7,9
někdo jiný	13	2,9	12	2,7
dítě chodí samo	195	44,0	222	50,0
celkem	443	100,0	444	100,0

Téměř polovina dětí v našem souboru (do 10 let) nebývá většinou cestou do a ze školy doprovázena dospělou osobou (do školy chodí nejčastěji bez doprovodu starší osoby 44 % školáků, zpět ze školy polovina školáků, tabulka 6.24). Je zde ovšem rozdíl podle věku. Děti do 8 let věku docházejí do školy bez doprovodu ve třetině případů (33 % proti 53 % u dětí ve věku 8-10 let). Pokud dítě doprovází do/ze školy starší osoba, je to převážně matka (57 % ráno do školy a 52 % ze školy) a jen v 15 % (resp. 13 %) případů převážně otec. Rodiče doprovázejí dítě do školy střídavě nebo společně zhruba v desetině rodin (v úplných rodinách v 15 % rodin, resp. v 18 %). Podobně často takto vypomáhají prarodiče dětí, častěji ovšem u nejmladších školáků, kteří jsou celkově více doprovázeni. Prarodiče častěji odvádějí dítě domů ze školy (v 16 % rodin), a tím umožňují i dětem déle zaměstnaných rodičů dřívější návrat domů, a tedy i širší rodinnou péči.

V úplných rodinách (manželských či v nesezdaném soužití) je rozdělení četností doprovázení dítěte do/z školy mezi partnery výrazně asymetrické. Nejenže ve většině rodin dítě doprovází do školy převážně žena, ale muž v těchto rodinách jej v 70 % případů nedoprovází do/z školy vůbec nebo jen výjimečně (minimálně jednou týdně dítě doprovází pouze necelá čtvrtina mužů, jen asi 5 % se angažuje více). Naopak, pokud dítě doprovází do školy převážně muž, žena ho střídá minimálně jednou týdně dokonce ve 69 % rodin. Pokud vodí dítě do školy nejčastěji prarodiče, nejčastěji je opět střídá matka (v třetině takových rodin).

Překvapivě velký podíl školáků raného školního věku nebývá doprovázen do a ze školy dospělou osobou, nicméně v ostatních případech je to hlavně matka, kdo musí věnovat část denního času i této formě péče o děti. Je to spolu s dalšími rodinnými povinnostmi důvod (příp. jeden z důsledků) nižšího pracovního zapojení žen ve prospěch péče o rodinu, přispívá to k jejich zájmu o zkrácené úvazky, a tím to podporuje negativní konsekvence těchto skutečností v platech a možnostech budování kariéry.

6.5 Souhrn

V této kapitole jsme se zaměřili na dvě formy pomoci rodinám s dětmi. Bylo to jednak na opatření umožňující rodičům pečujícím o nejmladší děti přerušit z tohoto důvodu profesní kariéru, a to pokud možno bez dramatického propadu finančních zdrojů rodiny a při zabezpečení (za určitých podmínek) práva na navázání na předchozí pracovní uplatnění. Druhou oblastí pomoci je zabezpečení denní péče o děti rodičů po jejich návratu na pracovní trh.

V případě nároků na placené „uvolnění ze zaměstnání“ na celodenní péči o děti je důležitým aspektem délka doby, po níž má rodič nárok na finanční příspěvek, po jak dlouhou dobu péče neztrácí nárok na návrat k původnímu zaměstnavateli a nakolik je mu kompenzován „ušlý“ příjem. Pokud jde o tyto nároky, je český sociální systém poměrně velkorysý a nabízené možnosti korespondují s představami rodičů, kteří preferují delší rodičovskou dovolenou. Relativní soulad existuje z hlediska podmínek návratu do zaměstnání po skončení rodičovské dovolené, protože nemalá část rodičů (převážně matek) ani nemá zájem o návrat k bývalému zaměstnavateli, což ovšem často úzce souvisí s převažující dlouhým „odtržením“ od profese v době rodičovské dovolené. Nicméně pro mnohé matky není návrat jednoduchou záležitostí, a to nejen pro obavy zaměstnavatelů ze zaměstnávání potenciálně často absentujících a méně motivovaných pracovníků, navíc při často problematické oprávněnosti těchto obav. Komplikace matkám totiž přináší i zanedbaný kontakt s profesí po dobu rodičovské dovolené či nedostatek podpory v rodinném zázemí a službách denní péče o děti, když chtějí opět pracovat. Negativní vztah mezi délkou rodičovské dovolené a šancemi na trhu práce je rodiči podceňován.

Nespokojenost převládá v hodnocení výše dávek, na něž mají rodiče v době mateřské a zejména rodičovské dovolené nárok. Přesto délka rodičovské dovolené s příjmovou situací domácnosti souvisí slabě, nicméně potřeba zvýšit rodinný příjem bývá důvodem předčasného (proti plánu) ukončení rodičovské dovolené. Z pohledu nákladů státu na rodinné dávky se tyto jeví jako spíše velkorysé. Tento rozpor nelze zásadněji řešit, aniž by byla změněna celková koncepce a filozofie těchto dávek - zjednodušeně řečeno, pokud by nebyly chápány jako kompenzace absentujícího příjmu, ale jako odměna za péči.

Snaha zlepšit šance matek malých dětí na trhu práce prostřednictvím souběhu rodičovské dovolené a zaměstnání měla zatím dílčí úspěšnost. Mohou ji využít jen některé ženy a závisí to na jejich profesi (jak a kde ji mohou vykonávat) a rodinném zázemí (pomoc při péči o děti), příp. na dostupnosti služeb denní péče o děti.

Druhý okruh zde sledovaných opatření se týká denní péče o děti. Zde je rozhodujícím kritériem adekvátnosti, a potažmo efektivnosti, finanční a prostorová dostupnost příslušných zařízení, spolu s pestrostí nabídky jejich forem či jejich kvalitou, a také to, do jakého věku dětí (též od jakého věku) se stát (příp. obec) podílí na této péči. Malá nabídka péče o děti do tří let věku v době konání výzkumu nebyla v příkrém rozporu s poptávkou po těchto službách. Rodiče preferují u takto starých dětí domácí péči. V případě mateřských škol jsme zachytili počátek vznikajícího napětí mezi poptávkou a nabídkou, které až při psaní této zprávy výrazněji sílilo (v souvislosti se vzestupem porodnosti). Zatímco prostorová dostupnost začíná být problémem, z finančního hlediska rodiče nevyjadřují, až na výjimky, významnější potíže.

V době rané školní docházky se rodinné povinnosti rodičů mírně snižují a jejich sladování se zaměstnáním se „uklidňuje“. Tuto změnu však zmírňuje to, že zájem rodičů se přesouvá od zabezpečování základních potřeb dětí k poskytování vhodných rozvojových aktivit pro své děti ve volném čase, což u dětí do deseti let stále znamená požadavky na čas rodičů, příp. dalších členů rodiny. Mírně se v této době vyrovnává podíl mužů a žen na péči o děti.

Tabulkové přílohy kapitoly 6

T a b u l k a 6.25 Souvislosti rodičovské dovolené (údaje v %)

znak	typ rodiny			
	NUR, 1 dítě	UR, 1 dítě	UR, 2 děti	nesezdaný pár
délka první RD** -věk 1. dítěte na konci	Mo=3 roky: 35 4 roky: 25 Do 3 let : 62	Mo=3 roky: 38 4 roky: 22 Do 3 let: 64	Mo=neukončena: 15* 3 roky: 11 4 roky: 12 Do 3 let: 39	Mo= 3 roky: 41 neukončena: 17 * 4 roky: 14 Do 3 let: 72
délka praxe (roky) ženy před narozením 1. dítěte, odpovědi žen	0 : 11 1-5 : 47 6-10 : 26 11 a více : 16	0 : 4 1-5 : 47 6-10 : 38 11 a více : 11	0 : 4 1-5: 51 6-10: 36 11 a více : 9	0: 11 1-5: 42 6-10: 26 11 a více: 21
zaměstnání ženy během RD s 1. dítětem	nepracoval(a): 75 plný úvazek + podnikání: 8 kratší úvazek: 17	nepracoval(a): 80 plný úvazek + podnikání: 9 kratší úvazek: 11	nepracoval(a): 79 plný úvazek + podnikání: 8 kratší úvazek: 13	nepracoval(a): 79 plný úvazek + podnikání: 6 kratší úvazek: 15
rodičovská dovolená s prvním (jediným) dítětem – délka plánovaná/skutečná				
porovnání doby plánované a skutečné	neplánovali: 40 zhruba stejná: 29 kratší: 19 delší: 13	neplánovali: 40 zhruba stejná: 35 kratší: 14 delší: 11	neplánovali: 44 zhruba stejná: 31 kratší: 12 delší: 13	neplánovali: 45 zhruba stejná: 31 kratší: 12 delší: 12
proč kratší ***	Č. 5: 59 Č. 6: 23	Č. 5: 31 Č. 6: 19 Č. 8: 19	Č. 2: 56 Č. 4: 17 Č. 3: 11	-
proč delší ***	Č. 1: 47 %	Č. 2: 30 Č. 1: 20 Č. 3: 15	Č. 4: 84 Č. 1: 8	-
názor na rozšíření možnosti využívat MŠ při pobírání rodičovského příspěvku na 4 hodiny denně				
hodnocení opatření v době šetření navrženého	nutná změna: 30 potřebné: 39	nutná změna: 43 potřebné: 33	nutná změna: 37 potřebné: 48	nutná změna: 33 potřebné: 47
zájem o využití této možnosti	59	62	64	68

* Týká se matek, kterým se narodilo další dítě

** RD = rodičovská dovolená

*** Procenta jsou orientační, v některých skupinách jsou velmi nízké četnosti.

Popis důvodů: 1=nesehnala vhodné zaměstnání; 2=chtěla se sama starat o dítě; 3=chtěla využít rodičovský příspěvek; 4=čekala/narodilo se další dítě; 5=špatná finanční situace; 6=naskytla se dobrá pracovní příležitost; 7=podařilo se zajistit denní péči o dítě; 8=původní zaměstnání neumožňovalo sladit zaměstnání a péči o dítě

T a b u l k a 6.26 Průměrné celkové měsíční čisté příjmy domácnosti podle toho, jestli domácnost pobírá rodičovský příspěvek (RP)

domácnosti celkem					úplné rodiny s manželkou na RD		
„teoretický“ nárok na RP**	(ne)pobírá RP	celkový měsíční příjem domácnosti	N	výše RP	celkový měsíční příjem domácnosti	N	výše RP
nemá nárok na RP*	nepobírá	26 241	1436		-	-	-
	pobírá***	22 937	5	703	-	-	-
	celkem	26 229	1441	703	-	-	-
má nárok na RP	nepobírá	27 193	111		-	-	-
	pobírá	22 314	451	2 142	-	-	-
	celkem	23 278	562	2 142	-	-	-
celkem	nepobírá	26 310	1547		-	-	-
	pobírá	22 321	456	2 126	21 652	377	2 376
	celkem	25 402	2003	2 126			
				manželka pobírá RP a je zaměstnanec	22 353	4	2 085
				manželka pobírá RP a podniká	24 088	1	2 765
				manželka pobírá RP a nepracuje	21 738	371	2 379

* v okamžiku šetření, tzn. že během roku, kdy se sledovaly příjmy, nárok mohl být

** některé z dětí je ve věku do 4 let

*** někdy během sledovaného roku

Pramen: data šetření Náklady na výchovu a výživu dětí v roce 2003 (NVVD), ČSÚ 2004.

<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/3010-04>.

Vlastní výpočty

Závěr

Předkládáme zde zprávu o současném stavu ve využívání vybraných **nástrojů sladování rodinného a pracovního života**, a to se zaměřením na ty typy rodin, kterých se opatření rodinné a sociální politiky nejčastěji týkají, tj. rodiny s malými dětmi ve třech základních formách (úplné manželské a s nesezdanými rodiči a neúplné). Jedná se zejména o tyto oblasti nástrojů:

- zákonné nároky na volno z důvodu péče o děti,
- nároky na finanční náhrady a sociální dávky spojené s takovým uvolněním ze zaměstnání,
- nároky na úpravu pracovní doby,
- nároky na další opatření ze strany zaměstnavatelů a jejich vlastní formy podpory zaměstnanců s malými dětmi,
- využívání zařízení denní péče o děti předškolního i školního věku.

Tyto oblasti jsou uvedeny do souvislostí s **chováním rodičů** malých dětí, zejména:

- s rodičovskými plány a jejich realizací,
- s formováním rodiny (odlišením základních rodinných typů),
- s dělbou práce v domácnosti a péčí o děti mezi partnery, částečně v širší rodině,
- s rozvrhem denního času s ohledem na zvládání rodinných a pracovních rolí,
- s přístupem zaměstnavatelů podle vnímání respondentů.

Hledání optimálních cest, jak se vyrovnat s nároky dvou stěžejních oblastí individuálního života, se odehrává i v určitém širším **společenském kontextu**, kde obzvláště relevantními jsou genderové vztahy, mezigenerační vztahy a vztahy v pracovní sféře. Genderový kontext má stále silný vliv jak v rodině, tak v zaměstnání a na trhu práce, přičemž se tyto sféry v tomto ohledu vzájemně podmiňují. Mezigenerační výpomoc má převážně kvalitní emociální a sociální základ, praktická realizace často naráží na vysokou ekonomickou aktivitu všech věkových a sociálních skupin populace. Vztahy v pracovní sféře závisejí hodně na individuálním přístupu, ale obecně se v nich projevují vedle genderových stereotypů i další předpojatosti, zejména přísné odlišování soukromé a pracovní sféry. Objektivně mohou hrát významnou roli i sociální vztahy a sítě na komunitní úrovni, jejichž potenciál je pravděpodobně stále podhodnocován, ale je to oblast málo sledovaná a ani my jsme zde v tomto směru nevybočili z „neblahé tradice“. Z jiných našich zdrojů však máme rámcové informace, že obdobně jako je tomu na úrovni zaměstnavatelských organizací, z hlediska rodinám nabízené pomoci převládají jednoduché, tradiční, jen obecně podpůrné formy a že z hlediska subjektů-rodičů není vyvíjen nijak velký tlak na získání větší pozornosti.

Podíváme-li se kriticky na současné podmínky pro harmonizaci rodinného a pracovního života, rýsují se některé komplexní faktory komplikující úsilí o harmonizaci:

- Snaha sladit rodinné a profesní aspirace se uskutečňuje v prostředí, které je z podstaty jevů staví do „protikladu“, např. flexibilita či výkonnost požadovaná ve sféře práce odporuje potřebám účasti na životě rodiny s malými dětmi, motivace k vyšší zaměstnanosti průceschopného obyvatelstva nemotivuje v oblasti zabezpečení rodiny.
- ČR patří mezi evropskými zeměmi ke konzervativnějším v dobrém i méně dobrém slova smyslu, což se projevuje např. v hodnotě rodiny a rodičovství, v dělbě práce mezi partnery, v přístupu ke genderovým otázkám, v zájmu o flexibilní a netradiční pracovní režimy, ale také celoživotní vzdělávání.
- Harmonizace rodiny a zaměstnání je chápána hlavně jako soukromý problém a do značné míry jako především ženský problém.
- Genderové stereotypy přežívají v postojích politiků, řídicích pracovníků, zástupců samosprávy, ale také ve veřejném mínění, což se promítá do chování mužů i žen málo přizpůsobivého novým podmínkám na trhu práce a v kontextu demografického vývoje.

- Zaměstnavatelé nedoceňují vztah mezi volnějším rozhodováním mezi prací a rodinou a lepším pracovním výkonem (zaměstnanec mající zajištěné potřeby rodiny bývá výkonnější a loajálnější zejména, pomáhá-li mu v tom svými opatřeními zaměstnavatel).

Shrneme-li poznatky z výzkumu HRZ05 o chování rodičů dětí předškolního a mladšího školního věku v intencích sladování rodiny a zaměstnání, pozornost v našem šetření upoutaly tyto jevy:

- Ženy prokazují schopnost sladit práci a rodinu, svým způsobem jsou na to pyšné a chrání si své „tradiční“ výchovné a zabezpečovací role v rodině proti pronikání mužského vlivu, ne vždy si však uvědomují za jakou cenu, kterou bývá např. potlačení osobních potřeb a činností volného času.
- Více než desetina lidí není v období počátečních fází rodinného cyklu ještě rozhodnuta o počtu dětí, takže konkrétní životní okolnosti mohou ještě tento počet ovlivnit. Muži v tomto šetření mají o něco vyšší plány na počet dětí než ženy.
- Rozpor mezi výkonem profese a zabezpečením rodiny existuje. To nutně neznamená, že se dostávají do konfliktu rodičovské a profesní plány či aspirace. Splnění obojích aspirací (nejsou-li alespoň v jedné oblasti relativně nízké) však vyžaduje zvýšené úsilí a volbu účinných strategií. Tato volba je podmíněna mnoha vlivy, jako vlastní profesní aspirace každého z rodičů, jejich schopnost společné dohody, možnost využívání vnější pomoci aj.
- Vztah mezi rodinným chováním a rodinnými charakteristikami na straně jedné a socioprofesionální identifikací na straně druhé je do velké míry podmíněn genderovými nerovnostmi.
- Reálné ekonomické (finanční) dopady narození dítěte je potenciálně třeba zohledňovat před rozhodováním o prvním a pak o třetím a dalších dětech. Při rozhodování o druhém dítěti přicházejí spíše v úvahu dopady na kariéru ženy.
- Limitovanost svobodné volby podmínkami na trhu práce a v zaměstnavatelských organizacích i dělbou činností a rolí v rodině i v mladší dnešní generaci vede např. k tomu, že ženy často volí zaměstnání, které je ve srovnání s muži méně náročné na výkon a čas, a to přesto, že k tomu mohou v malé míře využívat zkrácené úvazky a zřejmě také nemají dost možností volit v zájmu sladění rodiny a zaměstnání např. práci doma nebo je to pro ně nevýhodné (jeví se jim to tak).
- Ženy (a muži) preferují delší mateřskou a rodičovskou dovolenou a finanční podporu státu a vědomě nebo nevědomě akceptují negativní dopady na postavení žen na trhu práce, proto by se měla rodinná i zaměstnavatelská politika více zaměřit na podporu návratu na trh práce po rodičovské dovolené.
- V mnoha ohledech se soužití v úplné rodině na základě sňatku zdá být ve srovnání s ostatními rodinnými typy funkční i ve zde sledovaných oblastech, tj. profese a výkon zaměstnání, tedy i z hlediska sladování rodiny a zaměstnání.
- Zvláště problémová je situace osamělých rodičů - potvrzuje se, že příjmová úroveň zdaleka není jejich hlavní problém, pokud přetrvává napětí mezi zaměstnáním a rodinou.
- Volba životních strategií není zcela svobodná, podléhá řadě vnějších vlivů ekonomických i hodnotově normativních, přesto je percepce této situace převážně „optimistická“.
- Volba životních strategií bývá podřízena:
 - ekonomickým tlakům (nutnost dvou příjmů v rodině, diferencované šance na trhu práce);
 - stereotypnímu myšlení (zapojení otců do péče o domácnost a děti; otevřenost zaměstnavatelů k požadavkům harmonizace);
 - systému sociálního zabezpečení;
 - společenskému klimatu (které není dost přátelské rodině).

Poznámky:

- [1] Je to věk, kdy dítě potřebuje všestrannou péči či minimálně dohled dospělé osoby, a současně je 10 let věková hranice některých právních nároků (podpora při ošetřování nemocného dítěte v rámci nemocenského pojištění), příp. jsou vymezeny věkové hranice blízké tomuto věku: matky dětí do 8 let nemohou být podle zákoníku práce posílány bez jejich souhlasu na pracovní cesty a až do 15 let věku svých dětí mají matky nárok na úpravu pracovní doby.
- [2] Také T. Sirovátka např. upozorňuje na růst významu rodinné politiky, a konkrétně zvyšování rodinných dávek, v Německu v období, kdy celkový welfare state se dostal do krize, která si vynutila zásahy ve formě snižování dávek pro důchodce a nezaměstnané [Sirovátka, 2000: 49].
- [3] Např. zákonný nárok na rodičovskou dovolenou je otci minimálně využíván; právo na obranu proti diskriminačnímu chování zaměstnavatelů je obtížně vymahatelné (pro obtížnou prokazatelnost při zatím malých zkušenostech).
- [4] Další charakteristikou je vysoký týdenní počet jimi odpracovaných hodin, který se navíc příliš neliší od mužů. Podle ČSÚ [Zaměstnanost..., 2006, tab. 306] odpracují při plném úvazku ženy průměrně 41,1 hodin týdně, muži 44,0 hodiny, v případě zkráceného úvazku je to 23,1 a 22,6, ženy tedy pracují nepatrně více.
- [5] Když nehovoříme o situacích patřících do té oblasti chování zaměstnavatelů, která je zmíněna v předchozím odstavci.
- [6] Např. zavedením rodičovské dovolené v r. 2000 (zák. č. 65/1965 Sb., zákoník práce v platném znění) nebo vdoveckého důchodu v r. 1996 (zák. č. 155/1995 Sb. v platném znění). Nověji zapojením otců do péče o děti v době, kdy ženy mají nárok na mateřskou dovolenou, podle nového zákona o nemocenském pojištění (zák.č. 187/2006 Sb., který také upravuje střídání rodičů při péči o nemocné dítě, jeho platnost však byla odložena).
- [7] Šetření Naše společnost 2003/leden, Šetření STEM, modul pro rodinu 1996/září.
- [8] CVVM, výzkum Naše společnost, duben 2004, rozdíly v počtu chtěných dětí podle pohlaví nejsou statisticky významné [Šalamounová, Šamanová, 2004].
- [9] Šetření bylo zaměřeno na zkoumání hodnotových orientací mladých svobodných lidí v České republice (dokončený věk 18 - 29 let). Podílel se na něm Sociologický ústav AV ČR a Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.
- [10] Šetření Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí bylo zaměřeno na rodinné chování mladé generace a na její bytovou situaci. Dotázáno bylo 1 516 osob ve věku 20 až 35 let.
- [11] Pro následující porovnání uvažujeme pouze bezdětné jednotlivce žijící u rodičů nebo samostatně.
- [12] Pohyb obyvatelstva, ČSÚ.
- [13] Pouze 4 % prvních dětí v pořadí se narodila po více než pěti letech od uzavření sňatku.
- [14] Zde se to týká žen splňujících kritéria výběru, bylo by to nutné ověřit na reprezentativním vzorku.
- [15] Potvrzuje se, že lze do značné míry odhadovat míru vlivu profese pomocí korelací mezi počtem dětí a vzděláním.
- [16] Tyto skutečnosti budou ověřovány ve výzkumu VÚPSV, plánovaném na roky 2006-2007 v projektu „Rodina-zaměstnání-vzdělání“, zpracovávaném v rámci programu výzkumu „Moderní společnost a její proměny“.
- [17] Zbylé 1 % (10 respondentů) tvoří ti, kdo mají dnes více dětí, než si přáli (0,5 %), nebo si dnes přejí další 3 a více dětí (0,5 %).
- [18] Respondentů se třemi a více dětmi jsou malé počty, zjištění není spolehlivé.
- [19] Přitom však podíly těchto žen, které pracují na plný úvazek, jsou ve všech vzdělanostních kategoriích obdobné (2-3 %, což ovšem znamená, že je plný pracovní úvazek relativně častější u méně vzdělaných žen - při nízkých absolutních počtech).
- [20] To je zjišťováno i na českých datech, vysvětlení lze hledat v tom, že muži bez malých dětí jsou většinou starší (což platí i pro ženy) a také častěji nemocní či invalidní (což pro ženy platí méně).
- [21] Znaky, na jejichž základě byl index vytvořen, byly upraveny na dichotomické proměnné a index pak spočítán jako součet odpovědí vypovídajících o větší náročnosti zaměstnání. Dílčí znaky byly tyto: a/ práce o sobotách a nedělích; b/ (ne)možnost uvolnit se v pracovní době z rodinných důvodů; c/ delší denní dojíždění do

zaměstnání; d/ vysoké fyzické nebo psychické vypětí v zaměstnání; e/ častá práce přesčas; f/ (ne)možnost práce doma; g/ druhé zaměstnání; h/ nepravidelný pracovní režim (noční práce aj.); i/ (ne)možnost individuální úpravy pracovní doby.

S ostatními proměnnými nejméně koreluje proměnná „b“ (uvolnění v pracovní době), což ukazuje, že vstřícnost vůči zaměstnancům s rodinnými povinnostmi se příliš neslučuje s časově a jinak náročnějšími povoláními. Další méně korelující proměnnou je „g“ (druhé zaměstnání), což celkem logicky ukazuje na nižší vytížení hlavním (prvním) zaměstnáním u těch, kteří vykonávají zaměstnání dvě. Naopak nejsilněji je s dalšími ukazateli provázána proměnná „a“ (práce o sobotách a nedělích), nejtěsněji korelující s prací přesčas (e) a nepravidelným režimem (h). Nepravidelný pracovní režim (h) je dalším s ostatními nejvíce korelujícím indikátorem, a to zejména jednak s dlouhou pracovní dobou („e“ a „a“) a jednak s vysokým fyzickým nebo psychickým vypětím v zaměstnání (d). V obou posledně zmiňovaných případech může mít dané charakteristiky jak vysoce kvalifikovaná práce, tak naopak nekvalifikovaná. Podle korelací se vzděláním použitý index měří, výrazněji u žen, náročnost zaměstnání spjatou s jeho vyšší kvalifikační úrovní.

- [22] Tak, že nejvyšší vytížení je u kvalifikačně náročných profesí, jen o něco méně u kvalifikovaných dělníků, ale výrazně méně u profesí středně technických a administrativních (tedy vyžadujících většinou maturitu). V souladu s tím jsou malé korelace se vzděláním.
- [23] V našem souboru HRZ05 je skutečně v neúplných rodinách mezi otci větší podíl žijících s příbuznými, než je tento podíl mezi ženami. Počty otců jsou však nízké a neumožňují spolehlivé generalizace. Závislost není statisticky prokázána.
- [24] V šetření HRZ05 40 % dotázaných neumělo nebo nechťelo udat pracovní příjem a 11 % uvedlo nulový pracovní příjem. S daty o pracovních příjmech tedy můžeme pracovat jen u poloviny souboru (53 % mužů a 46 % žen). Ženy sice častěji příjem uvedly, ale 14 % z nich údajně žádný nemělo.
- [25] Což by si podle výzkumných zjištění na individuální rovině mělo odporovat.
- [26] Mají omezené možnosti složitějších třídění, která jsou přitom nevyhnutelná pro proniknutí ke specifickým rodin podle demografických charakteristik (skladby členů - děti, dospělých, rodičů, prarodičů, dalších členů atd.) a podle sociálně ekonomických charakteristik (ekonomicky aktivní, důchodci, nezaměstnaní, studující atd.).
- [27] V souboru byl pouze 31 respondent nemající manžela (partnera) a mající 2 děti, proto tento typ nebyl podrobně analyzován.
- [28] Srv. s [Ettlerová, 2006]: „celkové sociální příjmy domácnosti dlouhodobě tvoří kolem desetiny všech příjmů domácnosti. Výjimkou jsou pouze domácnosti s dětmi s minimálními příjmy, u nichž sociální příjmy představují dvě pětiny celkových rodinných příjmů.“ Celkový průměrný podíl je spočítán včetně domácností důchodců, takže v „běžných“ rodinách s dětmi je podíl nižší.
- [29] Pak je podíl pracovních příjmů obdobný, ale podíl sociálních příjmů se liší. My jsme se vzhledem ke skepsi k deklarovaným příjmům tak podrobně na ně neptali. Tato skepse nám brání počítat podíly sociálních příjmů přímo z údajů o jejich výši.
- [30] Podle zákona o státní sociální podpoře.
- [31] Otázka: „Zkuste odhadnout (v %), nakolik se ve Vaší domácnosti (respondent, partner, jiná osoba) podílíte na následujících činnostech ve všední dny...“; Činnosti týkající se dětí mnohdy respondenti chápali v širším smyslu a uváděli je i tehdy, kdy by se jich v podstatě neměly týkat - např. pomoc dětem s přípravou do školy u nejmenších dětí nebo čas věnovaný nejmenším dětem v jejich volnu. V druhém případě měli zřejmě na mysli svůj (respondentův/partnerův) volný čas, který tráví s dětmi, nikoli primárně volný čas dětí.
- [32] Pouze 2 % respondentů uvedla, že „využívá placenou výpomoc při péči o dítě nějakou jinou osobou“. Ti, kteří přiznávají podíl někoho jiného na vybraných činnostech, využívají pomoci této osoby hlavně při zabezpečování péče o malé děti. Nutno však poznamenat, že signifikanci této závislosti ovlivňují velmi malé absolutní četnosti.
- [33] Za „pracující“ v tomto případě považujeme muže/ženy - zaměstnance na plný/zkrácený úvazek, soukromé podnikatele se zaměstnanci či bez zaměstnanců, živnostníky; naproti tomu, pokud žena nepracuje, je to z důvodu mateřské/rodičovské dovolené, pobírání rodičovského příspěvku do 4 let věku dítěte nebo nezaměstnanosti.
- [34] Průměrný týdenní počet obvykle odpracovaných hodin činil v roce 2004 u zaměstnanců 41,3 a u podnikatelů 50,8 hodin (ČSÚ - Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků VŠPS). Muži-zaměstnanci z našeho šetření HRZ05 pracují častěji 8 až 9 hodin denně, zatímco podnikatelé spíše 10 hodin a více.

- [35] 20% podíl muže (bez jiných osob) na zajištění péče o malé děti pokud (určitě/spíše) souhlasí s daným výrokiem oproti 28% podílu pokud (určitě/spíše) nesouhlasí (signifikantní rozdíl na hladině významnosti 0,05)
- [36] Výraznější difference byly opět zjištěny u mužů-respondentů: 25% podíl muže (bez jiných osob) při dělení běžných domácích prací pokud (určitě/spíše) souhlasí s daným výrokiem ve srovnání s 16% podílem pokud (určitě/spíše) nesouhlasí, resp. 29% vs. 19% podíly muže při zajištění péče o malé děti (v obou případech - signifikantní rozdíly na hladině významnosti 0,001).
- [37] Výrok: „Na výchově dětí se mají podílet i prarodiče.“
- [38] Nutno poznamenat, že se celkově jedná o velmi malé absolutní četnosti u mužů - v celém souboru je v čele každé osmé neúplné rodiny muž (absolutně 27 mužů oproti 188 ženám).
- [39] Získané údaje však nelze jednoznačně interpretovat, neboť někteří respondenti uváděli „hodiny“ v průměru za týden, jiní ale evidentně pouze v denním průměru (např. 40 hodin týdně vs. 8 hodin denně při zaměstnání na plný úvazek). Přepočtem absolutních počtů na vzájemné relace mezi uvedenými činnostmi lze dané difference do jisté míry eliminovat. Tabulka 5.5 zobrazuje podíly, na kolik se muž či žena věnují svému zaměstnání ve vztahu k domácím pracím a dětem, resp. 100 % = součet počtu hodin určených na práci, domácnost a děti.
- [40] Relativní četnosti a následný vážený průměr jsou počítány za ty rodiny, kde muž i žena pracují, a kteří uvedli 8, 9, 10, 11, 12 hodin (denně) nebo 40, 42, 45, 50, 55, 60 hodin (týdně) věnovaných zaměstnání (N = 410).
- [41] Vikendovou výdělečnou činnost uvedlo přes 40 % pracujících mužů, typičtější je spíše pro podnikatele.
- [42] Otázka: „Jak zvládáte své rodinné a pracovní povinnosti?“ - obojí zvládám bez větších problémů; dobře zvládám pracovní povinnosti, ovšem na úkor rodiny; dobře zvládám rodinnou zátěž, ovšem na úkor práce; zvládám obojí tak napůl; mám problémy v práci i v rodině, nedá se to zvládnout; netýká se (nepracuje, studuje apod.). Analýza zaměřena jen na respondenty, kteří (i při péči o dítě) pracují (N: 710 + 39 = 749)
- [43] Podle výzkumů z poloviny 90. let nehrálo pohlaví tak výraznou roli: „Muži a ženy se od sebe výrazně neodlišují...; obě pohlaví zhruba shodně tvrdí, že zvládají jak práci, tak rodinu. Pokud zvládají pouze jednu ze sfér, pak je to práce, pracovní povinnosti spíše než povinnosti vázící se k rodině...“ [Maříková, 1999: 32]
- [44] Z těch, kteří v současnosti pracují, tzn. musí sladit práci a rodinu (úplné rodiny, N=602). V celém souboru někdy pocítilo napětí mezi plněním rodinných a pracovních povinností 30 % respondentů (není signifikantní podle pohlaví; ani v neúplných rodinách - výjimku představují pouze zdravotní problémy jiného člena rodiny včetně respondenta samotného, které k hlavním příčinám napětí řadí spíše muži).
- [45] Respondenti, kteří jako své sociálně ekonomické postavení podle hlavního zaměstnání uvedli „zaměstnanec na plný úvazek“ nebo „zaměstnanec na zkrácený úvazek“. N = 644, 275 mužů a 369 žen.
- [46] Otázka: „Do jaké míry jste ve svém současném zaměstnání spokojen/a s následujícími věcmi vzhledem k Vaším povinnostem k dětem a rodině?“
- [47] Podle výsledků výzkumů realizovaných Centrem pro výzkum veřejného mínění hraje u těch lidí, kteří pracovní a rodinné povinnosti zvládají bez větších potíží, rozhodující roli při harmonizaci obou sfér partnerský život a dělba rolí v rodině. Pouze přibližně třetině významným způsobem přispívají určité ústupky či podmínky, které jsou jim nabídnuty ze strany zaměstnavatele. Naopak respondentům, kterým se zvládání pracovních a rodinných povinností příliš nedaří, by nejvíce pomohly některé změny či ulehčení v pracovní sféře. Především muži hledají příčiny obtíží v pracovní sféře, ženy by spíše ocenily rovnoměrné rozdělení práce v domácnosti i hlídání dětí. Častěji pak uváděly nedostatečnou pomoc s péčí o dítě, a to jak ze strany svých blízkých, tak i ze strany placených institucí či osob [Horáková, 2004: 8-10].
- [48] Míra souhlasu mezi muži a ženami není statisticky významně odlišná. Rovněž v následujícím procentním vyjádření souhlasných odpovědí není signifikantní rozdíl mezi pohlavími.
- [49] Například CVVM 4/2003.
- [50] Otázka: „Jakým způsobem Vám zaměstnavatel, příp. Váš nadřízený, vychází vstříc v oblasti sladění rodinných a pracovních povinností?“ U každého z vyjmenovaných opatření respondent uvedl, zda má možnost a využívá jej, má možnost ale nevyužívá jej, nemá možnost jej využívat nebo se ho tato možnost vůbec netýká (např. možnost volby pracovní směny je irelevantní v jednosměnném provozu).
- [51] Dopočet do 100 % tvoří kategorie „mám možnost a nevyužívám“.
- [52] CVVM 4/2003.

- [53] Otázka: „Jaká dosud neexistující opatření umožňující sladění rodinných a pracovních povinností by podle Vašeho názoru Váš zaměstnavatel reálně (bez omezení jeho práv, produktivity atp.) mohl poskytovat/zavést ve prospěch svých zaměstnanců?“
- [54] Otázka: „Žádal(a) jste někdy zaměstnavatele o následující úpravy či úlevy v zájmu sladění práce a péče o rodinu?“
- [55] U bytových domácností se zvýšil podíl domácností jednotlivců a přibylo domácností s více než jednou hospodařící domácností; mezi hospodařícími domácnostmi narůstá podíl těch, v nichž jedna z cenzových domácností je neúplná rodina nebo jednotlivec; mezi cenzovými domácnostmi přibývá neúplných rodin na úkor úplných a v obou z nich klesá počet dětí.
- [56] Např. Schmidpeter (2005) okazuje na situaci v Rakousku, kde „...ještě nikdy nežilo tolik příslušníků různých generací současně. 78 % rodin má žijící příslušníky nejméně dvou dalších generací. Pětina populace žije v rodinných svazech zahrnujících čtyři nebo více generací - publikovaná „malá rodina“ tedy dnes není tak malá.“
- [57] Jedná se o výzkumy R01, RZV06, Střední generace 2004, Život ve stáří 2002 [Kuchařová, 2002].
- [58] Harmonizace rodiny a zaměstnání - současné možnosti a jejich reflexe u mladé rodičovské generace, Část 1 - Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství.
- [59] Mateřská dovolená se poskytuje po dobu 37 týdnů v případě, že žena, která porodila více dětí a stará se aspoň o dvě z nich, anebo se jedná o ženu svobodnou, ovdovělou, rozvedenou nebo z jiných vážných důvodů osamělou, která nežije s druhem. Nárok na peněžitou pomoc v mateřství mají rovněž ženy, které převzaly dítě do trvalé péče nahrazující péči mateřskou po dobu 22, resp. 31 týdnů.
- [60] Absolutní hodnoty nemá smysl porovnávat a nalézt hodnotící kritérium pro zjištění relativní hodnoty dávek pro rodiče pečujícího o novorozené dítě je neméně obtížné.
- [61] Podrobněji na stránkách MPSV <http://www.mpsv.cz/cs/7#sdpn>
- [62] Počty dětí dalších pořadí byly malé, v souboru nebyla žádná žena, která by u třetího a čtvrtého dítěte nastoupila do zaměstnání po skončení MD.
- [63] V roce 2005 byl rodičovský příspěvek stanoven na úroveň 1,54násobku částky životního minima na výživu a ostatní základní osobní potřeby rodiče. Od 1. 1. 2005 byl tedy stanoven na 3 635 Kč (resp. 3 835 Kč, pokud byl rodič současně nezaopatřené dítě). Výše rodičovského příspěvku však dosahovala pouze poloviny minimální mzdy (3 635 Kč z 7 185 Kč) a nemohla tudíž pečujícímu rodiči zdaleka nahradit příjem z výdělečné činnosti. Od 1. 1. 2007 přestane být výše rodičovského příspěvku počítána podle životního minima a bude se rovnat 40 % průměrné měsíční mzdy v nepodnikatelské sféře, čímž se významně zvýší (od 1. ledna 2007 to bude 7 582 Kč měsíčně).
- [64] V původní úpravě do roku 2003 nesměl měsíční příjem z výdělečné činnosti u pečujícího rodiče přesahovat limit 3 480 Kč. Možnost si přivydělávat využívalo v roce 2003 oficiálně pouze 6 % příjemců rodičovského příspěvku (z toho 58 % bylo zaměstnanců a 42 % tvořily OSVČ, zdroj: dtb. SSP - MPSV 2004).
- [65] Samozřejmě, když pomíneme fakt, že se mohly změnit i další okolnosti (např. ztráta zaměstnání partnera nebo naopak významné zvýšení jeho příjmů).
- [66] To je struktura souboru získaného záměrným výběrem, nelze z toho odvozovat chování matek s dětmi do 10 (a konkrétně do 4) let věku obecně
- [67] Struktura je mírně „vychýlená“ v důsledku toho, že v záměrném výběru byly mezi respondenty vyloučeny ženy v domácnosti a invalidní důchodci/důchodkyně
- [68] V důsledku návratu do zaměstnání až po uplynutí 3leté zákonné rodičovské dovolené nebo kvůli časté nemocnosti dětí.
- [69] U každé položky mohli respondenti zvolit, zda je to „hlavní důvod“, „vedlejší důvod“ nebo to „není důvodem“ nečerpání rodičovské dovolené mužem.
- [70] V 5 letech dítěte a dříve by se chtělo v „ideálním případě“ vrátit celkem 67 % žen. S rostoucím vzděláním ideální věk dítěte klesá (průměrný věk při návratu podle respondentů se základním vzděláním je 5,2 let, středoškolačků 5 let a podle vysokoškolačků již jen 4,6 let).
- [71] Výzkum Rodina, zaměstnání, vzdělání, jehož výsledky se ve VÚPSV v současnosti zpracovávají.

- [72] Zde známe obor výkonu práce dotázaných matek v současnosti, nikoliv v době ukončení RD, což znamená, že čím delší doba uplynula od nástupu do zaměstnání po RD, tím méně spolehlivý je tento údaj. Nicméně velká pracovní mobilita se nedá předpokládat.
- [73] Data uvedená zde k této otázce se týkají návratu po RD s prvním dítětem. Pro další děti byla zjištěna obdobná, některé závislosti byly slabší, ale problém je, že počet žen, o nichž máme informace o návratu po RD, není dostatečný k zajištění dostatečné spolehlivosti výsledků třídění.
- [74] První skupina žen vypovídá o situaci v jednom časovém bodě, druhá skupina o tom, zda se daná událost stala někdy za dané období.
- [75] Výzkum probíhal v době, kdy se tato zákonná úprava teprve zaváděla. Ženy si mohly zvolit zároveň i více variant odpovědí ohledně aktivit, které by vykonávaly v průběhu denního 4hodinového pobytu dítěte v zařízení.
- [76] Jak víme i z jiných šetření, nejedná se jen o neznalost výše rodičovského příspěvku, ale i o to, že mnozí rodiče zaměňují různé sociální dávky, pokud jich pobírají více.
- [77] Správně by bylo porovnat rodičovský příspěvek s příjmy před narozením dítěte, ale ty jednak neznáme, jednak ženy s více dětmi mohly mít poslední pracovní příjem více let před konáním výzkumu a v případě kratšího období mezi zaměstnáním před a po RD nebudou většinou rozdíly v příjmech příliš velké. Nicméně toto porovnání je sice orientační, ale i tak vypovídá o tom, nakolik rodičovský příspěvek „potenciálně“ nahrazuje ušlý příjem.
- [78] Podrobnější analýzu situace mužů lze vyhledat ve výzkumu Nešporová, O (2005): Situace mužů na rodičovské dovolené. Praha: VÚPSV.
- [79] Míra „celodennosti“ péče vlastní osobou závisí ovšem na rozhodnutí rodiče a respektování zákonných podmínek, proto by bylo přesnější říci něco ve smyslu „počty rodičů dostávajících rodičovský příspěvek jako pečovateli při splnění podmínek na nárok na rodičovský příspěvek“
- [80] Nárok na RP, je-li dítě starší než 4 roky, mají jen rodiče zdravotně postižených dětí, toto číslo tedy zahrnuje i tyto případy.
- [81] Přitom se tento problém 11 % žen a 16 % mužů podle jejich výpovědí netýkal.
- [82] V novém ZP platném od 1.1.2007 je to § 191, jehož přesné znění je toto:
Zaměstnavatel omluví nepřítomnost zaměstnance v práci po dobu jeho dočasné pracovní neschopnosti podle zvláštního právního předpisu 58), po dobu karantény nařízené podle zvláštního právního předpisu 59), po dobu mateřské nebo rodičovské dovolené, po dobu ošetřování dítěte mladšího než 10 let nebo jiného člena domácnosti podle § 115 občanského zákoníku v případech podle § 39 zákona o nemocenském pojištění 60) a po dobu péče o dítě mladší než 10 let z důvodů stanovených v § 39 zákona o nemocenském pojištění 60) nebo z důvodu, kdy se fyzická osoba, která o dítě jinak pečuje, podrobila vyšetření nebo ošetření ve zdravotnickém zařízení, které nebylo možno zabezpečit mimo pracovní dobu zaměstnance, a proto nemůže o dítě pečovat.
- [83] Nárok na podporu při ošetřování člena rodiny ze systému nemocenského pojištění má muž i žena, pokud z důvodu ošetřování člena rodiny nebo péče o dítě ve věku do 10 let nepracují. Výše závisí na příjmu obdobně jako nemocenské dávky.
- [84] V tomto členění pracuje s velmi nízkými četnostmi, ale lze předpokládat, že výsledky odpovídají realitě.
- [85] Data ÚIV. Podrobnější analýza bude publikována ve VÚPSV počátkem roku 2007, data zpracovala K.Svobodová.
- [86] To se ve statistických datech projevuje v tom, že poměr dětí navštěvujících MŠ k počtu dětí ve věku 3-6 let v populaci přesahuje 100 % (např. 108 % ve školním roce 2003/04 a 104 % v roce 2005/06).
- [87] Početní pokles mateřských škol byl způsoben mj. i změnami organizačně ekonomickými podmínkami, v jejichž důsledku se některé mateřské školy slučovaly.
- [88] Cenové zvýhodnění je poskytnuto 30 % nezaměstnaných respondentů oproti 13 % respondentů zaměstnaných na plný úvazek a 23 % respondentů s dvěma dětmi ve srovnání s 14 % s jediným dítětem v MŠ.
- [89] Rodič za dvě děti ve školce zaplatí měsíčně zhruba 1 200 Kč, zatímco průměrné měsíční poplatky za jediné dítě v MŠ činí necelých 700 Kč.
- [90] Za dítě navštěvující MŠ 10 a méně dnů v měsíci zaplatí rodiče průměrně 475 Kč, pro dítě, které chodí do školky na 20 a více dnů, představuje tato částka 724 Kč.

- [91] Průměrný podíl měsíčních výdajů za školku představuje pro všechny rodiny 3,8 % z celkového čistého měsíčního příjmu domácnosti. Pro rodiny úplné je tento podíl 3,3 % oproti 6,1 % u rodin neúplných.
- [92] Poplatky za mateřské školy jsou nově stanoveny tak, aby nepřesáhly 50 % průměrných měsíčních neinvestičních výdajů na dítě (v minulosti to bylo ne více než 30 %).
- [93] Zdroj: Zákon o předškolním vzdělávání č. 14/2004 Sb. a vyhláška MŠMT č. 43/2006 Sb.).
- [94] Ve zkoumaném souboru rodin s dětmi do 10 let se nevyskytují osamělí muži, kteří by pečovali o dítě navštěvující MŠ.
- [95] Spolu s neúplnými rodinami totiž podstatně častěji než s úplnými rodinami žijí v jedné domácnosti také rodiče jednoho z partnerů.
- [96] Jedná se pouze o případy, kdy rodiče uváděli celkový strávený čas dítěte ve škole zahrnující buď pouze vyučování, nenavštěvuje-li družinu či kroužky, nebo vyučování včetně družiny či zájmových kroužků, pokud je dítě navštěvuje. Pořadí dětí nemá na průměrnou dobu dítětem strávenou ve škole vliv, jelikož při malých věkových rozdílech sourozenci většinou přicházejí a odcházejí do a ze školy prakticky ve stejnou dobu.

Literatura a zdroje

- Alliaga, Ch. (2005) *Gender gaps in the reconciliation between work and family life*. Statistics in focus 4/2005, EUROSTAT.
- D'Addio, A.C., D'Ercole, M.M. (2005) *Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies*. OECD Social, Employment and Migration Papers.
- Bartoňová, D. (2005) Vývoj cenзовých domácnosti v České republice v poslední třetině 20. století. *Demografie*, roč. 47, č. 1, s. 1-12.
- CVVM 2/2003 *Rozdělení rolí v rodině*. (4.2.2003); tisková zpráva CVVM.
- CVVM 4/2003 *Pracovní a rodinné povinnosti - hodnocení pomoci zaměstnavatelů. Zájem o zařízení pro péči o děti*. (7. - 14. 4. 2003); tisková zpráva CVVM.
- CVVM 5/2003 *Role mužů a žen v rodině*. (21.5.2003); tisková zpráva CVVM.
- ČSÚ (2004) *Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil*. - roční průměry za rok 2004.
- Ettlerová, S., Kuchařová V. (2005) *Náklady na výživu a výchovu dětí v rodinách různé velikosti a sociálního statusu*. Podkladový materiál pro MPSV.
- Ettlerová, S. (2006) *Vývoj a struktura dávek státní sociální podpory*. Demografický informační portál. http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=354
- Ettlerová, S. (2003) *Příjmová diferenciacce rodin a domácností, vliv dávek státní sociální podpory na příjmy rodiny (vybrané souvislosti s natalitním chováním)*. Praha, VÚPSV.
- Ettlerová, S. (2007) *Dostupnost služeb péče o děti předškolního věku*. Práce a sociální politika, roč.4, č. 1
- EUROSTAT (2002) *Income, Poverty and Social Exclusion: Second Report, European Social Statistics*, Luxembourg. s. 76-92.
- Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M., Vymětalová, S. (2000) *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha, SLON.
- Haberlová V., Kuchařová V. et al. *Rodina, zaměstnání, vzdělání*. Sekundární analýza dat sociologických výzkumů. (připravuje se do tisku)
- Hamplová, D. (2000) *Názory na manželství a rodinu mladých svobodných lidí v roce 1997*. *Demografie*, roč. 42, č. 2, s. 92-98.
- Hamplová D., Šalamounová P., Šamanová G. (eds.) (2006) *Životní cyklus. Sociologické a demografické perspektivy*. Praha, SOÚ AV ČR.
- Hardarson, O. (2006) *People outside the labour force: Declining inactivity rates*. *Statistics in Focus*, 2/2006.
- Hardarson, O. (2006) *People outside the labour force: Female inactivity rates down*. *Statistics in focus*, 18/2006
- Hoem, J. M. (2006) *Proč má Švédsko tak vysokou porodnost?* *Demografie*, roč. 48, č. 4., s. 241-250.
- Horáková, N. (2004) *Problémy harmonizace rodinného a pracovního života*. *Naše společnost 2004*, č. 2, s. 8-11.

How Is the Time of Women and Men Distributed in Europe? (2006) Statistics in Focus, Population and Social Conditions, 4/2006.

Chaloupková, J. (2005) Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její spravedlnosti; in: *Sociologický časopis* roč. 41, č. 1, str. 57-77

Krause, D., Kux, J., Nekolová, M., Stupnytskyy, O. (2004) *Stav a struktura zaměstnanosti a vývojové tendence (v poptávce po práci). (Komparativní srovnání stavu, struktury a trendů zaměstnanosti ČR a EU)*. Praha, VÚPSV.

Křížková, A. (2002) Česká žena v práci a rodině posledního desetiletí. In: Mansfeldová, Z., Tuček, M.: *Současná česká společnost*. Sociologické studie. Praha, Sociologický ústav AV ČR.

Křížková, A. (ed.), Dudová, R., Hašková, H., Maříková, H. (2006) *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*, Praha, Sociologický ústav AV ČR.

Kučera, M., Bartoňová, D. (2004) Prognóza počtu a složení cenзовých domácností na období do roku 2003. *Zpravodaj České demografické společnosti* č.34/2004.

Kuchařová, V. (2005) Postoje k manželství a rodičovství a reflexe změn podmínek pro rodičovství. In: *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno, Národní centrum pro rodinu.

Kuchařová, V. (2005), *Dnešní podoba rodiny a vztahy spolupráce v rodině*. Referát pro konferenci MPSV „Rodina a rodičovství na prahu 21. století - Podoba a proměny rodiny, partnerství a rodičovství v současné společnosti jako výzva pro politickou praxi“, konanou v listopadu 2005.

Kuchařová, V., Ettlrová S., Nešporová O., Svobodová K. (2006) *Zaměstnání a péče o malé děti z perspektivy rodičů a zaměstnavatelů*. Praha, VÚPSV.

Kuchařová, V. (2006), Rodinná politika v České republice – proč a o čem. *Demografie*, roč. 48, č. 4, s. 229-240.

Kuchařová V., Svobodová K. (2006) *Sít' zařízení denní péče o děti předškolního věku v ČR*. Praha. VÚPSV

Liefbroer, A. C., Corijn. M. (1999) Who, what, where and when? Specifying the impact of educational attainment and labor force participation on family formation. *European Journal of Population* 15, pp. 45-75.

Maříková, H. (1999) *Muži v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Pracovní texty 99:6. Praha, Sociologický ústav AV ČR.

Maříková, H., Radimská, R. (2003) *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha, Sociologický ústav AV ČR.

McDonald, P. (2002) *Sustaining fertility through public policy: The range of options*. Population-E, roč. 57, č. 3, s. 417-446.

Možný, I. (2006) *Rodina a společnost*. Praha, SLON.

Muži a ženy v číslech. (2005) Praha: ČSÚ

Národní koncepce rodinné politiky. (2005) Praha, MPSV.

http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf

Národní zpráva o rodině. (2004) Praha, MPSV.

Nešporová, O (2005) *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Část 4 – Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha, VÚPSV.

Nešporová, O., Svobodová, K. (2006) *Nestátní sféra v oblasti podpory rodin a služeb pro rodiny*. Praha, VÚPSV.

Newcronos Database, Population and social conditions. (2004) Eurostat.
http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/reference/display.do?screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAIN_TREE&depth=1&language=en

Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993 – 2004. Praha, MPSV. <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1800/>

Organizace práce a uspořádání pracovní doby podle výsledků ad hoc modulu 2004 výběrového šetření pracovních sil. (2005) Praha, ČSÚ.
<http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/1531-05>

Příjmy, vydání a spotřeba domácností podle statistiky rodinných účtů za rok 2004, II.díl - typy domácností. (2005) Praha, ČSÚ. <http://www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/3002-05>

Rabušic, L. (2001) *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha. SLON.

Roční výkaz o činnosti zdravotnických zařízení 1990 - 2003. (2004) Praha. ÚZIS.

Rodičovskou dovolenou mohou čerpat i muži. *Tisková zpráva MPSV*, Praha 4. 5. 2006

Rychtaříková, J. (2004) Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen, *Demografie*, roč. 46, č. 2, s. 77-90.

Saxonberg, S., Sirovátka, T. (2005) *Gender Attitudes and Social Policy after Communism*. Paper for ESPAnet Konference.

Sirovátka, T. (2000) Rodinná politika v měnícím se kontextu. In: *Končí éra rodiny, nebo je rodina budoucností společnosti?* Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno, Národní centrum pro rodinu. s. 44-51.

Sirovátka, T. (2005) Životní šance, rodina a sociální politika. In: *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno, Národní centrum pro rodinu. s. 18-22.

Síť zdravotnických zařízení. (2000-2005) Praha. ÚZIS.

Schmidpeter, R. (2005) Nová opatření v rodinné politice Rakouska. In: *Rodinná politika jako nástroj prevence sociálního vyloučení*. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno, Národní centrum pro rodinu.

Statistická ročenka České republiky (1995, 2000, 2003, 2004) Praha, ČSÚ.

Kuchařová, V., Svobodová, K. (2006) *Síť zařízení denní péče o děti předškolního věku*. Praha. VÚPSV.

Šalamounová, P., Šamanová, G. (2003) Představy respondentů o partnerských vztazích a rodině. *Naše společnost 2003*, č. 3-4, s. 25-31.

Šalamounová, P., Šamanová, G. (2004) Reprodukční záměry mladých lidí. *Naše společnost 2004*, č. 1, s. 8-11.

Šťastná, A. (2005) *Harmonizace rodiny a zaměstnání. Část 1 - Mikrosociální a individuální souvislosti rodičovství*. Praha, VÚPSV.

The social situation in the European Union. (2005) EUROSTAT. 192 s.
http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1073,46587259&_dad=portal&_schema=PORTAL&p_product_code=KE-AG-04-001

Trh práce v ČR za roky 1993-2004. (2005) Praha, ČSÚ.

Tuček, M. a kol. (1998) *Česká rodina v transformaci - Stratifikace, dělba rolí a hodnotové orientace.* Pracovní texty 98:3. Praha, Sociologický ústav AV ČR.

Výsledky šetření o nákladech na výchovu a výživu dětí. (2004) Praha, ČSÚ.
<http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/3010-04>

Vývojová ročenka školství v České republice 1989/90 - 2002/03. (2003) Praha, ÚIV.

Vývojová ročenka školství v České republice 1995/96 – 2004/05. (2005) Praha, ÚIV.

Vztah rodinného a pracovního života podle výsledků ad hoc modulu 2005 výběrového šetření pracovních sil. (2006) Praha, ČSÚ. www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/3122-06

Základní informace o rodinách a domácnostech v České republice získané ze SLDB 2001. (2004) Praha, ČSÚ. www.czso.cz/csu/edicniplan.nsf/p/41n2-02

Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil. (2004-2006) Praha, ČSÚ.

Zaostřeno na ženy a muže. (2004) Praha, ČSÚ.

Zaostřeno na ženy a muže. (2006) Praha, ČSÚ.
<http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/1413-06>

Zákon o předškolním vzdělávání č. 14/2004 Sb..

Zákoník práce č. 65/1965 Sb. s účinností od 1.3. 2004, (novelizace zákonem č. 46/2004 Sb.).

Data z výzkumů a statistických pramenů:

BMG03: Bydlení mladé generace. Realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí a Universitas v roce 2003.

GG505: Generations and Gender Survey. Mezinárodní longitudinální výzkum v rámci programu PAU-UNECE. V ČR realizován ve spolupráci Přírodovědecké fakulty UK, VÚPSV a SC&C.

HRZ05: Harmonizace rodiny a zaměstnání. Realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí a STEM-MARK v roce 2005.

R01: Rodina 2001. Realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí ve spolupráci s agenturou STEM v roce 2001.

RZV06: Série sond Rodina a zaměstnání. Provedená ve spolupráci Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí s agenturou STEM v roce 2006.

ZPD06: Zaměstnání a péče o děti. Realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí ve spolupráci s agenturou STEM-MARK v roce 2006 v rámci projektu *Programu Iniciativy Společenství EQUAL* „Role rovných příležitostí pro ženy a muže v prosperitě společnosti (Půl na půl)“.

NVVD04: Náklady na výchovu a výživu dětí v roce 2003, ČSÚ 2004.

Databáze Státní sociální podpory, MPSV.

Databáze ÚIV.